

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
UNIVERSITY OF WEST ATTICA

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΔΙ-ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ»

Γυναίκα-Πρόσφυγας και διακρίσεις: Η βιωμένη εμπειρία στην Ελλάδα
ως χώρα υποδοχής

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ελένη Πότση

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Μαρία Βουλγαρίδου, Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό (Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής) (Επιβλέπουσα)

Δήμητρα-Δώρα Τελώνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια (Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής)

Στυλιανή Παπαμιχαήλ, Επίκουρη Καθηγήτρια (Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής)

Copyright © Ελένη Πότση, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία και η έρευνα που τη συμπληρώνει, μελετά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισσες σε διάφορα στάδια της μετανάστευσής τους στην Ελλάδα, εστιάζοντας στο ταξίδι, τις συνθήκες υποδοχής και την ένταξή τους στη χώρα υποδοχής. Λαμβάνοντας υπόψη τις διακρίσεις που υφίσταται η συγκεκριμένη ομάδα, διερευνά τις μορφές με τις οποίες αυτές εκδηλώνονται και τον τρόπο που βιώνονται από τις γυναίκες προσφύγισσες. Ακόμη, εξετάζει τις εμπειρίες τους από τη συνεργασία με διαθέσιμες υπηρεσίες και οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στο πεδίο του προσφυγικού. Επιπροσθέτως, δεδομένης της ενεργούς εμπλοκής των κοινωνικών λειτουργών στο προσφυγικό, διερευνά τις εμπειρίες των γυναικών προσφυγισσών από τη συνεργασία μαζί τους και αναδεικνύει δικές τους προτάσεις αναφορικά με τις πρακτικές που θα μπορούσαν να εφαρμόσουν οι επαγγελματίες για την αποτροπή και την εξάλειψη των διακρίσεων που οι ίδιες υφίστανται.

Για την μελέτη των υπό εξέταση ζητημάτων πραγματοποιήθηκε ποιοτική έρευνα με τη μορφή ημιδομημένης συνέντευξης, στην οποία συμμετείχαν γυναίκες προσφύγισσες που διαβιούν στην Ελλάδα. Τα αποτελέσματα της έρευνας ανέδειξαν ότι οι γυναίκες έρχονται αντιμέτωπες με επικίνδυνα ταξίδια για να φτάσουν στην Ευρώπη και στη συνέχεια βρίσκονται σε ένα μη προστατευτικό και αποτελεσματικό πλαίσιο υποδοχής και ένταξης στην Ελλάδα, το οποίο δεν λαμβάνει υπόψη τη διάσταση του φύλου. Ακόμη, αναδείχθηκε ότι η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα εκτίθεται σε πολλαπλές μορφές ατομικών και θεσμικών διακρίσεων που έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην ψυχική τους υγεία. Επιπροσθέτως, διαπιστώθηκε ότι, οι διαθέσιμες υπηρεσίες και οργανώσεις παρέχουν υποστηρικτικές υπηρεσίες, αλλά ο τρόπος παροχής υποστήριξης καθορίζεται από δικές τους ατζέντες και όχι από τις πραγματικές ανάγκες και τα δικαιώματα των γυναικών. Τέλος, αναφορικά με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς διαφάνηκε η επικέντρωσή τους σε ατομικές παρεμβάσεις και η αναγκαιότητα να συνεργαστούν και να κατευθύνουν/πληροφορήσουν τις γυναίκες προσφύγισσες αναφορικά με τη διαχείριση των διακρίσεων και τα δικαιώματά τους.

Λέξεις Κλειδιά: Γυναίκες προσφύγισσες, διακρίσεις, καταπίεση, κοινωνικοί/ές λειτουργοί

Refugee woman and discrimination: The lived experience in Greece as a host country

Eleni Potsi

Abstract

The present thesis and the research that complements it, studies the challenges faced by refugee women at various stages of their migration to Greece, focusing on their journey, the reception conditions and their integration in the host country. Taking into consideration the discrimination suffered by this group, it explores the forms in which it manifests itself and the way it is experienced by refugee women. It also examines their experiences of working with available agencies and organizations active in the refugee field. In addition, given the active involvement of social workers in the refugee field, it explores the experiences of refugee women from working with them and highlights their own suggestions regarding the practices that professionals could implement in order to prevent and eliminate the discrimination they themselves suffer.

In order to study the issues under consideration, qualitative research was conducted in the form of a semi-structured interview, in which women refugees living in Greece participated. The results of the survey revealed that women are confronted with dangerous journeys to reach Europe and a non-protective and ineffective reception and integration framework in Greece, which does not take into account the gender dimension. Furthermore, it was also revealed that this particular social group is exposed to multiple forms of individual/individual and institutional discrimination that have a negative impact on their mental health. Finally, it was found that, the available services-organizations provide supportive services, but the way they provide them is determined by their personal agendas and not by the actual needs and rights of women. Finally, with regard to social workers, it was evident that they focus on individual interventions and the necessity for them to cooperate with and inform refugee women regarding the management of discrimination and their rights.

Keywords: Refugee women, discrimination, oppression, social workers

Ευχαριστίες

Για την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά την κ. Δεδότση Σοφία, επίκουρη καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής και επιβλέπουσα καθηγήτρια έως τον Δεκέμβριο του 2023, η οποία με ενέπνευσε για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος και συνέβαλε μέσα από τις πολύτιμες παρατηρήσεις της στην ορθή και αποτελεσματική πλαισίωση και ανάδειξή του. Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς την αδιάλειπτη υποστήριξη και της επιβλέπουσας καθηγήτριάς μου, κ. Βουλγαρίδου Μαρίας, για την οποία τρέφω μεγάλη ευγνωμοσύνη τόσο για την ανταπόκρισή της στους προβληματισμούς μου, όσο και για τις συνεχείς προσπάθειές της να με κατευθύνει και να με υποστηρίξει για να ολοκληρώσω με επιτυχία το συγκεκριμένο εγχείρημα. Η μακροχρόνια εμπειρία της στο πεδίο του προσφυγικού, οι γνώσεις και η επιστημονικότητά της συνέβαλαν στην ορθή πλαισίωση των υπό έρευνα ζητημάτων και αποτελούν πηγή έμπνευσης και κινήτρου για οποιονδήποτε φοιτητή/ρια.

Εν συνεχεία, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς την οικογένειά μου και τις φίλες μου που δεν έπαψαν ποτέ να πιστεύουν σε μένα και να με παρακινούν να συνεχίσω τις προσπάθειές μου. Τέλος, θα ήθελα να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Νικόλα που ήταν πάντα «εκεί» και στην Ειρήνη, την «συνεπιβάτισσα» μου σε αυτό το ταξίδι, η οποία έκανε όλη αυτή την εμπειρία διασκεδαστική και προσπαθούσε πάντα να με στηρίξει/ενθαρρύνει.

Περιεχόμενα	
Εισαγωγή	9
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ	12
Κεφάλαιο πρώτο	12
1.1 Η Γυναικεία Μετανάστευση και η «Προσφυγική Κρίση» του 2015	12
1.2. Συνθήκες υποδοχής και οι γυναίκες προσφύγισες στην Ελλάδα	16
1.3. Εννοιολογικός προσδιορισμός της ένταξης	20
1.3.1 Οι πολιτικές ένταξης στην Ελλάδα και οι γυναίκες προσφύγισες.	21
1.3.2. Προκλήσεις γυναικών προσφυγισσών στους βασικούς τομείς της ένταξης	23
1.4 Οργανώσεις-υπηρεσίες που υποστηρίζουν γυναίκες προσφύγισες στην Ελλάδα	32
Κεφάλαιο δεύτερο.....	36
2.1. Διακρίσεις και προσφυγικός πληθυσμός.....	36
2.2. Γυναίκες προσφύγισες και διακρίσεις	39
2.3. Διακρίσεις και καταπίεση	41
Κεφάλαιο τρίτο.....	43
3.1. Κοινωνική Εργασία με πρόσφυγες/ισσες στην Ελλάδα	43
3.2. Αντικαταπιεστική Κοινωνική Εργασία με πρόσφυγες/ισσες.....	50
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ	57
Κεφάλαιο τέταρτο.....	57
4.1 Μεθοδολογία Έρευνας	57
4.1.1 Σκοπός και στόχοι.....	57
4.1.2 Είδος της έρευνας.....	57
4.1.3 Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων.....	58
4.1.4 Δείγμα έρευνας.....	59
4.1.5 Ερευνητικά ερωτήματα.	60
4.1.6 Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος.	60
4.1.7 Δειγματοληψία.....	61
4.1.8 Περιορισμοί της έρευνας.....	61
4.1.9 Αξιοπιστία και Εγκυρότητα.	63
4.2 Ευρήματα – ανάλυση ερμηνεία.....	64
4.2.1 Εισαγωγή στην έρευνα.....	64
4.2.2 Πίνακας 2. Θεματικές Ενότητες και Κωδικοί.	64

4.2.3 Ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων.....	65
Κεφάλαιο Πέμπτο	90
5.1 Συμπεράσματα.....	90
5.2 Προτάσεις.....	93
Βιβλιογραφία.....	95

Πίνακες

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος.....59

Πίνακας 2. Θεματικές Ενότητες και Κωδικοί.....63

Εισαγωγή

Το προσφυγικό ζήτημα αποτελεί ένα διαχρονικό φαινόμενο το οποίο εμφανίζεται με ένταση τα τελευταία χρόνια και έχει απασχολήσει εκτενώς τον πολιτικό, κοινωνικό και ακαδημαϊκό χώρο, καθώς όλο και περισσότεροι άνθρωποι αναζητούν καταφύγιο σε ασφαλείς χώρες, ελπίζοντας να διαφύγουν από εμπόλεμες ζώνες και άλλες επισφαλείς καταστάσεις. Σύμφωνα με την Pickering (2011), ανάμεσα στους ανθρώπους που μετακινούνται βρίσκονται και γυναίκες, ο αριθμός των οποίων δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, καθώς δεν πραγματοποιείται συστηματικά κάποια καταγραφή και ανάλυση δεδομένων με βάση το φύλο, η οποία να περιλαμβάνει και τις γυναίκες που δεν ταξιδεύουν με νόμιμο τρόπο.

Οι γυναίκες προσφύγισσες αποτελούν μια κατηγορία του μετακινούμενου πληθυσμού, ιδιαίτερα ευάλωτη σε κινδύνους που ελλοχεύει ένα επισφαλές ταξίδι, ελλείψει νόμιμων διόδων εισόδου στην Ευρώπη. Οι διακρίσεις και η καταπίεση τους ξεκινούν, ορισμένες φορές, ήδη από τις χώρες καταγωγής, όπου οι γυναίκες ενδέχεται να έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε δικαιώματα και ευκαιρίες. Ωστόσο, ακόμη και όταν μεταναστεύουν και εγκαθίστανται σε ασφαλείς χώρες, το φύλο σε συνδυασμό με την ταυτότητα της γυναίκας – προσφύγισσας, εξαιτίας της δεδομένης κοινωνικής ανισότητας, παράγουν ιδιαίτερες προκλήσεις για τις ίδιες. Οι γυναικείες εμπειρίες όμως, ιδιαίτερα στο σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον, είναι απαραίτητο να καταστούν ορατές (Fiddian-Qasmiyeh, 2015) και να εκφράσουν τη διαφορετικότητά τους μέσα από τις αφηγήσεις των βιωμάτων τους (Doreen, 1993), δεδομένου ότι αποτελούν ένα περισσότερο ευάλωτο μέρος του προσφυγικού πληθυσμού του οποίου οι ανάγκες χρειάζονται ιδιαίτερη αντιμετώπιση.

Σύμφωνα με τους Alam et. al. (2019), παρόλο που τα ποσοστά των γυναικών που καταφεύγουν σε κάποιες χώρες της Ευρώπης έχουν αυξηθεί, στην πραγματικότητα οι πολιτικές που εφαρμόζονται δεν ανταποκρίνονται στην προστασία και τις ιδιαίτερες ανάγκες που παρουσιάζει η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Αντιθέτως, οι πολιτικές που ακολουθούνται χαρακτηρίζονται κατά κύριο λόγο από τον προσανατολισμό τους στην αυστηροποίηση των συνόρων, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τη διάσταση του

φύλου. Δυσλειτουργικά πλαίσια υποδοχής και ένταξης συναντώνται και στην Ελλάδα, όπου αρκετές γυναίκες διαβιούν πλέον ως δικαιούχοι διεθνούς προστασίας ή ως αιτούσες άσυλο. Στη χώρα υποδοχής, συχνά καλούνται να αντιμετωπίσουν νέες αντιξοότητες, όπως τη στέγαση τους σε επισφαλείς δομές φιλοξενίας, την προσπάθεια ένταξης σε ένα σύστημα που δεν αναγνωρίζει τις έμφυλες διαστάσεις των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν και τις διακρίσεις που επηρεάζουν την πραγματικότητά τους. Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια συνολική διερεύνηση των βιωμάτων και προκλήσεων που διαμορφώνουν την εμπειρία των γυναικών από τη μετανάστευση τους στην Ελλάδα.

Το πρώτο κεφάλαιο εστιάζει στην «προσφυγική κρίση» του 2015, η οποία αποτέλεσε για την Ελλάδα περίοδο μαζικών ροών προσφυγικού πληθυσμού στην επικράτειά της, αλλά και ένα χρονικό ορόσημο αύξησης των ποσοστών των γυναικών που ταξίδευαν για να αναζητήσουν προστασία στην Ευρώπη. Αυτό το μέρος της διπλωματικής εργασίας παρουσιάζει τις προκλήσεις που συναντούν οι γυναίκες προσφύγισσες σε σχέση με τις συνθήκες υποδοχής και την ένταξή τους στην Ελλάδα, αξιοποιώντας τη σχετική βιβλιογραφία, ενώ δίνεται και το πλαίσιο των πολιτικών που εφαρμόζονται από τη χώρα. Στην συγκεκριμένη ενότητα γίνεται και μια προσπάθεια χαρτογράφησης των βασικότερων οργάνωσης και υπηρεσιών που υποστηρίζουν γυναίκες προσφύγισσες και αξιολογείται κριτικά η αρωγή που προσφέρουν.

Στη συνέχεια, το δεύτερο κεφάλαιο εξοικειώνει τον/την αναγνώστη/ρια με το κοινωνικό φαινόμενο των διακρίσεων. Πιο συγκεκριμένα, αναλύονται οι διαφορετικές μορφές που αυτές λαμβάνουν και οι τρόποι που εκδηλώνονται γενικότερα, αλλά και ειδικότερα στην περίπτωση των γυναικών προσφυγισσών. Ακόμη, οι διακρίσεις μελετώνται σε συνάρτηση με την καταπίεση της οποίας αποτελούν μέρος.

Το τρίτο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης, το οποίο ολοκληρώνει το θεωρητικό της μέρος, εστιάζει στην κοινωνική εργασία με πρόσφυγες/ισσες στην Ελλάδα. Σε αυτό το σημείο αποτυπώνονται οι προκλήσεις που αναδεικνύονται στην άσκηση της κοινωνικής εργασίας με τον προσφυγικό πληθυσμό, αναδεικνύοντας πώς η πρακτική της κοινωνικής εργασίας επηρεάζεται και λειτουργεί σε ένα δυσμενές πλαίσιο προστασίας και κοινωνικής μέριμνας για τη συγκεκριμένη ομάδα στόχου. Η συγκεκριμένη ανάλυση ολοκληρώνεται με την πρόταση περί ενστερνισμού και εφαρμογής των πρακτικών που προβλέπει η αντικαταπιστική προσέγγιση, η οποία

αναλύεται ως κατάλληλη για την αντιμετώπιση των φαινομένων καταπίεσης που παράγουν διακρίσεις.

Η διπλωματική εργασία συνεχίζει με το τέταρτο κεφάλαιο, αυτό της έρευνας, η οποία αντλώντας έναυσμα από το θεωρητικό μέρος, απαντά στα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν. Στο κεφάλαιο γίνεται λεπτομερής περιγραφή της μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας και στη συνέχεια σκιαγραφούνται από τις αφηγήσεις τους, αναλύονται και ερμηνεύονται τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, τα οποία ανέδειξαν τις προκλήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωπες οι γυναίκες προσφύγισες σε διάφορα στάδια της μετανάστευσης τους στην Ελλάδα, τις μορφές των διακρίσεων που υφίστανται, την εμπειρία από τη συνεργασία τους με οργανώσεις και κοινωνικούς/ες λειτουργούς στο πεδίο.

Τέλος, η παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται με το πέμπτο κεφάλαιο, καταλήγοντας στα κύρια συμπεράσματα που αναδείχθηκαν από την έρευνα. Στη συνέχεια εκφράζονται κάποιες προτάσεις που ενδέχεται να συνεισφέρουν σε μια δεξαμενή σκέψης με στόχο την ανάπτυξη πολιτικών προς όφελος των γυναικών προσφυγισσών και την ενίσχυση των πρακτικών που εφαρμόζουν οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί για την αποτροπή και την εξάλειψη των διακρίσεων που υφίσταται η συγκεκριμένη ομάδα στόχου.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ

Κεφάλαιο πρώτο

1.1 Η Γυναικεία Μετανάστευση και η «Προσφυγική Κρίση» του 2015

Το ποσοστό των γυναικών που βρίσκονται ανάμεσα σε όσους καταφεύγουν ως πρόσφυγες σε άλλες χώρες, στερούνται ιθαγένειας και έχουν εκτοπιστεί εντός των εθνικών τους συνόρων ανέρχεται στο 50% (United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], n.d.a.). Η μετανάστευση λαμβάνει διαφορετικές μορφές, και για τις γυναίκες μπορεί να συμβεί στα πλαίσια οικογενειακής-συζυγικής επανένωσης, εθελοντικής μετεγκατάστασης για οικονομικούς λόγους κ.α. (Ghosh, 2009). Η εξαναγκαστική μετανάστευση αποτελεί, επίσης, μία από τις μορφές, η οποία αφορά σε εκτοπισμό από τη χώρα καταγωγής, λόγω πολέμου, φυσικών καταστροφών, διώξεων, και άλλων αιτίων που καθιστούν τους ανθρώπους πρόσφυγες/ισσες και τους οδηγούν στη διαδικασία να αναζητήσουν προστασία είτε σε γειτονικές χώρες είτε σε άλλες, για τις οποίες απαιτείται η διέλευση διεθνών συνόρων, περίπτωση στην οποία γίνεται πλέον λόγος για αναζήτηση διεθνούς προστασίας (Ghosh, 2009· Betts, 2009).

Οι άνθρωποι που αναζητούν διεθνή προστασία υπάγονται στη διαδικασία του ασύλου, δικαίωμα που στο διεθνές δίκαιο κατοχυρώνεται από τη Σύμβαση της Γενεύης για το Καθεστώς των Προσφύγων (1951) και το Πρωτόκολλο της Νέας Υόρκης (1967), όπου ως πρόσφυγας/ισσα ορίζεται κάθε άτομο που εξαιτίας στοιχειοθετημένης δίωξης ή φόβου πιθανής δίωξης, δεν μπορεί ή δεν επιθυμεί να επιστρέψει στην χώρα προέλευσης. Ακόμη, στην ίδια σύμβαση σημειώνονται και λοιπά δικαιώματα των προσφύγων/ισσών, όπως για παράδειγμα, το δικαίωμά τους όταν διώκονται να ζητούν άσυλο σε οποιαδήποτε χώρα της επιλογής τους και να τους αποδίδεται (UNHCR, 1951).

Οι λόγοι που οδηγούν τις γυναίκες και τα κορίτσια στην απόφαση να μεταναστεύσουν και να αναζητήσουν διεθνή προστασία σε άλλες χώρες, διαφαίνεται να είναι πολυπαραγοντικοί. Σύμφωνα με την Freedman (2015), σχετίζονται κατά βάση σε πρακτικές παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων και βίας απέναντι στον γυναικείο

πληθυσμό. Πιο συγκεκριμένα, ο εξαναγκαστικός γάμος, η πρακτική ακρωτηριασμού των γεννητικών οργάνων και η αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής εξαιτίας της προέλευσης, είναι ορισμένοι από τους λόγους που σχετίζονται με την παράδοση, ενώ άλλες αιτίες αφορούν διάφορες μορφές έμφυλης βίας, καθώς και πρακτικές ελέγχου της αναπαραγωγικής δυνατότητας και αυτοδιάθεσης των γυναικών. Ακόμη, το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο μιας χώρας και οι πολιτικές που στερούν από τις γυναίκες ευκαιρίες, δικαιώματα και δυνατότητα ισότιμης συμμετοχής στην κοινωνία, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην απόφαση και τη δυνατότητά τους να μεταναστεύσουν (United Nations, 2005)

Σύμφωνα με τον Newman (2003), αν και οι γυναίκες ενδέχεται να βιώνουν τις ίδιες στερήσεις δικαιωμάτων με τους άντρες, στη δική τους περίπτωση οι παραβιάσεις που υφίστανται λαμβάνουν διαφορετικές μορφές, εξαιτίας των έμφυλων ρόλων που τους έχουν αποδοθεί. Ακόμη, ο συγγραφέας προσθέτει ότι η ίδια η εμπειρία του εκτοπισμού έχει έμφυλες διαστάσεις, με τις γυναίκες να επηρεάζονται διαφορετικά, και να βιώνουν διαφορετικές προκλήσεις κατά τη διάρκεια της. Σύμφωνα με τον Macklin (2008), σε εμπόλεμες καταστάσεις, οι γυναίκες δεν παρουσιάζουν τον ίδιο βαθμό κινητικότητας με τους άντρες, καθώς η δυνατότητα τους να μεταναστεύσουν μπορεί να περιορίζεται από διάφορους παράγοντες, όπως ο ρόλος φροντίδας των τέκνων τους και άλλων ευάλωτων μελών της οικογένειας. Η Freedman (2015), συμπληρώνει στους περιορισμούς την έλλειψη των απαραίτητων πόρων για να πραγματοποιήσουν το ταξίδι και τον φόβο έκθεσης σε βία κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, συμπεραίνοντας ότι οι γυναίκες φαίνεται ότι πραγματοποιούν το ταξίδι, μόνο όταν είναι απολύτως απαραίτητο.

Το 2015 η Ευρώπη κλήθηκε να αντιμετωπίσει τη μεγαλύτερη μαζική αύξηση μεταναστευτικών- προσφυγικών ροών μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Rota et. al, 2023). Σύμφωνα με τους Clayton & Holland (2015), ο αριθμός των εκτοπισμένων και των μεταναστών/ριών που έφτασαν στην Ευρώπη εκείνο το έτος ξεπέρασε το ένα εκατομμύριο, ενώ πιθανολογείται ότι 3.735 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους στην προσπάθειά τους να φτάσουν στις ακτές της. Κατά τον Ξυπολυτά (2019), η πλειονότητα των αφίξεων αφορούσε πολίτες με καταγωγή από χώρες που πλήττονταν καθημερινά από πολεμικές συγκρούσεις, όπως η Συρία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ. Οι ανεξέλεγκτες αφίξεις από την Ανατολική Μεσόγειο ερμηνεύτηκαν ως «προσφυγική

κρίση», όρος που διατηρήθηκε και χρησιμοποιείται εκτενώς, χωρίς να αντανακλά τις πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου (Γαστεράτος, 2020· Κουραχάνης, 2019· Ξυπολυτάς, 2019). Αντιθέτως, όπως επισημαίνεται από τις Freedman et.al. (2017), ο κυρίαρχος λόγος που χαρακτήριζε τις μαζικές αφίξεις ως «κρίση», στην πραγματικότητα εξυπηρετούσε απώτερους σκοπούς, όπως τη σταδιακή αυστηροποίηση της φύλαξης των συνόρων και την αποποίηση της πολιτικής ευθύνης των Ευρωπαϊκών κρατών και φορέων να διαχειριστούν αποτελεσματικά την κατάσταση, στρέφοντας εσκεμμένα την προσοχή στην ανθρωπιστική διάσταση του φαινομένου.

Σύμφωνα με την Freedman (2016a), οι προσφυγικές ροές δεν ήταν πρωτοφανείς για την Ευρώπη, καθώς διαχρονικά πολλοί άνθρωποι προσπαθούσαν να εισέλθουν σε αυτή μέσω της Μεσογείου, ταξίδι που σε αρκετές περιπτώσεις κατέληγε στην απώλεια ανθρώπινων ζωών. Ωστόσο, αυτό που κλήθηκε να αντιμετωπίσει για πρώτη φορά ήταν η ένταση και η μαζικότητα των αφίξεων, η οποία παρουσίασε και διαφοροποίηση στα συνήθη δημογραφικά χαρακτηριστικά των προσφύγων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Kofman (2018), προς τα τέλη του 2015, η σύνθεση των ροών μεταβλήθηκε και δεν αποτελούνταν πια κυρίως από άντρες, αλλά και από οικογένειες, γυναίκες και ανήλικα παιδιά. Το 2016, ο αριθμός των γυναικών και των παιδιών ξεπέρασε αυτόν των αντρών, καθώς έφτασε να αποτελεί το 60% των ροών, γεγονός που ανέδειξε ότι όλο και περισσότερα άτομα από τις συγκεκριμένες ευάλωτες ομάδες διακινδύνευαν και έχαναν τη ζωή τους επιχειρώντας να φτάσουν στην Ευρώπη (Muižnieks, 2016).

Το 2015, η Ελλάδα και η Ιταλία, ως χώρες που η γεωγραφική τους θέση τις καθιστά πύλες εισόδου στην Ευρώπη, επιβαρύνθηκαν δυσανάλογα με τη διαχείριση των μαζικών προσφυγικών ροών (Peters et. al., 2015). Σύμφωνα με δεδομένα που δημοσιεύει η Ύπατη Αρμοστεία, το 2015, η Ελλάδα δέχθηκε 86.163 αφίξεις από τα χερσαία και τα θαλάσσια σύνορά της¹. Η πλειονότητα των προσφύγων/ισσών έφτανε από τα παράλια της Τουρκίας στα νησιά του Αιγαίου, ωστόσο δεν υπέβαλαν αίτημα ασύλου στη χώρα, καθώς επιδίωκαν να εγκατασταθούν στη Βόρεια Ευρώπη, γεγονός που ως επί το πλείστον καθιστούσε την Ελλάδα χώρα διέλευσης-transit (Sakellis et. al., 2016 · Ghandour-Demiri, 2015). Ωστόσο, το κλείσιμο της Βαλκανικής οδού και η Κοινή Δήλωση Ευρωπαϊκής Ένωσης [Ε.Ε.] -Τουρκίας το 2016, η οποία προέβλεπε την

¹ <https://data.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179>

άμεση επιστροφή στην Τουρκία όσων προσφύγων/ισσών έφταναν στα νησιά του Αιγαίου και δεν πληρούσαν τα κριτήρια για την υποβολή αιτήματος διεθνούς προστασίας, μετέβαλαν τον ρόλο της από χώρα διέλευσης σε χώρα μόνιμης εγκατάστασης, με αποτέλεσμα χιλιάδες πρόσφυγες/ισσες να βρεθούν εγκλωβισμένοι/ες σε δομές φιλοξενίας των νησιών, μεταξύ των οποίων, γυναίκες και κορίτσια νεαρής ηλικίας (Διεθνής Αμνηστία 2018· Dimitriadi, 2016).

Σύμφωνα με τον McEwen (2017), η Κοινή Δήλωση Ε.Ε. -Τουρκίας, αν και οδήγησε στη μείωση των ροών, στην πραγματικότητα είχε ως αποτέλεσμα οι πρόσφυγες/ισσες να μην προστατεύονται και να επιλέγουν πιο επικίνδυνες διαδρομές-ταξίδια. Η ασφαλειοποίηση των συνόρων και η απουσία ασφαλών διόδων εισόδου στην Ευρώπη, εκθέτει τις γυναίκες προσφύγισες σε ιδιαίτερους κινδύνους, όπως την αξιοποίηση κυκλωμάτων διακίνησης και την έμφυλη βία (Esposito, 2023· Gerard & Pickering, 2013· Freedman, 2016b). Ωστόσο, οι προκλήσεις για τις ίδιες δεν σταματούν ακόμη και όταν φτάσουν στις χώρες υποδοχής, καθώς έρχονται συνήθως αντιμέτωπες με δυσκολίες πρόσβασης στο σύστημα ασύλου, ακραίες μορφές φτώχειας, απουσία κοινωνικών δικτύων κ.α. (UNHCR & HIAS, 2022).

1.2. Συνθήκες υποδοχής και οι γυναίκες προσφύγισσες στην Ελλάδα

Σύμφωνα με τον Kourachanis (2018a), οι αυξημένες προσφυγικές ροές του 2015 βρήκαν την χώρα παντελώς ανέτοιμη, ενώ αφετηρία για την αντιμετώπιση των αυξανόμενων αναγκών του μετακινούμενου πληθυσμού αποτέλεσε η δημιουργία των σημείων υποδοχής «hotspot» στα νησιά του Αιγαίου (Λέσβος, Σάμος, Χίος, Κως, Λέρος) που δεχόντουσαν τις περισσότερες αφίξεις. Πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος που κλήθηκαν να επιτελέσουν οι συγκεκριμένες δομές ήταν η άμεση καταγραφή και διεκπεραίωση των διαδικασιών ασύλου και επιστροφής, ενώ αξιοποιήθηκαν εκτενώς από την Ε.Ε. ως ένα μέτρο αντιμετώπισης της κρίσης που προέκυψε από τις μαζικές αφίξεις προσφύγων. Κατά τον ίδιο συγγραφέα, η προσέγγιση των hotspot ως βασικό μέσο ανταπόκρισης στις ανάγκες που προέκυψαν, χαρακτηρίστηκε από περιπτώσεις εξευτελιστικής μεταχείρισης για την ανθρώπινη ζωή και ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης.

Σύμφωνα με τον Κουραχάνη (2019), η κοινή δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας το 2016 είχε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του συστήματος υποδοχής της Ελλάδας και των πολιτικών στέγασης των προσφύγων. Ακόμη, αποτέλεσε αφορμή για την ίδρυση της Γενικής Γραμματείας Υποδοχής, μέρος της οποίας ήταν η Υπηρεσία Υποδοχής και Ταυτοποίησης, η οποία με τον Ν.4376/2016 όριζε τις συνθήκες διαχείρισης των εισερχόμενων πληθυσμών στην Ελλάδα. Η εν λόγω υπηρεσία ήταν υπεύθυνη για τις στεγαστικές υποδομές που δημιουργήθηκαν, τα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης - (πρώην hotspot), τις Δομές Ανοιχτής Φιλοξενίας, τις Κινητές Μονάδες Υποδοχής και Ταυτοποίησης και τις Ανοιχτές Δομές Προσωρινής Υποδοχής (Κουραχάνης, 2019). Ακόμη, η Dimitriadi (2022), αναφέρει ότι η συμφωνία είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν δύο διαφορετικά συστήματα καταγραφής αιτημάτων ασύλου και υποδοχής, καθώς όσοι/όσες εισέρχονται από τα χερσαία σύνορα, μέσω του Έβρου, δεν υπάγονται στις προβλέψεις της.

Στην πράξη, η κοινή δήλωση του 2016 μετέτρεψε τα Κ.Υ.Τ. σε κέντρα εγκλεισμού προσφύγων/ισσών και οδήγησε στην επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης εντός τους. Πιο συγκεκριμένα, από τα σημαντικότερα προβλήματα που αναδείχθηκαν,

ήταν ο υπερπληθυσμός που προκλήθηκε εξαιτίας του γεωγραφικού περιορισμού, ο οποίος όριζε ότι οι αιτούντες/ούσες άσυλο έπρεπε να παραμένουν στα νησιά έως ότου τελεσιδικήσουν τα αιτήματα ασύλου τους (Kourachanis, 2018a). Η απαγόρευση μετακίνησης στην ενδοχώρα, σε συνδυασμό με την καθυστέρηση εξέτασης των αιτημάτων και τις αδιάκοπες αφίξεις, συνέβαλαν στην επιβάρυνση της υφιστάμενης κατάστασης (European Council on Refugees & Exiles & European Legal Network on Asylum, 2019). Η έλλειψη χώρου εντός των δομών, είχε ως αποτέλεσμα οι νεοεισερχόμενοι/ες να συγκεντρώνονται στα περίχωρα των Κ.Υ.Τ, ζώντας κάτω από αντίξοες συνθήκες, σε ακατάλληλα και αυτοσχέδια καταλύματα, χωρίς πρόσβαση σε βασικά αγαθά (νερό, ηλεκτρικό ρεύμα), και εκτεθειμένοι/ες σε ένα επιβλαβές περιβάλλον που δεν τους παρείχε προστασία από ακραία καιρικά φαινόμενα (Γαστεράτος, 2020).

Υπό αυτές τις συνθήκες, ιδιαίτερες ήταν οι προκλήσεις που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες προσφύγισσες. Έρευνα με τίτλο «*Θέλω να αποφασίζω για το μέλλον μου*» που πραγματοποίησε η Διεθνής Αμνηστία το 2018, ανέδειξε τις δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν περισσότερες από 150 γυναίκες που διέμεναν σε δομές και προγράμματα στέγασης εντός και εκτός του αστικού ιστού της πρωτεύουσας και στα νησιά. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των γυναικών που διαβιούσαν στα Κ.Υ.Τ των 5 νησιών του Αιγαίου, οι συνθήκες στους καταυλισμούς χαρακτηρίζονταν από ελλιπή καθαριότητα, μη πρόσβαση σε καθαρό νερό, ύπαρξη βρώμικων λυμάτων εντός της δομής και τροφτικών. Ακόμη, η δυνατότητα τους να ανταπεξέλθουν στις ιδιαίτερες ανάγκες της εμμήνου ρύσεως ήταν περιορισμένη, ενώ θηλυκότητες που είχαν υποστεί διώξεις λόγω φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού στις χώρες καταγωγής, δεν προστατεύονταν και στεγάζονταν σε χώρους με άγνωστους άντρες, διατρέχοντας τον κίνδυνο να εκτεθούν εκ νέου σε περιστατικά βίας. Επιπροσθέτως, καθημερινές βιοτικές ανάγκες, όπως η χρήση τουαλέτας και ντουζ, αποτελούσαν πρόκληση για τις φιλοξενούμενες γυναίκες στους καταυλισμούς, λόγω της έλλειψης κλειδαριών, καθώς και επαρκούς φωτισμού στους χώρους υγιεινής και στις δομές (Διεθνής Αμνηστία, 2018).

Αντίστοιχα, τον Δεκέμβριο του 2019, η οργάνωση Human Rights Watch [HRW], πραγματοποιώντας επιτόπια έρευνα στον καταυλισμό της Μόριας, είχε διαπιστώσει σοβαρές ελλείψεις σε βασικές ανάγκες και υπηρεσίες για τις γυναίκες

προσφύγισες που διέμεναν στη δομή. Σύμφωνα με τα ευρήματα της εν λόγω έρευνας, ορισμένες από τις πιο σημαντικές προκλήσεις που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες ήταν η απουσία ιδιωτικότητας, επαρκών και κατάλληλων χώρων υγιεινής, υπηρεσιών υγείας, σίτισης, και η συμβίωση με άγνωστους άντρες. Ακόμη, σημαντικές δυσκολίες αντιμετώπιζαν και οι ιδιαίτερα ευάλωτες περιπτώσεις, όπως οι γυναίκες-άτομα με αναπηρία και οι εγκυμονούσες-νέες μητέρες, καθώς οι χώροι υγιεινής δεν ήταν κατάλληλα διαμορφωμένοι για τις ανάγκες της πρώτης κατηγορίας, ενώ οι έγκυες δεν λάμβαναν επαρκή προγεννητική φροντίδα και σίτιση. Επιπλέον, η προστασία των γυναικών από φαινόμενα έμφυλης βίας και παρενόχλησης ήταν ελλιπής, ενώ ο κίνδυνος εντεινόταν λόγω του υπερπληθυσμού της δομής. Ενδεικτικό της κατάστασης αποτελεί, ότι λόγω έντονου φόβου, οι γυναίκες απέφευγαν να συμμετέχουν στις επισιτιστικές διανομές, να επισκέπτονται την τουαλέτα, να απομακρύνονται από τους χώρους φιλοξενίας τους και να πλένονται (HRW, 2019). Εξαιτίας της ανασφάλειας και του φόβου, ορισμένες γυναίκες κατέφευγαν σε ακραία μέτρα, φορώντας πάνες για να αποφεύγουν την κυκλοφορία κατά τη διάρκεια της νύχτας (OXFAM, 2019). Επιπροσθέτως, η έκθεση σε διάφορες μορφές σεξουαλικής και έμφυλης βίας φαίνεται να ήταν ένα από τα κύρια προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι γυναίκες στα Κ.Υ.Τ., με τον καταυλισμό της Μόριας να παρουσιάζει μεγάλο αριθμό περιστατικών σεξουαλικών επιθέσεων και παρενόχλησης (Pail, 2021).

Στην πορεία των ετών και πιο συγκεκριμένα μεταξύ 2020-2022, ο υπερπληθυσμός στα νησιά μειώθηκε, ωστόσο σύμφωνα με μελέτες διάφορων οργανώσεων, οι συνθήκες διαβίωσης εξακολουθούν να είναι δυσμενείς (Greek Council for Refugees [GRC], 2023b). Σύμφωνα με τις οργανώσεις Refugee Support Aegean [RSA] & PRO ASYL (2023), στον παρόντα χρόνο λειτουργούν Κλειστές Ελεγχόμενες Δομές στα νησιά Κως, Λέρος, Λέσβος, Χίος, Σάμος, όπου έχει διαπιστωθεί ότι οι φιλοξενούμενοι/ες διαβιούν κάτω από αυστηρά μέτρα επιτήρησης, μακριά από αστικά κέντρα και χωρίς επαρκή πρόσβαση σε υποστηρικτικές υπηρεσίες.

Μελετώντας τις συνθήκες υποδοχής και φιλοξενίας των αιτούντων/ουσών άσυλο στην Ελλάδα, διαπιστώνεται ότι το Ελληνικό κράτος δεν έχει ανταποκριθεί στις ανάγκες του φιλοξενούμενου πληθυσμού, παραβιάζοντας συχνά θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα και εκθέτοντας τις γυναίκες προσφύγισες σε ιδιαίτερους κινδύνους λόγω φύλου. Ακόμη, διαπιστώνεται ότι παρά την ανάγκη προστασίας των γυναικών, σε

πολλές περιπτώσεις δεν έχουν ακολουθηθεί τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία των ιδίων και των τέκνων τους. Οι πολιτικές διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος με την αξιοποίηση καταυλισμών και hotspot αποτελεί σύμφωνα με τον Κουραχάνη (2019, σ. 47-48) μια στρατηγική που παραπέμπει σε «βιοπολιτική- θανατοπολιτική», όπου η ανθρώπινη ζωή ευτελίζεται και οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται ως ψυχές χωρίς ιδιαίτερη σημασία. Αξιολογώντας κριτικά τις συνθήκες υποδοχής που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισσες στην Ελλάδα, γίνεται αντιληπτό ότι και η ένταξη στη χώρα υποδοχής αποτελεί για τις ίδιες ένα ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα, το οποίο αξίζει να εξεταστεί στην συνέχεια της παρούσας μελέτης.

1.3. Εννοιολογικός προσδιορισμός της ένταξης

Η κοινωνική ένταξη έχει απασχολήσει εκτενώς το ακαδημαϊκό πεδίο ήδη από το 1930, ωστόσο, δεν υπάρχει κάποιος κοινά αποδεκτός εννοιολογικός προσδιορισμός, καθώς εντοπίζεται ότι στον όρο έχουν επιδοθεί διαφορετικές ερμηνείες, με αποτέλεσμα να διαπιστώνεται η απουσία μιας «κοινής γραμμής» αναφορικά με το τι αποτελεί για τους/τις μετανάστες/ριες και τους/τις πρόσφυγες/ισσες ένταξη στη χώρα υποδοχής (Kourachanis, 2018b· Cheung & Phillimore, 2016).

Σύμφωνα με την Μαυρίδου (2020), εννοιολογικά η κοινωνική ένταξη θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως η διαδικασία που στοχεύει στην καλύτερη δυνατή πρόσβαση και συμμετοχή των ανθρώπων, ιδιαίτερα όσων βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, στην κοινωνία. Αναφορικά με τον προσφυγικό πληθυσμό, η συγγραφέας προσθέτει ότι αφορά στη συμπερίληψη τους στην οικονομική αλλά και την κοινωνική ζωή της χώρας που τους υποδέχεται. Η UNHCR (2014), χαρακτηρίζει τη διαδικασία της ένταξης ως πολυδιάστατη και σταδιακή, για την οποία χρειάζεται να γίνονται κοινές προσπάθειες τόσο από τα ίδια τα εκτοπισμένα άτομα, όσο και από τις χώρες υποδοχής τους. Ακόμη, υπογραμμίζει ότι σε αυτή τη διεργασία, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η προθυμία του προσφυγικού πληθυσμού να ενταχθεί στη χώρα εγκατάστασης, χωρίς να απωλέσει τη δική του κουλτούρα και τα πολιτισμικά στοιχεία, καθώς και η αντίστοιχη ετοιμότητα των χωρών και των κοινοτήτων που τις απαρτίζουν να αποδεχτούν τους/τις πρόσφυγες/ισσες και να καλύψουν τις ανάγκες που παρουσιάζουν. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Pennix (2006), αν και η διαδικασία αυτή περιγράφεται ως αμφίδρομη, τη μεγαλύτερη ευθύνη για την ένταξη τη φέρουν οι κοινωνίες που υποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες, καθώς εξαιτίας της θεσμικής τους δύναμης, έχουν τη δυνατότητα να καθορίζουν τη στάση τους απέναντι σε αυτούς/ες, να νομοθετούν και να χαράσσουν πολιτικές για την ένταξη τους στη κοινωνία.

Συμπληρωματικά, η κοινωνική ένταξη αφορά στην απόδοση ενός εύρους θεμελιωδών και σημαντικών για την ανθρώπινη ζωή δικαιωμάτων, όπως είναι η εργασία, η στέγαση, η εκπαίδευση και η υγεία (Μαυρίδου, 2020). Τα εν λόγω πεδία, καταγράφονται και στο μοντέλο των Ager και Strang, το οποίο δημιουργήθηκε ως ένα εργαλείο μέτρησης για την επιτυχία και την αποτελεσματικότητα της ενταξιακής πορείας (Γαστεράτος, 2020). Το μοντέλο που προτείνεται από τους Ager & Strang

(2008), καταγράφει την πρόσβαση στη στέγη, την υγεία, την εκπαίδευση και την εργασία ως υλικές και βασικές πτυχές της ένταξης, οι οποίες συμπληρώνονται και αλληλοεπιδρούν και με άλλους σημαντικούς τομείς, όπως η κοινωνική δικτύωση, η δημιουργία δεσμών και δικτύων, η κατάκτηση της εθνικής γλώσσας και η εξοικείωση με την κουλτούρα και τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Επίσης, οι δημιουργοί του μοντέλου αναφέρουν και άλλα σημαντικά πεδία της ένταξης, όπως τη δυνατότητα των εν λόγω πληθυσμών να αισθάνονται ασφαλείς στις περιοχές που διαβιούν και τη σταθερότητα της παραμονής τους εντός των κοινοτήτων που κατοικούν. Τέλος, η απόδοση ιθαγένειας προκειμένου οι μετανάστες/ριες/πρόσφυγες/ισσες να χαίρουν κοινών δικαιωμάτων με τους/τις γηγενείς, αποτελεί για τους συγγραφείς μία ιδιαίτερα σημαντική πτυχή για την επίτευξη της ένταξης.

1.3.1 Οι πολιτικές ένταξης στην Ελλάδα και οι γυναίκες προσφύγισες.

Οι γυναίκες με μεταναστευτικό και προσφυγικό προφίλ αν και αντιμετωπίζουν ίδιες δυσκολίες με τους άντρες σε ό,τι αφορά την ένταξη στις χώρες υποδοχής, οι προκλήσεις που οι ίδιες καλούνται να διαχειριστούν είναι μεγαλύτερες, καθώς εκτός από τα εμπόδια που συναντούν στη γλώσσα, στη δυνατότητα πρόσβασης στην εργασία, την κουλτούρα και το νέο και άγνωστο προς αυτές εκπαιδευτικό σύστημα, είναι επιβαρυνμένες και από τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις που σχετίζονται με τη φροντίδα του νοικοκυριού και των τέκνων τους (Albrecht et. al., 2021). Ακόμη, στις χώρες υποδοχής, οι γυναίκες προσφύγισες αναμένεται από τις κοινότητές τους, να διατηρήσουν τους παραδοσιακούς ρόλους που τους είχαν αποδοθεί στις χώρες καταγωγής τους, αναφορικά με τη φροντίδα της οικογένειας και τη διατήρηση της κουλτούρας, γεγονός που εμποδίζει σημαντικά την ένταξή τους, προωθεί την περιθωριοποίησή τους και την έλλειψη ανεξαρτησίας σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής (Sansonetti, 2016).

Σύμφωνα με την Στέλιου (2021), οι γυναίκες αιτούσες άσυλο ή δικαιούχοι διεθνούς προστασίας χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής σε ό,τι αφορά τις πολιτικές που εφαρμόζονται για την επιτυχή ένταξη των προσφύγων/ισσών, καθώς έρχονται αντιμέτωπες με διάφορες προκλήσεις και παρουσιάζουν ιδιαίτερες ανάγκες που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη διάρκεια χάραξης στρατηγικών για την ένταξή τους στη χώρα υποδοχής. Ακόμη, η συγγραφέας προσθέτει ότι ένα σημαντικό ποσοστό του προσφυγικού πληθυσμού που διαβιεί σήμερα στην Ελλάδα, αποτελείται από γυναίκες,

γεγονός που θέτει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος την ανάγκη να ενταχθούν στο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο της χώρας. Παράλληλα, κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό, οι υπεύθυνοι φορείς να πραγματοποιούν παρεμβάσεις που θα στοχεύουν στην άμβλυνση της ανισότητας των φύλων και στην κινητοποίηση των γυναικών για να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή, να προασπίζονται τα θεμελιώδη δικαιώματά τους και την πρόσβασή τους σε κοινά αγαθά (Στέλιου, 2021).

Η Ελλάδα επί σειρά ετών έχει εφαρμόσει μια μεταναστευτική πολιτική που δεν είχε ως προτεραιότητά της την ανάπτυξη σχεδίων δράσης για την ένταξη του μεταναστευτικού- προσφυγικού πληθυσμού, εναποθέτοντας την κύρια ευθύνη στους/στις ίδιους/ες τους/τις πρόσφυγες/ισσες- μετανάστες/ριες. Ακόμη, όσες προσπάθειες είχαν πραγματοποιηθεί πριν από την «προσφυγική κρίση» του 2015, ήταν κατακερματισμένες και σύντομες σε διάρκεια, χωρίς συνέχεια στο χρόνο (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019). Την ίδια αποτελεσματικότητα είχε και η Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη του 2019, η εφαρμογή της οποίας ήταν αποσπασματική, ενώ τα προγράμματα που εφαρμόστηκαν στο πλαίσιο της υλοποίησής της ήταν ελάχιστα, χωρίς να αποτελούν μέρος ενός δομημένου σχεδίου δράσης (Σπυράτου και Ρούσσου, 2021). Στην πραγματικότητα, στην πορεία των ετών, η Ελλάδα έχει αυστηροποιήσει την απόδοση δικαιωμάτων στον προσφυγικό πληθυσμό, ενώ όσες απόπειρες χάραξης ενταξιακής πολιτικής έχουν πραγματοποιηθεί, έχουν πλαισιωθεί μόνο θεωρητικά, χωρίς να εφαρμόζονται στην πράξη (Μπουρούτης, 2020). Παράλληλα, διαφαίνεται ότι τη μεγαλύτερη ευθύνη για την ένταξη του προσφυγικού πληθυσμού την έχουν αναλάβει οι ΜΚΟ και η ευρύτερη κοινωνία των πολιτών μέσα από παρεμβάσεις και υπηρεσίες που καλύπτουν το κρατικό κενό που εντοπίζεται (Bagavos & Kourachanis, 2021).

Παρόλο που η ένταξη αποτελεί μια διαδικασία με πολλές διαστάσεις και πτυχές, η παρούσα εργασία θα εστιάζει στις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισες στους βασικούς τομείς ένταξης, δηλαδή τη στέγαση, την υγεία, την εργασία και την εκπαίδευση.

1.3.2. Προκλήσεις γυναικών προσφυγισσών στους βασικούς τομείς της ένταξης.

Στέγαση.

Η στέγαση επηρεάζει σημαντικά τη διαδικασία της μετεγκατάστασης και την ένταξης των προσφύγων/ισσών στις χώρες υποδοχής, καθώς η διαβίωση σε δυσμενείς συνθήκες λειτουργεί ως τροχοπέδη για την επίτευξη της, ενώ δημιουργεί σοβαρά προβλήματα και σε άλλους σημαντικούς τομείς της ζωής του ανθρώπου (υγεία κ.α.) (Carter et. al., 2009). Για να εξετάσουμε την ανταπόκριση της Ελλάδας στις ανάγκες στέγασης των γυναικών προσφυγισσών, είναι σημαντικό να ανατρέξουμε στη στεγαστική πολιτική που έχει εφαρμόσει για την υποδοχή και τη φιλοξενία των αιτούντων/ουσών άσυλο και των αναγνωρισμένων προσφύγων/ισσών.

Αρχικά, σύμφωνα με τον Κουραχάνη (2019), αφετηρία για την ανάπτυξη πολιτικών στέγασης του προσφυγικού πληθυσμού αποτέλεσε για την Ελλάδα, η Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας το 2016, η οποία κατέστησε αναγκαία τη δημιουργία δομών φιλοξενίας για τον μεγάλο αριθμό προσφύγων/ισσών που είχε εγκλωβιστεί στην επικράτειά της. Σύμφωνα με τον Γαστεράτο (2020), με την εφαρμογή του Ν.4375/2016, εκτός από τα Κ.Υ.Τ. που δημιουργήθηκαν στα νησιά του Αιγαίου, λειτούργησαν στην ενδοχώρα και ανοιχτές δομές φιλοξενίας προσφύγων/ισσών, ο αριθμός των οποίων μεταβαλλόταν διαρκώς. Πιο συγκεκριμένα, είχαν δημιουργηθεί περίπου 30 ανοιχτές δομές φιλοξενίας στην Ηπειρωτική Ελλάδα, εντός των οποίων οι συνθήκες διαβίωσης δεν διέφεραν σημαντικά από εκείνες που εντοπίζονταν στα Κ.Υ.Τ. Ενδεικτικά, οι εν λόγω δομές βρισκόταν σε περιοχές απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα, ενώ περιορισμένη ήταν και η δυνατότητα μετακίνησης των προσφύγων/ισσών προς αυτά, καθώς οι συγκοινωνίες ήταν ελλιπείς. Επιπροσθέτως, προβληματική ήταν και η πρόσβαση των φιλοξενούμενων σε βασικά αγαθά, υπηρεσίες νομικής υποστήριξης και υγείας, ενώ εξαιτίας του υπερπληθυσμού οι κοινωνικές υπηρεσίες αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στα αυξημένα αιτήματα, με αποτέλεσμα οι διαμένοντες/ουσες να παραμένουν ψυχοκοινωνικά απλαιοί/ες (Γαστεράτος, 2020). Σε αυτές τις συνθήκες, οι προκλήσεις για τις γυναίκες προσφύγισες ήταν ακόμη μεγαλύτερες. Η παρατεταμένη διαβίωση σε καταυλισμούς που κρίνονταν ακατάλληλοι για μακροχρόνια διαμονή, επιβάρυνε σημαντικά την ψυχική τους υγεία, ενώ η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα δυσμενής για τις ίδιες, ως υπεύθυνες για την φροντίδα των μελών της οικογένειάς τους (Διεθνής Αμνηστία, 2018).

Σύμφωνα με τον Κουραχάνη (2019), για ορισμένες ευάλωτες περιπτώσεις, υπήρχε η επιλογή στέγασης στο πρόγραμμα «Emergency Support to Integration and Accommodation» [ESTIA], το οποίο υλοποιούνταν από την Ύπατη Αρμοστεία, σε συνεργασία με το ελληνικό κράτος και διάφορες ανθρωπιστικές οργανώσεις. Πιο συγκεκριμένα, το εν λόγω πρόγραμμα παρείχε στους/στις αιτούντες/ούσες άσυλο φιλοξενία σε ενοικιαζόμενα διαμερίσματα, καθώς και άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες, όπως το επίδομα οικονομικής ενίσχυσης (Cash Assistance). Σύμφωνα με την Iliadi-Vagena (2022), η φιλοξενία στο προαναφερόμενο πρόγραμμα, αποτελούσε για τις γυναίκες προσφύγισσες ευκαιρία να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους και δυνατότητα να διασφαλίσουν γενικότερα την προστασία τους. Ωστόσο, τον Φεβρουάριο του 2022, το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, στην κυριότητα του οποίου είχε περιέλθει η διαχείριση του προγράμματος, ανακοίνωσε την ολοκλήρωση του ESTIA II, με τη σταδιακή μείωση των στεγαστικών θέσεων και τον οριστικό τερματισμό του μέχρι τα τέλη του 2022, με τους/τις αιτούντες/ούσες άσυλο και τις οικογένειες που είχαν επιτύχει σε ένα βαθμό την ένταξη στη χώρα υποδοχής, να καλούνται να μετεγκατασταθούν σε απομακρυσμένες δομές στην ενδοχώρα που δεν πληρούσαν τις απαραίτητες συνθήκες για την αξιοπρεπή διαβίωσή τους (Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες [ΕΣΠ], 2022 · FENIX, 2022).

Ο τερματισμός του προγράμματος ESTIA αποτέλεσε το σημείο καμπής που μετέβαλε τις συνθήκες υποδοχής στην Ελλάδα σε ένα σύστημα που βασίζεται κατά κύριο λόγο σε δομές φιλοξενίας (GCR, 2023e). Η φιλοξενία σε καταυλισμούς αποτελεί ιδιαίτερη πρόκληση για τις γυναίκες-προσφύγισσες, και ειδικότερα για τις μονογονεϊκές οικογένειες. Σύμφωνα με μαρτυρίες γυναικών που κατέγραψε η οργάνωση RSA (2023), οι δομές παρουσίαζαν σοβαρές ελλείψεις σε υποστηρικτικές υπηρεσίες (ψυχοκοινωνική, νομική υποστήριξη, εκμάθηση γλωσσών, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, φύλαξη ανηλίκων), γεγονός που ανάγκαζε τις φιλοξενούμενες να καταφεύγουν στην Αθήνα. Ακόμη, η έλλειψη πρόσβασης σε δομές υγείας, η απουσία διερμηνείας και η αδυναμία κάλυψης του κόστους μεταφοράς στην πρωτεύουσα, προκειμένου να λάβουν αναγκαίες υπηρεσίες, ήταν ορισμένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα που ανέφεραν οι γυναίκες, μαζί με την καθυστέρηση λήψης του οικονομικού βοηθήματος που δικαιούνταν λόγω μεγάλης αναμονής καταγραφής των αιτημάτων ασύλου τους.

Για τους/τις δικαιούχους διεθνούς προστασίας υπάρχει η δυνατότητα ένταξης στο πρόγραμμα «HELIOS», το οποίο υλοποιείται από τον Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης² και παρέχει ένα εύρος υπηρεσιών που στοχεύουν στην ένταξη, όπως μαθήματα ελληνικών, εργασιακή συμβουλευτική, οικονομική υποστήριξη για τη μίσθωση κατοικιών κ.α. (International Organization for Migration [IOM], 2022). Ωστόσο, σύμφωνα με τον Kourachanis (2022), σε ό,τι αφορά τη στέγαση, ο τρόπος λειτουργίας του προγράμματος δυσχεραίνει την ένταξη των δικαιούχων σε αυτό, καθώς είναι αποκλειστικά υπεύθυνοι/ες για την αναζήτηση διαθέσιμης κατοικίας προς ενοικίαση, κριτήριο που καθιστά την εύρεση διαμερίσματος ιδιαίτερα δύσκολη για όσους/όσες δεν γνωρίζουν τη γλώσσα. Ακόμη, το χαμηλό ποσό της επιδότησης και η προϋπόθεση να καταβάλουν οι ωφελούμενοι/ες τα λειτουργικά έξοδα της κατοικίας, έχουν ως αποτέλεσμα να στεγάζονται σε οικήματα που δεν πληρούν τις προδιαγραφές για αξιοπρεπή διαβίωση, με αποτέλεσμα να συγκατοικούν με πολλά άτομα προκειμένου να ανταποκριθούν στο κόστος των λογαριασμών. Όπως επισημαίνει ο ίδιος συγγραφέας, τα εν λόγω προβλήματα σε συνδυασμό με το περιορισμένο χρονικό διάστημα που κάποιος/κάποια μπορεί να ωφεληθεί από τη δυνατότητα επιδότησης (6 έως 12 μήνες) καθιστούν το πρόγραμμα μία στεγαστική επιλογή που δεν ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις ανάγκες του προσφυγικού πληθυσμού.

Υγεία.

Η πρόσβαση στην υγεία αποτελεί σημαντική πτυχή της ένταξης, καθώς τα προβλήματα υγείας είναι άμεσα συνυφασμένα με την κοινωνική απομόνωση και την ευαλωτότητα του προσφυγικού πληθυσμού (Newbold et al., 2013). Οι γυναίκες προσφύγισες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες σε ασθένειες που μαστιίζουν στις χώρες καταγωγής τους, ενώ μεγάλο μέρος των προβλημάτων υγείας που αντιμετωπίζουν προκύπτουν και κατά τη διάρκεια της μετανάστευσης που έρχονται αντιμέτωπες με τραυματικές εμπειρίες και ελλιπή υγειονομική περίθαλψη (Davaki, 2021). Ακόμη, ζητήματα που αντιμετωπίζουν στις χώρες υποδοχής, όπως η έλλειψη οικονομικών πόρων, οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσης, η κοινωνική απομόνωση και η περιορισμένη πρόσβαση σε εξειδικευμένη για τις ανάγκες τους ιατρική φροντίδα, συμβάλλουν στην εκδήλωση ζητημάτων ψυχικής υγείας, καθώς και στην επιβάρυνσή τους (Evangelidou et.al, 2023).

² International Organization for Migration, με τη χρηματοδότηση του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου

Στην Ελλάδα η πρόσβαση των αιτούντων/ουσών άσυλο και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας στη δημόσια υγεία, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και την ψυχιατρική φροντίδα, διασφαλίζεται με το άρθρο 33 του Ν.4368/2016, μέσω του οποίου παρέχεται υγειονομική κάλυψη σε ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες και σε άτομα που στερούνται κοινωνικής ασφάλισης (Amnesty International, 2020). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την οργάνωση GCR (2023c), οι αναγνωρισμένοι/ες πρόσφυγες/ισσες λαμβάνουν τον Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης, ενώ οι αιτούντες/ούσες άσυλο Προσωρινό Αριθμό Ασφάλισης και Υγειονομικής Περίθαλψης Αλλοδαπού, ο οποίος απενεργοποιείται αυτόματα όταν το άτομο παύει να έχει νόμιμη διαμονή στη χώρα. Ωστόσο, όπως επισημαίνεται από την ίδια οργάνωση, παρόλο που η νομοθεσία διασφαλίζει αυτό το θεμελιώδες δικαίωμα στον προσφυγικό πληθυσμό, στην πράξη την πρόσβαση στην υγεία δυσχεραίνει το γεγονός ότι το εθνικό σύστημα υγείας είναι ιδιαίτερα επιβαρυνμένο και στερείται επαρκών πόρων για να καλύψει τις ανάγκες όχι μόνο του προσφυγικού, αλλά και του γηγενούς πληθυσμού.

Σύμφωνα με τους/τις Evangelidou et. al. (2023), εκτός από την ανεπάρκεια του εγχώριου συστήματος υγείας, οι γυναίκες προσφύγισσες στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν και άλλα ζητήματα που δυσκολεύουν την πρόσβασή τους στην υγεία, όπως η έλλειψη επαρκούς ενημέρωσης και έμπιστων κοινωνικών δικτύων που θα μπορούσαν να τις κατευθύνουν αναφορικά με το σύστημα υγείας και τις διαθέσιμες πηγές υποστήριξης. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τους/τις ίδιους/ες συγγραφείς, τη δυνατότητα των γυναικών προσφυγισσών να λαμβάνουν υπηρεσίες υγείας επηρεάζουν και πολιτισμικοί παράγοντες, όπως η μη γνώση της εθνικής γλώσσας, η οποία σε συνδυασμό με την απουσία υπηρεσιών διερμηνείας στα νοσοκομεία, έχει ως αποτέλεσμα οι γυναίκες να δυσκολεύονται να δεσμεύσουν ιατρικά ραντεβού, να επικοινωνήσουν σωστά τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν και να κατανοήσουν επαρκώς τις οδηγίες των υγειονομικών. Η απουσία επίσημης διερμηνείας στην Ελλάδα, οδηγεί πολλές φορές στην ανάγκη άλλοι/ες πρόσφυγες/ισσες να αναλαμβάνουν αυτόν τον ρόλο, ωστόσο η επικριτική τους συμπεριφορά και η αμφιβολία για την τήρηση της εχεμύθειας εκ μέρους των γυναικών, λειτουργεί αποτρεπτικά για τις ίδιες (Evangelidou et. al., 2023). Σύμφωνα με τους/τις Papadakaki et. al. (2021), εξαιτίας της ως άνω έλλειψης, οι υγειονομικοί αξιοποιούν σε μεγάλο βαθμό μη εκπαιδευμένους/ες μεταφραστές/ριες από το οικείο περιβάλλον των γυναικών, πρακτική που μπορεί να έχει ιδιαίτερα αρνητικές συνέπειες για τις ίδιες. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια λήψης υπηρεσιών

προγεννητικής φροντίδας, μπορεί να υποβληθούν σε ιατρικές παρεμβάσεις, χωρίς να έχουν δώσει την ενήμερη συγκατάθεσή τους και χωρίς να λαμβάνουν τις απαραίτητες διευκρινίσεις για τις διαδικασίες που θα ακολουθήσουν.

Εν συνεχεία, επιπλέον προκλήσεις που εντοπίζονται αφορούν την έλλειψη διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στους φορείς υγείας και τους/τις επαγγελματίες που εργάζονται σε αυτούς, η ύπαρξη της οποίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε μία πιο αποτελεσματική παροχή υπηρεσιών, η οποία θα λάμβανε υπόψη τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των γυναικών προσφυγισσών (Papadakaki et. al 2021). Η χρήση διαπολιτισμικών μεσολαβητών/ριών, μια υπηρεσία που απουσιάζει σημαντικά από τους φορείς υγείας, θα μπορούσε να συμβάλλει στην πολιτισμικά ευαισθητοποιημένη παροχή υπηρεσιών υγείας, καθώς δεν περιορίζεται στην απλή μετάφραση, αλλά επιπλέον βοηθάει να γίνουν κατανοητά και ζητήματα που σχετίζονται με πολιτισμικές διαφορές των εμπλεκόμενων μερών (γυναίκα προσφύγισσα-επαγγελματίες υγείας) (Papadakaki et. al 2021· M. Scott & Wallis, 2020).

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο προσφυγικός πληθυσμός στην Ελλάδα, έχουν οδηγήσει στη δημιουργία ενός δικτύου Μη Κυβερνητικών και άλλων ανθρωπιστικών οργανώσεων, με έντονη παρουσία στην Αθήνα, οι οποίες λειτουργούν συμπληρωματικά προς το κράτος, παρέχοντας κοινωνική υποστήριξη και υπηρεσίες υγείας στη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα (Evangelidou et.al., 2023). Η εμφάνισή τους προέκυψε ως αποτέλεσμα της αδυναμίας του κράτους να ανταποκριθεί στις αυξημένες ανάγκες που εκδήλωσαν οι μαζικές αφίξεις, ωστόσο το κράτος θα έπρεπε να εντάξει τον προσφυγικό πληθυσμό στη εθνικό σύστημα υγείας και να μην βασίζεται στην παρουσία του εθελοντικού τομέα (Kotsiou et.al., 2018).

Εργασία.

Σύμφωνα με την Roussou (2020), η πρόσβαση των προσφύγων/ισσών στην αγορά εργασίας είναι ιδιαίτερα σημαντική για την αποτελεσματική ένταξή τους στις χώρες υποδοχής, καθώς η εργασιακή απασχόληση επιφέρει σημαντικά οφέλη, όπως τη βελτίωση της ψυχικής υγείας του ατόμου και της αυτοεικόνας του. Ακόμη, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, συμβάλλει και στη δημιουργία κοινωνικών δικτύων και σχέσεων που μπορούν να επιταχύνουν τη διαδικασία της ένταξης στη χώρα εγκατάστασης. Σύμφωνα με τον Kapsalis (2022), η εργασιακή αποκατάσταση του

προσφυγικού πληθυσμού αποτελεί, πιθανότητα, το πιο σημαντικό πεδίο για την ένταξή τους στις χώρες υποδοχής.

Η Σύμβαση για το Καθεστώς των Προσφύγων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, δεν δεσμεύει τα κράτη μέλη να παρέχουν στον προσφυγικό πληθυσμό το δικαίωμα της πρόσβασης στην εργασία, ωστόσο υποχρεώνονται από τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες για τις Συνθήκες Υποδοχής και Ταυτοποίησης (2013/33/ΕΕ), οι οποίες ορίζουν ότι στους/στις αιτούντες/ούσες πρέπει να αποδίδεται το εν λόγω δικαίωμα το αργότερο εντός 9 μηνών από την κατάθεση του αιτήματος διεθνούς προστασίας (Kapsalis, 2022).

Στην Ελλάδα ο ν. 4375/2016 καθιερώνει τη δυνατότητα των αιτούντων/ουσών άσυλο και των δικαιούχων διεθνούς προστασίας να εργαστούν στη χώρα. Πιο συγκεκριμένα, στους/στις αιτούντες/ούσες το δικαίωμα αυτό αποδίδεται μετά το πέρας των 6 μηνών από την υποβολή του αιτήματος ασύλου, όταν έχουν ολοκληρωθεί οι διαδικασίες αρχικής καταγραφής (GCR, 2023a). Για τους/τις αναγνωρισμένους/ες πρόσφυγες/ισσες ισχύει το δικαίωμα στην εργασία και στη συμμετοχή σε προγράμματα επαγγελματικής αποκατάστασης επί ίσοις όροις με τους/τις Έλληνες/ίδες πολίτες, ενώ σε αντίθεση με τους/τις αιτούντες/ούσες, μπορούν να δημιουργήσουν και δικές τους επιχειρήσεις (Access to Employment - UNHCR Greece, n.d.).

Σύμφωνα με τον Skleparis (2018), παρόλο που το νομικό πλαίσιο διασφαλίζει την πρόσβαση των προσφύγων/ισσών στην απασχόληση, στην πράξη έρχονται αντιμέτωποι/ες με πληθώρα δυσκολιών που εμποδίζουν την ένταξή τους στην αγορά εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο ίδιος συγγραφέας, ένα από τα κυριότερα ζητήματα είναι ότι η Ελλάδα εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, των υψηλών ποσοστών ανεργίας στον ευρύτερο πληθυσμό και άλλων σημαντικών παραγόντων, δεν ευνοεί την εργασιακή αποκατάσταση των προσφύγων/ισσών, πρόβλημα που εντείνεται και από το γεγονός ότι για τις θέσεις που είναι διαθέσιμες προτεραιοποιείται ο γηγενής πληθυσμός και οι Ευρωπαίοι/ες πολίτες. Έρευνα που πραγματοποίησε το 2018 η Ύπατη Αρμοστεία μέσα από τη διεξαγωγή 158 ομάδων εστίασης σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας (συμμετείχαν 1.436 άτομα, μεταξύ των οποίων 649 γυναίκες), ανέδειξε ότι ορισμένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι πρόσφυγες/ισσες αναφορικά με τη δυνατότητά τους να εργαστούν, ήταν η απουσία ενημέρωσης και σχετικής καθοδήγησης, η μη γνώση της εθνικής γλώσσας, η έλλειψη απαραίτητων

νομιμοποιητικών εγγράφων και η μεγάλη απόσταση κάποιων δομών φιλοξενίας από τα αστικά κέντρα (UNHCR, 2018).

Σύμφωνα με τους Albrecht et. al. (2021), οι γυναίκες προσφύγισσες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες προκλήσεις σε ό, τι αφορά την ένταξή τους στην αγορά εργασίας, καθώς παρουσιάζουν συνήθως χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, έλλειψη προηγούμενης εργασιακής εμπειρίας και επαγγελματικών δεξιοτήτων. Σύμφωνα με τα δεδομένα που συλλέγει η Ύπατη Αρμοστεία από το πρόγραμμα Δια-Υπηρεσιακής έρευνας για την προστασία των προσφύγων/ισσών στην Ελλάδα³, τα σημαντικότερα εμπόδια που συναντούν σε αυτόν τον τομέα οι γυναίκες προσφύγισσες, είναι η γλώσσα, η απουσία προγραμμάτων που αναλαμβάνουν τη φύλαξη των παιδιών και η μη δυνατότητα εύρεσης καθ' όλα νόμιμης εργασίας, πρόβλημα που αποτυπώνεται και από το γεγονός ότι όσες ήταν εργαζόμενες ή είχαν απασχοληθεί το τελευταίο διάστημα, δεν είχαν συμβόλαιο εργασίας (40%).

Σύμφωνα με τους Bagavos & Kourachanis (2021), στην Ελλάδα οι πολιτικές για την ένταξη των μεταναστών/ριών στην αγορά εργασίας, ως επί το πλείστον δεν υφίστανται ή είναι αποσπασματικές και αναιρούν η μία την άλλη. Ακόμη, ελλιπής είναι και η συμβολή των κρατικών υπηρεσιών απασχολησιμότητας και εύρεσης εργασίας, ενώ η επικέντρωση στην καταπολέμηση της ανεργίας στο γενικότερο πληθυσμό, θέτει σε δεύτερη μοίρα την προσπάθεια δημιουργίας θέσεων εργασίας για τους/τις μετανάστες/ριες-πρόσφυγες/ισσες. Κατά τους ίδιους συγγραφείς, το κρατικό αυτό κενό στην Ελλάδα έχει κληθεί να καλύψει η κοινωνία των πολιτών, η οποία συμπεριλαμβάνει τις συλλογικότητες και τις ΜΚΟ, η φιλοσοφία και οι πρακτικές των οποίων διαφέρουν. Πιο συγκεκριμένα, οι «από τα κάτω» συλλογικότητες παρέχουν ευκαιρίες εργασιακής απασχόλησης εντός του πεδίου της αλληλεγγύης, ενώ οι ΜΚΟ παρέχουν υπηρεσίες που αφορούν σε προγράμματα κατάρτισης προσφύγων/ισσών, μαθήματα γλώσσας κ.α. Σύμφωνα με τους Bagavos et. al. (2021), αν και η συμβολή των ΜΚΟ στην ένταξη του εν λόγω πληθυσμού στην αγορά εργασίας κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική, στην πραγματικότητα επικεντρώνονται περισσότερο στην παροχή υπηρεσιών, όπως σύνταξη βιογραφικού σημειώματος και η εκμάθηση τρόπων

³ Interagency Protection Monitoring of Refugees In Greece:
<https://app.powerbi.com/view?r=eyJrJjoiNzNhNmJjMzktOGJkMi00MTFkLTliYmUtZmUzMjVIMzhmZmJliwidCI6ImU1YzM3OTgxLTY2NjQtNDEzNC04YTBlLTY1NDNkMmFmODBiZSIsImMiOiJh9>

αναζήτησης διαθέσιμων θέσεων εργασίας, πρακτικές που δεν εξασφαλίζουν την άμεση πρόσβαση των προσφύγων/ισσών στην αγορά εργασίας.

Εκπαίδευση.

Σε ό, τι αφορά την εκπαίδευση του προσφυγικού πληθυσμού, οι πολιτικές του Ελληνικού κράτους έχουν εστιάσει περισσότερο στην ένταξη των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα παρά στην συμπερίληψη των ενηλίκων και την επαγγελματική τους κατάρτιση (Skleparis, 2018).

Σύμφωνα με τους/τις Leivaditi et. al. (2020), η εν λόγω κοινωνική ομάδα έχει πρόσβαση στην άτυπη εκπαίδευση ενηλίκων, η οποία εμπίπτει στην αρμοδιότητα της Γενικής Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης του Υπουργείου Παιδείας. Πιο συγκεκριμένα δύναται να συμμετέχει σε προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης που παρέχονται από τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού [ΟΑΕΔ], από τα Κέντρα Δια βίου Μάθησης που υλοποιούνται από δήμους, αλλά και σε αντίστοιχα προγράμματα που παρέχονται από κοινότητες προσφύγων/ισσών, ανθρωπιστικές οργανώσεις και άλλους φορείς που εντάσσονται στην κοινωνία των πολιτών.

Κατά τις Mogli & Paraoroulou (2018), ένα ακόμη πεδίο που σχετίζεται με την εκπαίδευση των προσφύγων/ισσών, αποτελεί αυτό της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα, η γνώση της γλώσσας που χρησιμοποιείται στις χώρες που εγκαθίστανται, είναι ιδιαίτερα σημαντική για τους/τις μετανάστες/ριες, καθώς συμβάλλει θετικά σε διάφορες πτυχές της ζωής τους, όπως στη δυνατότητα κάλυψης αναγκών, εύρεσης εργασίας και αλληλεπίδρασης με τον διαφορετικής κουλτούρας γηγενή πληθυσμό. Σύμφωνα με τον Kourachanis (2022), στην Ελλάδα, το ενταξιακό πρόγραμμα «HELIOS» που υλοποιείται από τον Δ.Ο.Μ, παρέχει μαθήματα Ελληνικών και αποτελεί την πρώτη πλαισιωμένη προσπάθεια για την εκμάθηση της γλώσσας στον ενήλικο προσφυγικό πληθυσμό. Συμπληρωματικά με τα εν λόγω μαθήματα, διατίθενται και προγράμματα εξοικείωσης με την εθνική κουλτούρα και εκπαίδευσης πάνω στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ωστόσο, σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, παρόλο που τα μαθήματα Ελληνικών αποτελούν μία από τις πιο ωφέλιμες παροχές του προγράμματος, η προϋπόθεση της υποχρεωτικής φοίτησης για την ένταξη σε αυτό, βρίσκει αντίθετους/ες τους/τις πρόσφυγες/ισσες, οι οποίοι/ες δεν είναι πρόθυμοι/ες να δεσμευτούν στη διαδικασία, καθώς επιθυμούν να φύγουν κάποια στιγμή από τη χώρα.

Η αντίληψη που έχει ο εν λόγω πληθυσμός για την διάρκεια της παραμονής του στη χώρα, της διαβίωσής του σε καταυλισμούς και προσωρινότητα της μεταναστευτικής αυτής του εμπειρίας, επηρεάζει σημαντικά την άποψη και την στάση του απέναντι στην επίσημη και μη τυπική εκπαίδευση (Δασκαλάκη κ.α., 2017).

Σύμφωνα με την Vasilaki (2017), η έλλειψη ενός οργανωμένου ενταξιακού σχεδίου στην Ελλάδα, έχει ως απόρροια να μην καλύπτονται οι εκπαιδευτικές ανάγκες που έχουν οι γυναίκες και ο προσφυγικός πληθυσμός γενικότερα. Όπως διαπιστώνει η ίδια συγγραφέας, προγράμματα για την εκμάθηση της γλώσσας και την εκπαιδευτική κατάρτιση των προσφύγων/ισσών παρέχονται κατά κύριο λόγο από ΜΚΟ και εξαρτώνται από χρηματοδοτήσεις, γεγονός που δεν διασφαλίζει τη συνέχεια τους. Ακόμη, σύμφωνα με έρευνα των Bagavos & Kourachanis (2021), πρόσφυγες/ισσες που είχαν συμμετάσχει σε μαθήματα Ελληνικών που γίνονταν διαθέσιμα από ΜΚΟ, εξέφραζαν προβληματισμούς που σχετιζόνταν με τη σύντομη χρονική διάρκεια των μαθημάτων, τη γενικότερη διαθεσιμότητά τους, τον περιορισμένο αριθμό μαθητών/ριών που εκείνες μπορούσαν να υποστηρίξουν κ.α. (Bagavos & Kourachanis, 2021).

Εξετάζοντας τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισσες στους βασικούς τομείς της ένταξης στην Ελλάδα, διαπιστώνουμε ότι τα εμπόδια που συναντούν για την επίτευξή της είναι πολυπαραγοντικά. Από τη βιβλιογραφική επισκόπηση έγινε κατανοητό ότι η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα καλείται να ενταχθεί σε μία χώρα υποδοχής που δεν έχει έως σήμερα εφαρμόσει σταθερές και αποτελεσματικές πολιτικές για την ένταξη του προσφυγικού πληθυσμού και δεν έχει αναπτύξει στρατηγικές ευαισθητοποιημένες ως προς το φύλο, προκειμένου να διευκολύνει την ένταξη των γυναικών προσφυγισσών. Ακόμη, εντοπίζεται ότι θεσμικά εμπόδια και κρατικές παραλείψεις δυσχεραίνουν την πρόσβαση τους σε βασικά αγαθά, όπως τη στέγαση, την υγεία, την εκπαίδευση, ενώ τα κενά φαίνεται να καλύπτουν αποσπασματικά οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, τη συμβολή των οποίων θα εξετάσουμε στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

1.4 Οργανώσεις-υπηρεσίες που υποστηρίζουν γυναίκες προσφύγισες στην Ελλάδα

Οι μαζικές αφίξεις του 2015 βρήκαν την χώρα και την Ε.Ε. απροετοίμαστες ως προς τη δυνατότητά διαχείρισής τους, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα επίσημοι και μη φορείς, καθώς και οργανώσεις που εξυπηρετούν μετανάστες/ριες να συμβάλλουν σημαντικά στην κάλυψη των αναγκών των προσφύγων/ισσών (Kalogeraki, 2019). Αν και η πρώτη περίοδος της «προσφυγικής κρίσης» συνοδεύτηκε από αυξημένες κινητοποιήσεις και πρωτοβουλίες υποστήριξης των μετακινούμενων πληθυσμών από ακτιβιστές/ριες που προέρχονταν από την Ελλάδα και το εξωτερικό, στην πορεία η παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας «επαγγελματικοποιήθηκε», με τις ΜΚΟ να αναλαμβάνουν αυτόν τον ρόλο, υπό την διαχείριση της Ύπατης Αρμοστείας, της Ε.Ε. και άλλων παγκόσμιων οργανισμών (Makrides, 2022 σ. 255). Ωστόσο, η ύπαρξη οργανώσεων που υποστηρίζουν μεταναστευτικό-προσφυγικό πληθυσμό δεν αποτελεί καινούργιο φαινόμενο στην Ελλάδα, καθώς ήδη από τις αρχές του 2000, είχαν αυξηθεί αντίστοιχες οργανώσεις που δραστηριοποιούνταν στην προστασία της συγκεκριμένης ομάδας στόχου και στην καταπολέμηση της ξеноφοβίας και των διακρίσεων στη χώρα (Gropas & Triandafyllidou, 2012). Σύμφωνα με τους Bagavos & Kourachanis (2021), το 2015 ο ρόλος των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών, μεταξύ των οποίων οι ΜΚΟ και οι ανεπίσημες πρωτοβουλίες αλληλεγγύης, αναβαθμίστηκε σημαντικά σε ό,τι αφορά την παροχή υπηρεσιών στον προσφυγικό πληθυσμό. Σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, οι εν λόγω οργανώσεις καλύπτουν σημαντικά κρατικά κενά σε διάφορα επίπεδα, μεταξύ των οποίων και αυτό της ένταξης, σε ένα περιβάλλον όπου το κράτος απουσιάζει σημαντικά ακόμη και από την κάλυψη βασικών αναγκών της ομάδας στόχου.

Σε ό,τι αφορά τις οργανώσεις και τις διαθέσιμες υπηρεσίες για την υποστήριξη των γυναικών προσφυγισσών, σύμφωνα με την Pliadi-Vagena (2022), η έκταση που έλαβε η «προσφυγική κρίση» στην Ελλάδα φαίνεται ότι κατέστησε αναγκαία τη συμβολή ΜΚΟ προκειμένου η χώρα να ανταποκριθεί στις ανάγκες τους και να διασφαλίσει την πρόσβαση των γυναικών προσφυγισσών, και των επιζήσασών έμφυλης βίας σε θεμελιώδη δικαιώματα. Σύμφωνα με την ερευνήτρια, παρόλο που η κεντρική ευθύνη έγκειται στους κρατικούς μηχανισμούς (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας κ.α., στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται και ΜΚΟ με έντονη παρουσία στα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη), καθώς και σε περιοχές της Ελλάδας που συγκεντρώνουν μεγάλο αριθμό

προσφυγικού πληθυσμού, όπως ο Έβρος και τα νησιά του Βορείου Αιγαίου, με την πιο έντονη δράση αντίστοιχων οργανώσεων να εντοπίζεται στη Λέσβο. Με βάση τη χαρτογράφηση των ΜΚΟ που η ίδια συγγραφέας πραγματοποίησε το 2022, οι υπηρεσίες που παρείχαν οι οργανώσεις αφορούσαν σε κάλυψη βασικών αναγκών, όπως την παροχή στέγασης, υπηρεσιών υγείας, νομικής υποστήριξης-εκπροσώπησης, ψυχοκοινωνικής πλαisiώσης, και διερμηνείας, με την τελευταία να είναι ιδιαίτερα περιορισμένη. Ακόμη, σε ένα δεύτερο επίπεδο παρέμβασης, ορισμένες οργανώσεις παρείχαν υπηρεσίες ένταξης για την ενδυνάμωση των γυναικών προσφυγισσών και την αποφυγή μελλοντικών περιστατικών έμφυλης βίας, όπως εκπαιδευτικές δράσεις, διοργάνωση εκδηλώσεων στην κοινότητα, εκμάθηση γλωσσών, δημιουργικές δραστηριότητες, σεμινάρια για την ενδυνάμωση των γυναικών προσφυγισσών και για την εκπαίδευση-ευαισθητοποίηση του ευρύτερου πληθυσμού. Όπως παρατηρείται από την ερευνήτρια, το σύστημα προστασίας των γυναικών προσφυγισσών στην Ελλάδα είναι ελλιπές και χαρακτηρίζεται από απουσία οργάνωσης που θα ήταν πιο αποτελεσματική για την ανταπόκριση στις ανάγκες τους, ενώ παρόλο που οι ΜΚΟ συμβάλλουν στην κάλυψη σημαντικών κενών, και η δική τους δράση παρουσιάζει μειονεκτήματα, όπως αυτά της πολλαπλής κάλυψης στις παρεχόμενες υπηρεσίες, των δύσκολων διαδικασιών παραπομπής κ.α. (Iliadi-Vagena, 2022). Κενά στο πλαίσιο προστασίας και υποστήριξης επιζησασών έμφυλης βίας, έχουν εντοπίσει μέσα από την έρευνα τους και οι Λιάπη κ.α. (2016), με ορισμένες από τις κυρίαρχες προκλήσεις να αφορούν την έλλειψη χωρητικότητας στους ξενώνες φιλοξενίας, την απουσία διερμηνείας στα Συμβουλευτικά Κέντρα του ΚΕΘΙ, τη μη δυνατότητα στέγασης τέκνων-αγοριών άνω των 12 ετών και την τοποθεσία των ξενώνων σε απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα περιοχές, γεγονός που λειτουργεί αποτρεπτικά για την επιλογή των γυναικών να μεταβούν στις εν λόγω δομές.

Ανατρέχοντας σήμερα στο Μητρώο των εθνικών και διεθνών ΜΚΟ που διατηρεί το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου⁴, εντοπίζουμε εγγεγραμμένες οργανώσεις που απευθύνονται γενικότερα στον προσφυγικό πληθυσμό, ανεξαρτήτως φύλου και νομικού καθεστώτος. Ωστόσο, στην παρούσα εργασία θα εστιάσουμε σε όσες παρέχουν υπηρεσίες και υλοποιούν προγράμματα για γυναίκες προσφύγισσες-αιτούσες άσυλο. Πραγματοποιώντας μια προσπάθεια ενδεικτικής χαρτογράφησης, αναφέρουμε ότι οι Γιατροί Χωρίς Σύνορα, με δράση στην Αθήνα, τη Λέσβο και τη

⁴ <https://ngo.migration.gov.gr/registered.php>

Σάμο, παρέχουν σε αιτούντες/ούσες άσυλο και μεταναστευτικό πληθυσμό υπηρεσίες υγείας, μεταξύ των οποίων, και φροντίδα σε ζητήματα που αφορούν την προγεννητική φροντίδα και τη σεξουαλική υγεία (Γιατροί Χωρίς Σύνορα, χ.χ.). Αντίστοιχα, η διεθνής οργάνωση των Γιατρών του Κόσμου (χ.χ.), παρέχει υπηρεσίες υγείας, ψυχοκοινωνικής υποστήριξης και στέγασης, μέσα από το πρόγραμμα «A Step Forward» στην Αθήνα, το οποίο φιλοξενεί αιτούσες άσυλο-προσφύγισσες, μόνες γυναίκες ή μονογονεϊκές οικογένειες. Πρόγραμμα φιλοξενίας και αποκατάστασης υλοποιεί και η Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία [ΑΜΚΕ] «Κοινοτικό Σπίτι-Δάμαρις», η οποία απευθύνεται σε γυναίκες επιζήσασες trafficking και σεξουαλικής εκμετάλλευσης (Damaris, χ.χ.). Φιλοξενία σε διαμερίσματα παρέχει και η οργάνωση International Rescue Committee-Hellas (n.d.), με το πρόγραμμα «Women's Independent Living», το οποίο διαθέτει στέγαση και υπηρεσίες ένταξης-ενδυνάμωσης σε ευάλωτες γυναίκες προσφυγικού πληθυσμού.

Η ελληνική οργάνωση Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (χ.χ.), με παρουσία στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, την Αλεξανδρούπολη, την Κω και τη Λέρο, παρέχει ένα εύρος υπηρεσιών, μεταξύ των οποίων, νομική συνδρομή, υπηρεσίες ένταξης κ.α. σε επιζήσαντες/σες έμφυλης και άλλων μορφών βίας. Ακόμη, ιδιαίτερα εξειδικευμένη στον τομέα προστασίας και υποστήριξης των γυναικών που έχουν επιβιώσει από την έμφυλη βία, είναι η ΜΚΟ «ΔΙΟΤΙΜΑ» (χ.χ.), η οποία υποστηρίζει γυναίκες από τον προσφυγικό πληθυσμό παρέχοντας υπηρεσίες νομικής, ψυχοκοινωνικής υποστήριξης, και υλοποιώντας δράσεις που στοχεύουν στην πρόληψη της έμφυλης βίας και στην ενδυνάμωση της προσφυγικής κοινότητας. Η εν λόγω οργάνωση, η οποία δραστηριοποιείται σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Λέσβο και άλλα νησιά του Αιγαίου, πραγματοποιεί, επίσης, εκπαιδεύσεις, εκστρατείες, δράσεις ενδυνάμωσης και συνηγορίας. Επιπροσθέτως, ανάμεσα στις εγγεγραμμένες ΜΚΟ, εντοπίζεται και η οργάνωση «Intersos Hellas» (χ.χ.) που υλοποιεί πρόγραμμα ψυχολογικής και ψυχοκοινωνικής υποστήριξης ευάλωτων γυναικών, μεταξύ των οποίων, και επιζησασών έμφυλης βίας, στη δομή Μαυροβουνίου, στη Λέσβο.

Η παρούσα επισκόπηση των υπηρεσιών που διατίθενται για γυναίκες προσφύγισσες δεν είναι πλήρης και δεν εξαντλεί όλες τις διαθέσιμες παροχές από ΜΚΟ, δημόσιες υπηρεσίες και συλλογικότητες. Αξιολογώντας κριτικά την ενδεικτική αυτή καταγραφή του περιεχομένου της υποστήριξης για τις γυναίκες προσφύγισσες, διαφαίνεται ότι εστιάζει κατά κύριο λόγο στην παροχή υπηρεσιών για την υποστήριξη επιζησασών έμφυλης βίας, γεγονός που πιθανότατα αντανάκλα την έκταση του

φαινομένου και τις διαστάσεις που λαμβάνει η συγκεκριμένη μορφή διάκρισης κατά των γυναικών της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Ωστόσο, αν και ένα σημαντικό μέρος των υπηρεσιών επικεντρώνεται σε αυτό το πεδίο, διαφαίνεται ότι η προστασία των γυναικών επιζησασών έμφυλης βίας παρουσιάζει σοβαρές ελλείψεις, με πολλά περιθώρια βελτίωσης για να ανταποκριθεί ολιστικά και επαρκώς στις ανάγκες τους. Ακόμη, όπως διαφάνηκε στην παρούσα εργασία, η έμφυλη βία κατά των γυναικών προσφυγισσών εντείνεται σε συνθήκες υπερπληθυσμού στις δομές στέγασης προσφύγων/ισσών και από άλλους παράγοντες που εκθέτουν τις ίδιες και τα παιδιά τους σε κίνδυνο. Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την σημαντική παράμετρο, σύμφωνα με την προσωπική κρίση της γράφουσας, το περιεχόμενο των υπηρεσιών θα έπρεπε να εστιάζει περισσότερο στην προστασία τους με μέτρα πρόληψης, όπως η διασφάλιση σταθερής στέγης, πόρων και ευκαιριών, ώστε οι γυναίκες να έχουν εξ αρχής ένα προστατευτικό πλαίσιο που θα περιορίζει την έκθεσή τους σε βία, αλλά και διάφορες μορφές διακρίσεων που μπορεί να υφίστανται.

Κεφάλαιο δεύτερο

2.1. Διακρίσεις και προσφυγικός πληθυσμός

Η διάκριση ως όρος μπορεί να λάβει διαφορετικές ερμηνείες, αν και έχει συνδεθεί κατά βάση με μία αρνητική έννοια, μπορεί να έχει και θετικό πρόσημο, καθώς υπάρχουν και διακρίσεις που πραγματοποιούνται για την εύνοια ορισμένων ατόμων-ομάδων. (Fish & Syed, 2020· Sensoy & DiAngelo, 2017). Εννοιολογικά, η διάκριση αφορά σε διαφορετική μεταχείριση κάποιων ανθρώπων, με γνώμονα ότι είναι μέλη μιας κοινωνικής ομάδας (Sue, 2003, αναφέρεται στο Kite & Whitley, 2016), ενώ με βάση την εκάστοτε ταυτότητα της ομάδας που γίνεται αφορμή για αυτή τη συμπεριφορά, μπορεί να λάβει διαφορετικές μορφές, όπως φυλετική, θρησκευτική, λόγω φύλου κ.α. (Kumar, 2022). Ωστόσο, οι διακρίσεις δεν αφορούν μόνο σε διαφορετική μεταχείριση, αλλά σε ένα είδους δυσμενούς αντιμετώπισης που μπορεί να προκαλέσει βλάβη στα υποκείμενα (Altman, 2020). Επιπροσθέτως, αφορούν πράξεις, πολιτικές ενέργειες και πρακτικές που δημιουργούν μειονεκτήματα και στερούν την πρόσβαση σε ευκαιρίες και αγαθά, ενώ μπορεί να περιλαμβάνουν και ενέργειες εξευτελιστικής και μειονεκτικής μεταχείρισης ατόμων και ομάδων που ξεχωρίζουν στην κοινωνία (Altman, 2020· McCutcheon, 2014). Συμπληρωματικά, οι διακρίσεις είναι ένα φαινόμενο διαρθρωτικό και παγιωμένο στις κοινωνίες, το οποίο βασίζεται στην ιδεολογία, εκδηλώνεται στις συναναστροφές των ατόμων με τους θεσμούς και λειτουργεί συντηρώντας το προνόμιο για ορισμένες ομάδες, σε βάρος άλλων, λιγότερο ευνοημένων (Krieger, 2014).

Σύμφωνα με τους Sensoy & Di Angelo (2017), οι διακρίσεις πηγάζουν από τις προκαταλήψεις, οι οποίες σχετίζονται με τα στερεότυπα, τις ενδόμυχες σκέψεις και τις αντιλήψεις που έχουμε για τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας και καθοδηγούν τη συμπεριφορά μας απέναντι τους. Επί της ουσίας, αποτελούν τη συμπεριφορική διάσταση των προκαταλήψεων, όταν εκείνες εξωτερικεύονται και γίνονται πράξη (Sensoy & DiAngelo, 2017). Ωστόσο, σε ό,τι αφορά την πράξη της διάκρισης, δεν είναι απαραίτητο να πραγματοποιείται πάντοτε με πρόθεση, καθώς μπορεί να εφαρμόζεται και ασυνείδητα, χωρίς να υπάρχει σαφές κίνητρο (Fibbi et.al., 2021· Altman, 2020).

Οι διακρίσεις εκδηλώνονται με διάφορους τρόπους και σε διαφορετικά επίπεδα. Αρχικά μπορεί να είναι «φανερές» (άμεσες), δηλαδή να αφορούν σε πράξεις διάκρισης που πραγματοποιούνται απροκάλυπτα, με σαφή και ακατέργαστο τόπο (Okitikpi &

Aymer, 2009). Ένα παράδειγμα φανεράς διάκρισης, θα μπορούσε να αποτελεί η άρνηση ορισμένων κρατών-μελών της Ευρώπης να δεχτούν μουσουλμάνους/ες πρόσφυγες/ισσες. Ωστόσο, σύμφωνα με τους Fibbi et. al. (2021), στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες, όπου η θεμελιώδης ισότητα κατοχυρώνεται μέσω της νομοθεσίας, οι διακρίσεις δεν εμφανίζονται συνήθως με άμεσο τρόπο, αλλά αποτελούν ένα μη διακριτό μέρος των αποφάσεων και των επιλογών που λαμβάνονται, οι οποίες μπορεί εκ πρώτης όψεως να μην έχουν ληφθεί με γνώμονα να προκαλέσουν μειονεκτήματα σε ομάδες, λόγω φυλής, φύλου και άλλων χαρακτηριστικών.

Κατά τους Lennartz et.al (2017), η νομοθετικά κατοχυρωμένη προστασία κατά των άμεσων διακρίσεων, έχει ως αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη εκδήλωση της δεύτερης κατηγορίας, των «κεκαλυμμένων» (έμμεσων) διακρίσεων, οι οποίες δεν μπορούν να εντοπιστούν εύκολα, με αποτέλεσμα να ευνοείται η προκατειλημμένη λήψη αποφάσεων, καθώς δεν υφίσταται ο φραγμός που προκαλεί ο φόβος της καταδίκης από τη δικαιοσύνη. Αυτές οι μορφές διακρίσεων αφορούν νόμους, αποφάσεις και διαδικασίες, οι οποίες φαίνονται ουδέτερες, αλλά στην πραγματικότητα δημιουργούν σε συγκεκριμένα άτομα και ομάδες δυσανάλογα μειονεκτήματα σε σχέση με άλλες (Fibbi et. al., 2021). Χαρακτηριστικό παράδειγμα έμμεσης διάκρισης αποτελεί το ίδιο το καθεστώς διεθνούς προστασίας, το οποίο ορίζει συγκεκριμένους λόγους δίωξης αποκλείοντας ανθρώπους και ομάδες που διέφυγαν από τις χώρες καταγωγής τους για άλλες αιτίες που σχετίζονται με περιβαλλοντικές καταστροφές, ακραία φτώχεια και βία (Oberman, 2020). Ακόμη, στην περίπτωση των γυναικών, οι έμμεσες διακρίσεις ενδέχεται να προκύψουν από ενέργειες που έχουν ως αποτέλεσμα τη στέρηση άσκησης δικαιωμάτων, διότι δεν λήφθηκαν υπόψη οι δυσκολίες και οι ανισότητες που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν λόγω φύλου, καθώς και από την απουσία μέριμνας ή την παράλειψη θέσπισης πολιτικών-νόμων που στοχεύουν στην ισότητα των φύλων και στη διασφάλιση της δυνατότητας των γυναικών να ασκούν τα δικαιώματά τους (European Institute for Gender Equality [EIGE], 2016).

Ως ένα πολυδιάστατο και σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο, οι διακρίσεις εμφανίζονται και σε διαφορετικά επίπεδα, καθώς μπορεί να λάβουν χώρα μεταξύ των ατόμων ή να είναι θεμελιωμένες στους θεσμούς και το σύστημα (Edge & Newbold, 2012). Σε διαπροσωπικό επίπεδο, αφορούν πράξεις που συντελούνται στη συνδιαλλαγή των ατόμων μεταξύ τους, ενώ ο/η θύτης μπορεί να πραγματοποιεί τη διάκριση είτε ως

αυτόνομο άτομο είτε στα πλαίσια του θεσμικού του ρόλου (Krieger, 2014), (π.χ. υπάλληλος δημόσιας υπηρεσίας-πρόσφυγας/ισσα). Αυτό το επίπεδο περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, λεκτικές και μη λεκτικές συμπεριφορές, όπως η χρήση υποτιμητικής γλώσσας, εκφράσεις και στάσεις που λαμβάνουμε με το σώμα μας κ.α. (Ruggs et. al., 2011· Okitikpi & Aymer, 2009).

Ακόμη, ένα επίπεδο που συναντάται στη βιβλιογραφία, αποτελεί αυτό των διαρθρωτικών-δομικών διακρίσεων, το οποίο περιλαμβάνει το θεσμικό και το πολιτισμικό επίπεδο (Burns et.al., 2005). Οι θεσμικού τύπου διακρίσεις αφορούν σε πολιτικές, κανόνες και πρακτικές των βασικών θεσμών μιας κοινωνίας (π.χ. οικογένεια, εκπαιδευτικά ιδρύματα, πολιτικά κόμματα, υπηρεσίες) που πλήττουν δυσανάλογα ορισμένες κοινωνικές ομάδες και τους στερούν ευκαιρίες και δυνατότητες, όπως π.χ. οι αυστηρές προϋποθέσεις- πολιτικές που θεσπίζει ένα κράτος για την απόδοση ιθαγένειας στον μεταναστευτικό πληθυσμό (Kite & Whitley, 2016 ·Burns et. al., 2005)

Σύμφωνα με τους Burns et. al. (2005), οι θεσμοί εδράζονται στην ίδια την ισχύ τους και ενδέχεται να επιφέρουν διακρίσεις με πρόθεση ή ακούσια, παρέχοντας ή στερώντας ευκαιρίες σε διάφορους τομείς, όπως η εκπαίδευση, η στέγαση, η εργασία κ.α. Ένα παράδειγμα άμεσης θεσμικής διάκρισης που δίνουν οι συγγραφείς είναι οι περιπτώσεις όπου η γνώση της γλώσσας θεωρείται βασικό κριτήριο για την ανάληψη μιας θέσης εργασίας. Προϋπόθεση που δίνει βαρύτητα στη γλώσσα, ενώ αποτελεί μόνο ένα στοιχείο ένδειξης για καλή επαγγελματική απόδοση. Ακόμη, σύμφωνα με τις Pocock & Chan (2018), στην περίπτωση του προσφυγικού πληθυσμού, οι θεσμικές διακρίσεις ενδέχεται να συνεπάγονται τη μη ισότιμη πρόσβαση τους στην υγεία και σε δημόσιες υπηρεσίες, λόγω των προσωπικών τους χαρακτηριστικών. Ενώ, χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων διακρίσεων αποτελούν και οι στεγαστικές πολιτικές που διαχωρίζουν τον εν λόγω πληθυσμό από τους/τις γηγενείς και τον τοποθετούν σε περιοχές μακριά από τον αστικό ιστό, με αποτέλεσμα να στερούνται πρόσβασης σε νοσοκομεία, δημόσια συγκοινωνία και υψηλής ποιότητας εκπαιδευτικά ιδρύματα (Pocock & Chan, 2018).

Τέλος, οι πολιτισμικές διακρίσεις σχετίζονται με ευρύτερα συστήματα που διαχωρίζουν τους ανθρώπους σε κατηγορίες, με κυρίαρχες στερεοτυπικές αντιλήψεις και πρότυπα για το τι είναι κοινωνικά αποδεκτό (Burns, et.al., 2005). Σε αυτό το επίπεδο, η κυρίαρχη ομάδα είναι σε θέση να επιβάλλει τις δικές τις αξίες ως επιθυμητές,

με απόρροια την περιθωριοποίηση των μειονοτικών ομάδων και των δικών τους πολιτισμικών στοιχείων (Kite & Whitley, 2016).

2.2. Γυναίκες προσφύγισσες και διακρίσεις

Οι γυναίκες αντιμετωπίζουν διακρίσεις, ξενοφοβία και συμπεριφορές «μη ανοχής» καθ' όλη τη διαδικασία της μεταναστευτικής εμπειρίας, ενώ αυτές οι προκλήσεις δεν σταματούν όταν φτάνουν στις χώρες υποδοχής, όπου γίνονται θύματα άμεσων, αλλά και έμμεσων διακρίσεων, με τις τελευταίες να προκύπτουν από την εφαρμογή πολιτικών και νόμων που δεν λαμβάνουν υπόψη τους τη διάσταση του φύλου και της φυλής, με αποτέλεσμα να έχουν επιπτώσεις που πλήττουν δυσανάλογα τις γυναίκες με μεταναστευτικό προφίλ (Hamilton-Jiang, n.d.).

Η ταυτότητα του φύλου αποτελεί βασικό παράγοντα που εκθέτει τις γυναίκες προσφύγισσες σε μεγαλύτερες προκλήσεις και διακρίσεις από τους άντρες του αντίστοιχου πληθυσμού (Iliadi-Vagena, 2022). Το φύλο χωρίζεται σε δύο κατηγορίες, το βιολογικό, το οποίο αφορά στη βιολογική φύση του ατόμου, και το κοινωνικό που αναφέρεται σε κοινωνικά κατασκευασμένες ιδιότητες, ρόλους, και αναμενόμενες συμπεριφορές που η κοινωνία αποδίδει στους άντρες και τις γυναίκες (Shastri, 2014· UNHCR, 2002) . Οι οριοθετημένοι και διαχωρισμένοι αυτοί ρόλοι συμβάλλουν στην ενίσχυση των έμφυλων διακρίσεων κατά των γυναικών και στερούν από τις ίδιες θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα (Shastri, 2014).

Σύμφωνα με τις Pittaway & Pittaway (2004), οι γυναίκες προσφύγισσες αντιμετωπίζουν συνήθως πολλαπλές μορφές διακρίσεων ταυτόχρονα, με αφορμή τις διαφορετικές ταυτότητες που ενδέχεται να φέρουν, όπως η εθνικότητα, η φυλή, η κοινωνική τάξη, το φύλο κ.α. Η διαπίστωση αυτή συνδέεται με τη θεωρία της διαθεματικότητας, η οποία αναφέρεται στους τρόπους που διαφορετικά είδη διακρίσεων συναντιούνται και αλληλοενισχύονται (May, 2015, αναφέρεται στο Thompson, 2020).

Η θεωρία της διαθεματικότητας αναπτύχθηκε τις δεκαετίες του 1960-1970 από μαύρες φεμινίστριες στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, και ο όρος διατυπώθηκε από τη θεωρητικό-νομικό Kimberle Crenshaw, η οποία υποστήριξε ότι οι κυρίαρχοι λόγοι του φεμινιστικού κινήματος και των αντιρατσιστικών πολιτικών δεν αντιπροσώπευαν επαρκώς τις μαύρες γυναίκες, καθώς η εστίαση τους στον παράγοντα

του φύλου, δεν λάμβανε υπόψη τις μοναδικές προκλήσεις και τις πολλαπλές διακρίσεις που οι ίδιες βίωναν ως αποτέλεσμα της συνεπίδρασης του φύλου και της φυλής (Bernard, 2021 · Samuels & Ross-Sheriff, 2008 · Crenshaw, 1989). Η εν λόγω θεωρία υποστηρίζει ότι τα πολλαπλά επίπεδα καταπίεσης και διακρίσεων δεν μπορούν να αναλυθούν αποτελεσματικά όταν εξετάζονται μεμονωμένα, διότι αυτός ο τρόπος αγνοεί τη σύνθετη επίδραση που έχουν οι πολλαπλές διακρίσεις που υφίσταται ένα άτομο (Pittaway & Pittaway, 2004). Ακόμη, τονίζει ότι οι διαφορετικές ταυτότητες των ατόμων αλληλεπιδρούν δημιουργώντας συνδυασμούς που προκαλούν με τη σειρά τους πολλαπλά εμπόδια, ενώ διασταυρώνονται και με κυρίαρχα συστήματα προνομίων και καταπίεσης, ενισχύοντας την ύπαρξη των ανισοτήτων (Simon et. al., 2021).

Οι Pittaway & Bartolomei (2001) αναφέρονται στη διαθεματική ταυτότητα του φύλου- φυλής και στον τρόπο που αυτή διασταυρώνεται με την προσφυγική ταυτότητα δημιουργώντας ιδιαίτερες προκλήσεις για τις γυναίκες προσφύγισες. Σύμφωνα με τις συγγραφείς, κατά τη διάρκεια εμπόλεμων καταστάσεων στις χώρες καταγωγής, οι γυναίκες εκτίθενται σε πολλαπλές μορφές έμφυλης βίας και σωματικής κακοποίησης, ενώ το ίδιο πρόβλημα αντιμετωπίζουν και στις χώρες που αναζητούν προστασία. Η έμφυλη βία κατά των γυναικών έχει χαρακτηριστεί από την επιτροπή της Σύμβασης για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών ως μορφή διάκρισης (United Nations- Office of the High Commissioner for Human Rights, n.d.) και στην περίπτωση των γυναικών προσφυγισσών, όπως διαφάνηκε και στην παρούσα εργασία, αποτελεί μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν καθ' όλη τη διάρκεια της μεταναστευτικής τους εμπειρίας.

Ακόμη, όπως επισημαίνουν οι Pittaway & Bartolomei (2001), σε χώρες υποδοχής όπου επικρατεί ο ρατσισμός και οι έμφυλες διακρίσεις είναι θεσμικά θεμελιωμένες, οι γυναίκες του προσφυγικού πληθυσμού συνήθως δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα και βιώνουν τις συνέπειες των ρατσιστικών πολιτικών που οι εν λόγω χώρες εφαρμόζουν σε διάφορα πεδία, όπως αυτά της μετανάστευσης και της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με την εργασία, οι επιλογές για τις γυναίκες προσφύγισες περιορίζονται στους τομείς της οικιακής απασχόλησης και της σεξεργασίας, ενώ ακόμη και όταν εργάζονται στερούνται θεμελιώδη εργασιακά δικαιώματα και βιώνουν διακρίσεις σε ό,τι αφορά τις απολαβές, τις συνθήκες απασχόλησης κ.α.

Έρευνες που μελετούν τη διαθεματικότητα, έχουν αναδείξει, επίσης, ότι οι γυναίκες προσφύγισσες βιώνουν διακρίσεις και λόγω της θρησκευτικής τους έκφρασης, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των μουσουλμάνων γυναικών προσφυγισσών που φορούν αμπάγια, θρησκευτικό σύμβολο που γίνεται συχνά αφορμή για την στοχοποίησή τους από την κοινωνία, την στέρηση ευκαιριών, όπως τη δυνατότητα ενοικίασης και την κακοποιητική μεταχείρισή τους σε δημόσιους χώρους και υπηρεσίες (Kumar, 2022· Paz & Kook, 2020).

2.3. Διακρίσεις και καταπίεση

Σύμφωνα με τον Thompson (2003), οι διακρίσεις είναι πολυδιάστατες και εμφανίζονται σε διάφορα επίπεδα (ατομικό, κουλτούρας, θεσμικό), τα οποία αλληλοσυνδέονται και αλληλεπιδρούν δημιουργώντας μια δυναμική που δεν μπορεί να γίνει κατανοητή με την μελέτη των διακρίσεων σε επίπεδο ατομικών προκαταλήψεων και αντίστοιχων αρνητικών αντιλήψεων, καθώς αφορά πλέον μια μεγαλύτερη διάσταση που λαμβάνουν, αυτή της καταπίεσης. Συμπερασματικά, σύμφωνα με τον συγγραφέα, η διάκριση και η καταπίεση παρουσιάζουν μια αιτιώδη σχέση, όπου για την αντιμετώπιση της δεύτερης, είναι αναγκαίο αρχικά να καταπολεμηθεί η πρώτη που τη δημιουργεί.

Η Dominelli (2008, σ. 119) δεν διαχωρίζει τις διακρίσεις από την καταπίεση, αλλά τις θεωρεί ένα «πολύ μικρότερο μέρος της». Σύμφωνα με την συγγραφέα, η μελέτη των θεσμικών ανισοτήτων υπό το πρίσμα των διακρίσεων, το οποίο επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στο ζήτημα της ίσης πρόσβασης στους πόρους της κοινωνίας, αν και είναι ιδιαίτερα σημαντική, παραβλέπει ένα πολυδιάστατο φάσμα αντιλήψεων και συμπεριφορών που δομούν μια κοσμοθεωρία που κατατάσσει τους ανθρώπους σε ανώτερους και κατώτερους, και συντηρείται-προωθείται σε θεσμικό, ατομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Σε αντίθεσή λοιπόν με τον Thompson, ο οποίος αντιλαμβάνεται τις διακρίσεις ως μια αυτοτελή οντότητα που προκαλεί την καταπίεση, η Dominelli θεωρεί ότι αποτελούν ένα μέρος του εκτενούς φάσματος της (Ryden & Willets, 2013).

Οι Sensoy & DiAngelo (2017), ορίζουν την καταπίεση ως το συνδυασμό και τη συνέργεια των προκαταλήψεων και των διακρίσεων μιας κοινωνικής ομάδας εναντίον μιας άλλης, οι οποίες υποστηρίζονται από την εξουσία σε θεσμικό, ιστορικό και πολιτικό επίπεδο. Σύμφωνα με τις ίδιες συγγραφείς, η καταπίεση προκύπτει όταν μια κοινωνική ομάδα βρίσκεται σε θέση ισχύος και μπορεί να επιβάλλει τις διακρίσεις και

τις προκαταλήψεις της στην ευρύτερη κοινωνία, επειδή έχει τον έλεγχο των θεσμών της. Ακόμη, επισημαίνουν ότι η διαφορά των προκαταλήψεων-διακρίσεων με την καταπίεση έγκειται στο γεγονός ότι η καταπίεση υποστηρίζεται από τους νόμους και άλλους ισχυρούς παράγοντες (κοινωνία, θεσμοί κ.α.), με τις διακρίσεις-προκαταλήψεις να έχουν ενσωματωθεί πλέον στον τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας και να γίνονται αντιληπτές ως μια κανονικότητα που δεν αμφισβητείται.

Σύμφωνα με την θεωρία της Young (1992, αναφέρεται στο Hinson & Bradley, 2006), παρότι η καταπίεση συνδέεται συνήθως με συνθήκες ολοκληρωτικές και απολυταρχικές, μπορεί να λάβει χώρα και σε δημοκρατικές κοινωνίες, καθώς ενδέχεται να μην αποτελεί μέρος πολιτικών και κανόνων που επιδιώκουν εσκεμμένα να καταπιέσουν, αλλά να είναι ενσωματωμένη στη δομή και τους θεσμούς μιας κοινωνίας. Επιπλέον, η ίδια θεωρητικός αναφέρει την εκμετάλλευση, την περιθωριοποίηση, την αποδυνάμωση τον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό και τη βία ως τις διάφορες όψεις που μπορεί να λάβει η καταπίεση των ατόμων που ανήκουν σε συγκεκριμένες ομάδες της κοινωνίας (Hinson & Bradley, 2006).

Σύμφωνα με τις Sensoy & DiAngelo (2017), για να κατανοηθεί και να αποτυπωθεί η διάσταση των κοινωνικών, θεσμικών και ιστορικών άνισων σχέσεων εξουσίας μεταξύ των ισχυρών και καταπιεσμένων ομάδων μιας κοινωνίας, οι ακαδημαϊκοί αξιοποιούν την κατάληξη «-ισμός», η οποία δημιουργεί το απαραίτητο λεξιλόγιο για να κατονομαστούν συγκεκριμένες μορφές καταπίεσης που έχουν λάβει τις ανάλογες διαστάσεις, όπως ο ρατσισμός, ο σεξισμός κ.α.

Η Robbins (2011) αναφέρει ότι η κοινωνική εργασία αποτελεί ένα επάγγελμα με θεσμική θέση στην κοινωνία, το οποίο έχει τη δυνατότητα να αλλάξει τα συστήματα καταπίεσης. Μάλιστα, σύμφωνα με την Διεθνή Ομοσπονδία Κοινωνικών Λειτουργών (International Federation of Social Workers [IFSW], στο πλαίσιο της ηθικής υποχρέωσης για την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, οι κοινωνικοί λειτουργοί οφείλουν να αμφισβητούν και να εργάζονται για την αντιμετώπιση των διακρίσεων και της καταπίεσης που υφίστανται οι άνθρωποι που εξυπηρετούν. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο προσφυγικό πληθυσμός εξυπηρετείται από τους κοινωνικούς λειτουργούς, στη συνέχεια της παρούσας μελέτης θα εξεταστεί η πρακτική της κοινωνικής εργασίας στην Ελλάδα με τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα.

Κεφάλαιο τρίτο

3.1. Κοινωνική Εργασία με πρόσφυγες/ισσες στην Ελλάδα

Η «προσφυγική κρίση» του 2015 οδήγησε σε αυξημένη ανάγκη απασχόλησης κοινωνικών λειτουργών σε αυτό το πεδίο δράσης (Birger & Nadan, 2021). Ωστόσο, σύμφωνα με τους Boccagni & Righard (2020), στη νέα αυτή συνθήκη, η κοινωνική εργασία με μετακινούμενους πληθυσμούς κατέστη ιδιαίτερα περίπλοκη, διότι, σε αντίθεση με προηγούμενες μεταναστευτικές ροές, η νέα αυτή μετακίνηση πληθυσμών εξελίχθηκε σε ένα ιδιαίτερα δυσμενές κλίμα, το οποίο χαρακτηρίζεται από αντι-μεταναστευτικές πολιτικές, αυστηριοποιήσεις στη φύλαξη των συνόρων, αρνητικά στερεότυπα απέναντι στον μετακινούμενο πληθυσμό, καθώς και σε μια ευρύτερη στάση αμφισβήτησης της προσφυγικής τους ταυτότητας, η οποία πραγματεύεται αν οι άνθρωποι αποτελούν πραγματικά πρόσφυγες/ισσες και αξίζουν την προστασία που διεκδικούν. Σύμφωνα με τους Heilman & Roßkopf (2021), αν και το πλαίσιο της εξαναγκαστικής μετανάστευσης αποτελούσε πάντοτε πεδίο πρακτικής της κοινωνικής εργασίας, δεν έχει υπάρξει ποτέ τόσο περίπλοκο και απαιτητικό όσο σήμερα όπου παγκοσμίως οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί έρχονται αντιμέτωποι/ες με πολλαπλές προκλήσεις για να ανταποκριθούν στις ανάγκες της ομάδας στόχου.

Στην Ελλάδα η «προσφυγική κρίση» προέκυψε σε μια εποχή που εξαιτίας της εγχώριας οικονομικής κρίσης που είχε προηγηθεί το 2009, το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας ήταν ιδιαίτερα αποδυναμωμένο και επιβαρυνμένο, με τους/τις επαγγελματίες να καταβάλλουν υπέρμετρες προσπάθειες, έχοντας περιορισμένες πηγές στη διάθεσή τους για να ανταποκριθούν σε ανάγκες (Kandylaki & Nagopoulos, 2021). Σύμφωνα με τους Teloni et. al. (2020), τα περιοριστικά μέτρα λιτότητας που είχαν επιβληθεί από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, την εποχή της οικονομικής κρίσης, είχαν πλήξει σημαντικά τη χώρα ενώ είχαν αξιοποιηθεί και ως ένα μέσο για την ταχύτερη ανάπτυξη νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Εξαιτίας αυτών των μέτρων, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί αντιμετώπιζαν ιδιαίτερα στρεσογόνες καταστάσεις και αδυνατούσαν να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις ολοένα και μεγαλύτερες κοινωνικές ανάγκες που προέκυπταν, λόγω των περικοπών που πραγματοποιούνταν σε πόρους, διαθέσιμο προσωπικό κ.α. (Karagkounis, 2016). Ωστόσο, όπως αναφέρουν οι Teloni et. al. (2021), ιστορικά το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα ήταν αδύναμο και ανεπαρκές, ενώ ο νεοφιλελευθερισμός που είχε αρχίσει να επικρατεί ήδη από τα προηγούμενα χρόνια, είχε σταδιακά οδηγήσει στην αποκρατικοποίηση και την υποβάθμιση των

κοινωνικών υπηρεσιών, με τον ιδιωτικό τομέα να κερδίζει ολοένα και περισσότερο έδαφος, καθώς οι οργανώσεις μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα και από κοινού συμπράξεις με πόρους της Ε.Ε. είχαν αρχίσει να αυξάνονται. Σύμφωνα με τους Dedotsi et. al. (2019), εξαιτίας των παραπάνω, οι υπηρεσίες που παρέχονται στους/στις πρόσφυγες/ισσες στην Ελλάδα, προέρχονται κυρίως από ΜΚΟ. Αξιολογώντας κριτικά τον ρόλο των ΜΚΟ, ο Papaleonidopoulos (2023) αναφέρει ότι έχουν αξιοποιηθεί από κυβερνήσεις νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας προκειμένου να εναποθέσουν στις ίδιες καθήκοντα που παραδοσιακά ανήκουν στο κράτος, ενώ παρόλο που, έως έναν βαθμό, έχουν συμβάλλει στην επίλυση προβλημάτων, τελικά και οι ίδιες έχουν καταλήξει να συμβάλλουν στον αποκλεισμό, τη διατήρηση της φτώχειας και τη γενικότερη καταπίεση των ανθρώπων. Ακόμη, σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, η πρακτική της κοινωνικής εργασίας στο πλαίσιο των ΜΚΟ είναι αμφιλεγόμενη, καθώς οι εν λόγω οργανώσεις παρέχουν υπηρεσίες εντός των πολιτικών που εφαρμόζουν οι κυβερνήσεις των κρατών.

Σύμφωνα με τους Teloni et. al. (2021), η ανταπόκριση στις ανάγκες που προέκυψαν από τις μαζικές αφίξεις προσφύγων/ισσών του 2015, προήλθε από τον κινηματικό και αντιρατσιστικό χώρο, ενώ την ίδια περίοδο αυξήθηκε σημαντικά η παρουσία των ΜΚΟ στο πεδίο του προσφυγικού και υπήρξε έντονη κινητοποίηση για την πρόσληψη κοινωνικών λειτουργών και άλλων επαγγελματιών που θα επιχειρούσαν στο συγκεκριμένο πλαίσιο εργασίας. Από την έναρξη της μαζικής αυτής άφιξης προσφύγων το 2015, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί βρίσκονται στην «πρώτη γραμμή» (Teloni et. al., 2020· Kandylaki & Nagoropoulos, 2021), καταβάλλοντας προσπάθειες να ανταποκριθούν επαρκώς στις ανάγκες της ομάδας στόχου κάτω από περιοριστικούς παράγοντες που δυσχεραίνουν το έργο τους, όπως είναι οι ευρύτερες αντι μεταναστευτικές πολιτικές του κράτους, το πλαίσιο λιτότητας, η εχθρική-ρατσιστική στάση απέναντι στους πρόσφυγες/ισσες και η έλλειψη προσωπικού στις κοινωνικές υπηρεσίες (Teloni et.al., 2020).

Σύμφωνα με την Kallinikaki (2019), οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί- η πλειονότητα των οποίων είναι εργαζόμενοι/ες σε ΜΚΟ- έχουν απασχοληθεί και συνεχίζουν ακόμη να απασχολούνται σε περιοχές της χώρας απ' τις οποίες εισέρχονται οι νεοαφιχθέντες/είσες, συμμετέχοντας σε επιχειρησιακές δράσεις πρώτης ανταπόκρισης και διάσωσης προσφύγων/ισσών. Επίσης, στα συγκεκριμένα πλαίσια εργασίας, οι επαγγελματίες εμπλέκονται στη δημιουργία θεμελιωδών συνθηκών υποδοχής άλλα και

διανομής βασικών υλικών αγαθών που καλύπτουν πρωταρχικές ανάγκες της εξυπηρετούμενης ομάδας. Ακόμη, οι Kandylaki & Nagopoulos (2021), αποτυπώνοντας τον ρόλο που έχουν επιτελέσει οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί στο πεδίο του μεταναστευτικού, αναφέρουν ότι οι εν λόγω επαγγελματίες έχουν εμπλακεί ενεργά σε διαφορετικές περιόδους της «προσφυγικής κρίσης». Πιο συγκεκριμένα, κάποιες από τις δράσεις τους, ήταν η παροχή υποστήριξης και η κάλυψη άμεσων αναγκών κατά την πρώτη περίοδο των μαζικών αφίξεων και την παραμονή των προσφύγων που κατέφθαναν σε άτυπους καταυλισμούς (π.χ. Ειδομένη), ενώ ενεπλάκησαν και στη μετέπειτα υποστήριξη της ομάδας στόχου, όταν έκλεισαν τα σύνορα και χρειάστηκε να μεταβούν σε διάφορες δομές στην ενδοχώρα. Ακόμη, σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, οι επαγγελματίες στελέχωναν προγράμματα της Ε.Ε. για την μετεγκατάσταση και στέγαση προσφύγων/ισσών σε διαμερίσματα αυτόνομης διαβίωσης, ως επαγγελματίες που ήταν υπεύθυνοι/ες για την υποστήριξη και την ένταξη των οικογενειών που φιλοξενούνταν στα πλαίσια των εν λόγω προγραμμάτων.

Σύμφωνα με την Teloni (2020), η αύξηση του αριθμού των κοινωνικών λειτουργών που απασχολούνται στο προσφυγικό πεδίο, δεν είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της ζωής και των συνθηκών διαβίωσης των προσφύγων/ισσών, η πλειονότητα των οποίων εξακολουθεί να στερείται πρόσβασης σε θεμελιώδεις παροχές και δικαιώματα (σίτιση, εκπαίδευση κ.α). Αντιθέτως, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, η απουσία σημαντικών πόρων για την υποστήριξη των προσφύγων/ισσών και η εσκεμμένη αύξηση της γραφειοκρατικής πολυπλοκότητας, έχει ως αποτέλεσμα οι πρόσφυγες/ισσες να αντιμετωπίζουν πολυπαραγοντικές προκλήσεις που δυσχεραίνουν την πρόσβαση τους στις κοινωνικές υπηρεσίες. Στην Ελλάδα, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί, ακόμη και όταν προσπαθούν σε ένα πολύ πρωταρχικό επίπεδο να υποστηρίξουν την εν λόγω ομάδα στόχου, δεν έχουν πολλά περιθώρια ευελιξίας στην πρακτική τους, ενώ και οι ίδιοι/ες έρχονται αντιμέτωποι με δυσμενείς εργασιακές συνθήκες (Teloni, 2020). Επιπροσθέτως, παρόλο που είναι αποδεδειγμένο ότι η συγκεκριμένη εξυπηρετούμενη ομάδα υφίσταται συχνά καταπάτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων της, διαφαίνεται ότι οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτή την κατάσταση, εξαιτίας πολυπαραγοντικών θεσμικών και άλλων αιτιών που σχετίζονται τόσο με το ανεπαρκές κράτος πρόνοιας της χώρας όσο και με εχθρικές πολιτικές που εφαρμόζονται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο εις βάρος των δικαιωμάτων και της ευημερίας των προσφύγων/ισσών (Teloni, 2020).

Σύμφωνα με διάφορους μελετητές, σε ένα γενικότερο πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από περιορισμένες διαθέσιμες πηγές για την υποστήριξη των προσφύγων/ισσών και εχθρικές πολιτικές απέναντι στη μετανάστευση, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί έχουν βρεθεί να επιτελούν ένα διττό ρόλο, αυτόν του επαγγελματία που μάχεται για την προστασία της εξυπηρετούμενης ομάδας και αυτόν που λειτουργεί ως «φορέας ελέγχου» (Dedotsi & Hamilton, 2023 σελ. 162). Η Humphries (2004), υποστηρίζει ότι το πεδίο της κοινωνικής εργασίας δεν έχει κατανοήσει πλήρως πώς το ίδιο συμβάλλει στο ευρύτερο αντιμεταναστευτικό σύστημα και διατυπώνει την άποψη ότι οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί έχουν αναλάβει τον ρόλο των εφαρμοστών αυτών των αντι-μεταναστευτικών και ρατσιστικών πολιτικών που στοχεύουν στον περιορισμό και τον έλεγχο της συγκεκριμένης ομάδας, με ορισμένους από τους/τις επαγγελματίες να διατηρούν την αυταπάτη ότι σε αυτό το πλαίσιο, οι ίδιοι/ες εργάζονται αντικαταπρεστικά. Στη διεθνή βιβλιογραφία γίνεται, επίσης, λόγος για την πρακτική των κοινωνικών λειτουργών να συμβάλλουν σε αυτό που οι Yuval-Devis et. al. (2019, αναφέρεται στο Teloni et. al., 2021) κατονόμασαν ως «everyday bordering», δηλαδή στην εφαρμογή, από τους/τις επαγγελματίες των γραφειοκρατικών περιορισμών που θέτουν οι μεταναστευτικές πολιτικές ως προς την πρόσβαση των προσφύγων/ισσών στο σύστημα πρόνοιας, την πρακτική να αξιολογούν ποιος/α δικαιούται και ποιος/α όχι υποστήριξη και να παρέχουν υπηρεσίες με βάση τα δικαιώματα που αποδίδει στα εξυπηρετούμενα άτομα το νομικό καθεστώς που φέρουν. Σύμφωνα με τα ευρήματα ποιοτικής έρευνας του Papaleonidopoulos (2023), αντίστοιχες πρακτικές συναντώνται και στην Ελλάδα, όπου διαφαίνεται ότι η πρακτική των κοινωνικών λειτουργών επηρεάζεται αναπόφευκτα από τις περιοριστικές και ελλειπείς πολιτικές, με τους/τις ίδιους/ες να αναγκάζονται να συμμορφωθούν με περιορισμούς που τίθενται από το κράτος και τις υπηρεσίες που εργάζονται, γεγονός που προκαλεί εμπόδια στην τήρηση των αρχών-ευθυνών του επαγγέλματος και αυξάνει τα ηθικά διλήμματα που αντιμετωπίζουν. Ακόμη, σε ένα πλαίσιο όπου οι υπηρεσίες παρέχονται στα άτομα υπό προϋποθέσεις και κριτήρια, διαπιστώθηκε ότι ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργών, περιορίζεται στην απλή εκπλήρωση καθηκόντων και στην αξιολόγηση των ατόμων προκειμένου να αποφασίσουν ποιος/α αξίζει και ποιος/α όχι, βάση ευαλωτότητας, την παροχή των περιορισμένων διαθέσιμων υπηρεσιών (Papaleonidopoulos, 2023).

Σύμφωνα με τους Teloni et. al. (2020), οι περιοριστικές πολιτικές που εφαρμόζονται από την Ε.Ε. σε ό,τι αφορά το μεταναστευτικό και οι αντίστοιχες

πολιτικές που διέπουν το ευρύτερο κράτος πρόνοιας, έχουν δυσμενή αποτελέσματα τόσο για τον εξυπηρετούμενο πληθυσμό όσο και για τους/τις ιδίους/ες τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς. Έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους/τις ιδίους/ες συγγραφείς, το 2018, με σκοπό να εξετάσουν τα χαρακτηριστικά και τις εργασιακές συνθήκες των επαγγελματιών που εργάζονταν στο πεδίο, ανέδειξε σημαντικά στοιχεία για το προφίλ των κοινωνικών λειτουργών και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν στην εργασία τους με τον προσφυγικό πληθυσμό. Αρχικά, σύμφωνα με τα δεδομένα που προέκυψαν από το τελικό δείγμα των 137 κοινωνικών λειτουργών που συμμετείχαν στην έρευνα, η πλειονότητα των εργαζόμενων αποτελούνταν από νεαρούς/ές αποφοίτους/ες, με ελάχιστη ή χωρίς καθόλου εμπειρία στο εν λόγω πεδίο, εύρημα που αποδίδεται από τους/τις μελετητές/ριες στην επιτακτική ανάγκη πρόσληψης επαγγελματιών που προέκυψε από την «προσφυγική κρίση». Ακόμη, από την έρευνα διαφάνηκε ότι η πλειονότητα των εργαζομένων (63%) στερούνταν επαγγελματικής εποπτείας, γεγονός που καθρεφτίζει τις δυσμενείς εργασιακές συνθήκες και έχει αρνητικές συνέπειες και για τα δύο εμπλεκόμενα μέρη (κοινωνικοί/ές λειτουργοί-εξυπηρετούμενος πληθυσμός). Σύμφωνα με τους/τις ιδίους ερευνητές/ριες, η έλλειψη μιας εποπτικής υποστήριξης που εστιάζει στις ανάγκες των κοινωνικών λειτουργών και της ομάδας στόχου, μπορεί να οδηγήσει σε απουσία κριτικής σκέψης και «πολιτικής αντανάκλαστικότητας» στους/στις επαγγελματίες, ενώ σύμφωνα με την Robinson (2013), η εποπτεία δίνει τη δυνατότητα στους/στις κοινωνικούς/ές λειτουργούς να επαναξιολογούν την πρακτική τους και συμβάλλει μακροπρόθεσμα στην αποφυγή της επαγγελματικής εξουθένωσης. Επιπροσθέτως, ανάμεσα στις προκλήσεις που εντοπίστηκαν στη συγκεκριμένη έρευνα, ήταν η ασάφεια σε ό,τι αφορά τον ρόλο των κοινωνικών λειτουργών, η έλλειψη ευκαιριών κατάρτισης, η εργασιακή επισφάλεια που προέκυπτε από τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου, ο αυξημένος φόρτος εργασίας, καθώς και η ανάληψη καθηκόντων, μη σχετικών με τις επαγγελματικές τους αρμοδιότητες (Teloni et. al., 2020). Η ενασχόληση των εν λόγω επαγγελματιών με ζητήματα που δεν εμπίπτουν στις αρμοδιότητες του εργασιακού τους ρόλου, έχει ως αποτέλεσμα η κρίση τους να εξαντλείται περισσότερο σε αυτά, παρά στο έργο που καλούνται πραγματικά να επιτελέσουν (Evans & Harris, 2004). Επιπροσθέτως, η εργασιακή επισφάλεια και ο μεγάλος αριθμός περιστατικών που πρέπει να διαχειριστούν, μπορεί να επηρεάσει την ποιότητα της σχέσης που θα αναπτυχθεί μεταξύ επαγγελματία-εξυπηρετούμενου ατόμου (Robinson, 2013 ·Guhan & Liebling-Kalifani, 2014).

Ακόμη, σε ό,τι αφορά την πρακτική των κοινωνικών λειτουργών στο πεδίο του προσφυγικού, έρευνα των Teloni et. al. (2021), ανέδειξε, μεταξύ άλλων, ότι μεγάλο μέρος της εργασίας τους σχετίζεται με τη διεκπεραίωση διοικητικών καθηκόντων και ότι η πλειονότητα (93%) έρχεται αντιμέτωπη με αυξημένα ηθικά διλήμματα που προκύπτουν από τη σύγκρουση των αρχών του επαγγέλματος με τα όσα επιτάσσουν οι πολιτικές που ακολουθούνται από τις οργανώσεις που εργάζονται και οι ευρύτερες περιοριστικές πολιτικές για τη μετανάστευση. Επιπροσθέτως, έντονο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι μέσα από την έρευνα διαπιστώθηκε η περιορισμένη εμπλοκή των εξυπηρετούμενων ατόμων σε διαδικασίες που αφορούν την από κοινού συνεργασία με τον/την επαγγελματία για τη λήψη αποφάσεων.

Η IFSW (2018), παραθέτοντας τις ηθικές αρχές της παγκόσμιας κοινωνικής εργασίας, αναφέρεται στην πολιτική διάσταση του ρόλου των κοινωνικών λειτουργών. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι στα πλαίσια της πρακτικής τους για την προώθηση της κοινωνικής δικαιοσύνης, οι επαγγελματίες φροντίζουν να επισημαίνουν σε πολιτικούς παράγοντες, στην κοινωνία και στους εργοδοτικούς φορείς τους συνθήκες όπου οι πολιτικές και οι πόροι είναι ελλιπείς, καθώς και περιπτώσεις όπου οι πολιτικές είναι άδικες και επιφέρουν δυσμενή αποτελέσματα. Ακόμη, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί με τη δύναμη που απορρέει από τον επαγγελματικό τους ρολό, μπορούν να εργάζονται με τρόπο που στοχεύει στην καταπολέμηση των αντι-μεταναστευτικών πολιτικών και να υπερασπίζονται τα δικαιώματα των προσφύγων (Haidar, 2017). Σύμφωνα με την Teloni (2020 σ. 30), στην Ελλάδα, η αντίσταση στις άδικες και εχθρικές απέναντι στον εξυπηρετούμενο πληθυσμό πολιτικές έχει προέλθει κυρίως από τις «από τα κάτω» συλλογικότητες, τον κινηματικό χώρο, ο οποίος εκτός από την παροχή άμεσης υποστήριξης στην ομάδα στόχου, έχει και ενεργό δράση απέναντι στις πολιτικές του κράτους που λειτουργούν εις βάρος της. Κατά την ίδια συγγραφέα, αντίστοιχες πρωτοβουλίες άρχισαν να εμφανίζονται και στο πεδίο της κοινωνικής εργασίας, με ενδεικτικά παραδείγματα «το Δίκτυο Δράσης Κοινωνικών Λειτουργών» και την «Αυτοοργανωμένη Ένωση Κοινωνικών Λειτουργών».

Εν κατακλείδι, διαπιστώνεται ότι οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί που εργάζονται στο πεδίο του προσφυγικού στην Ελλάδα, έρχονται αντιμέτωποι/ες με πολλαπλές προκλήσεις στο εργασιακό τους περιβάλλον, αλλά και στη δυνατότητά τους να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στις ανάγκες της ομάδας στόχου. Οι εν λόγω περιορισμοί διαφαίνεται να έχουν δομικά και θεσμικά αίτια, καθώς οφείλονται στον

νεοφιλελευθερισμό που έχει επικρατήσει στο σύστημα πρόνοιας, την ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών υπηρεσιών, αλλά και στις ευρύτερες αντιμεταναστευτικές πολιτικές που εφαρμόζονται, οι οποίες δυσχεραίνουν το έργο των κοινωνικών λειτουργών και περιορίζουν την πρακτική τους σε προσπάθειες κάλυψης βασικών αναγκών των προσφύγων/ισσών. Σε αυτό το δυσμενές πλαίσιο, διαφαίνεται ότι οι επαγγελματίες αντιμετωπίζουν προκλήσεις που επιφέρουν δυσμενή αποτελέσματα τόσο στους/στις ίδιους/ες, όσο και στα εξυπηρετούμενα άτομα. Γίνεται αντιληπτό ότι οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί μάχονται καθημερινά να ανταποκριθούν στις ανάγκες του προσφυγικού πληθυσμού, εργαζόμενοι/ες κάτω από συνθήκες και ελλείψεις που τελικά οδηγούν και στη δική τους επαγγελματική εξουθένωση. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω προκλήσεις, σύμφωνα με την προσωπική άποψη της γράφουσας, θα ήταν χρήσιμο η πρακτική των κοινωνικών λειτουργών να στραφεί σε παρεμβάσεις που πηγάζουν από θεωρητικές προσεγγίσεις περισσότερο προσανατολισμένες στην κοινωνική δικαιοσύνη, οι οποίες χαρακτηρίζονται από απελευθερωτικές αξίες και πρακτικές αμφισβήτησης της υφιστάμενης πραγματικότητας, όπως αυτή έχει διαμορφωθεί από κοινωνικούς-θεσμικούς παράγοντες.

3.2. Αντικαταπιεστική Κοινωνική Εργασία με πρόσφυγες/ισσες

Η αντικαταπιεστική προσέγγιση στην κοινωνική εργασία αποτελεί μια πρακτική της κριτικής θεωρίας, η οποία περιλαμβάνει και άλλες προσεγγίσεις όπως τη μαρξιστική, τη φεμινιστική, την πρακτική κατά των διακρίσεων, τη ριζοσπαστική κ.α. (Healy, 2005). Σύμφωνα με την Baines (2011, σ. 4), αποτελεί «έναν όρο ομπρέλα» που περιλαμβάνει όλες τις παραπάνω προσεγγίσεις, οι οποίες έχουν ως κατεύθυνση την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης. Σύμφωνα με τους Dalrymple & Burke (2006), η κριτική θεωρία έχει επηρεαστεί από τις ιδέες του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού, και αμφισβητεί στην πράξη τις κυρίαρχες και επικρατούσες παραδοχές για το κοινωνικό σύστημα. Πιο συγκεκριμένα, οι προσεγγίσεις που προκύπτουν από την κριτική θεωρία εστιάζουν στα κοινωνικά συστήματα και τους θεσμούς και παρέχουν τους «θεωρητικούς φακούς» για να εξετάσουμε με κριτικό τρόπο τις καταπιεστικές πρακτικές και διαδικασίες που ενδέχεται να έχουν διεισδύσει ακούσια σε αυτά (Valtonen, 2008).

Σύμφωνα με τον Martin (2003, αναφέρεται στο Healy, 2005), η αντικαταπιεστική θεωρία, ως τρόπος πρακτικής στο επάγγελμα, εμφανίστηκε προς τα τέλη του 1980 στη Μ. Βρετανία και αναγνωρίστηκε διεθνώς ως πρακτική του επαγγέλματος, εξαιτίας της βιβλιογραφίας που αναπτύχθηκε την επόμενη δεκαετία. Ο Payne (2021, σ. 253) αναφέρει ότι «η αντικαταπιεστική κοινωνική εργασία αποτελεί μια εξέλιξη της πρακτικής κατά των διακρίσεων, η οποία επικεντρώνεται στην κατάχρηση της κοινωνικής εξουσίας». Ακόμη, κατά τον συγγραφέα η συγκεκριμένη προσέγγιση στρέφεται ενάντια στην ειδική αντιμετώπιση των ατόμων, η οποία προκύπτει από τη διαφορά της δικής τους ταυτότητας σε σχέση με αυτή των ομάδων που κατέχουν θέση ισχύος στην κοινωνία. Σύμφωνα με την Dominelli (2002), σε αντίθεση με πιο παραδοσιακές πρακτικές, οι οποίες εστιάζουν στην προσαρμογή του ατόμου στη δομή και τις απαιτήσεις της κοινωνίας, η αντικαταπιεστική προσέγγιση επικεντρώνεται στην ολιστική υποστήριξη του ατόμου και καταπολεμά τις πολλαπλές καταπιέσεις που το αυτό υφίσταται. Ακόμη, σύμφωνα με τη ίδια συγγραφέα, οι επαγγελματίες που εφαρμόζουν την αντικαταπιεστική προσέγγιση στην πρακτική τους, προσπαθούν να συνδέσουν τις προβληματικές καταστάσεις στις οποίες βρίσκονται τα άτομα με δομικά-θεσμικά αίτια που προκαλούν ανισότητες στην κοινωνία, με σκοπό η εν λόγω σύνδεση να επιφέρει την ενδυνάμωσή τους. Παράλληλα, η συγγραφέας προσθέτει ότι οι επαγγελματίες εργάζονται για την επίλυση τόσο της δυσμενούς θέσης

στην οποία βρίσκονται τα άτομα, όσο και των θεσμικών αιτιών που την προκαλούν. Σύμφωνα με τους Dalrymple & Burke (2006), κατανοώντας τις διαφορετικές διαστάσεις που λαμβάνει η καταπίεση, οι επαγγελματίες αντί να εναποθέτουν την ευθύνη για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στους ίδιους τους ανθρώπους, αναγνωρίζουν πώς η κυρίαρχη κουλτούρα και θεσμοί έχουν συμβάλει σε αυτά και έχουν επηρεάσει τη ζωή τους.

Συμπερασματικά, σύμφωνα με την Valtonen (2008), η εν λόγω πρακτική στο πεδίο της κοινωνικής εργασίας, φέρνει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τις εμφανείς αλλά και κεκαλυμμένες συστημικές διαδικασίες που θέτουν ορισμένες ομάδες στην κοινωνία σε δυσμενέστερη θέση. Επιπροσθέτως, εκτός από την από την αναγνώριση του τρόπου που το υφιστάμενο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο επηρεάζει και διαμορφώνει τις εμπειρίες των εξυπηρετούμενων ατόμων, η αντικαταπιεστική προσέγγιση προϋποθέτει οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί να αξιολογούν την πρακτική τους και να λαμβάνουν μέτρα προκειμένου να αποφεύγουν τις πιθανότητες να προωθούν και να δυναμώνουν την καταπίεση και τις διακρίσεις μέσα από την πρακτική που εφαρμόζουν στην εργασία τους (Danso, 2009). Ακόμη, στο πλαίσιο εφαρμογής της αντικαταπιεστικής πρακτικής, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί επιδιώκουν να αναγνωρίζουν και να αποφεύγουν την ενίσχυση των άνισων σχέσεων εξουσίας που προκύπτουν από τη θέση ισχύος που φέρει ο/η επαγγελματίας έναντι του εξυπηρετούμενου ατόμου, καθώς και από το γεγονός ότι το επάγγελμα κατέχει θεσμική θέση στην κοινωνία (Valtonen, 2008).

Επιπροσθέτως, ως μια από τις προσεγγίσεις με προσανατολισμό στην κοινωνική δικαιοσύνη, η αντικαταπιεστική κοινωνική εργασία υποστηρίζει τα άτομα προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους (στο βαθμό που είναι εφικτό με τρόπους που περιλαμβάνουν την ενεργό εμπλοκή τους στη διαδικασία ώστε να επιφέρουν θετικές αλλαγές), ενώ παράλληλα μάχεται εναντίον και προσπαθεί να αλλάξει τους κοινωνικούς παράγοντες που ευνοούνται από την ύπαρξη των ανισοτήτων και της καταπίεσης και συμβάλλουν στην προώθησή τους στην κοινωνία (Baines, 2011). Σύμφωνα με τις Baines & Clark (2022), οι κριτικές προσεγγίσεις στην κοινωνική εργασία, μεταξύ των οποίων και η αντικαταπιεστική, επισημαίνουν (σε αντίθεση με τις πιο παραδοσιακές και πολιτικά ουδέτερες προσεγγίσεις) την πολιτική διάσταση του ρόλου του επαγγέλματος. Οι ίδιες συγγραφείς προσθέτουν ότι ο ως άνω διττός προσανατολισμός στην πρακτική της αντικαταπιεστικής προσέγγισης, συνδέει την

καθημερινή πρακτική της κοινωνικής εργασίας, με στόχους που επιδιώκουν αλλαγές σε macro επίπεδο.

Τέλος, οι Dalrymple & Burke (2006), επισημαίνουν ότι η αντικαταπιεστική πρακτική πηγάζει από την αντίληψη ότι η κοινωνική εργασία οφείλει να εργαστεί προς την αλλαγή, προκειμένου τα άτομα που έχουν βιώσει την καταπίεση να αποκτήσουν ξανά τη δυνατότητα να καθορίζουν τη ζωή τους και να συμμετέχουν ως ισότιμα μέλη στην κοινωνία. Κατά τους ίδιους συγγραφείς, για να κατορθώσουν αυτόν τον στόχο, οι επαγγελματίες πρέπει να έχουν πολιτική δράση, να επαναξιολογούν την πρακτική τους, να είναι αναστοχαστικοί/ές και δεσμευμένοι/ες στην προσπάθειά τους να προάγουν την αλλαγή.

Η έκταση της παρούσας εργασίας δεν επιτρέπει την εκτενή αναφορά σε όλες τις πρακτικές που ενστερνίζεται και εφαρμόζει ένας/μία επαγγελματίας που εργάζεται αντικαταπιεστικά. Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη τους τρόπους εργασίας, τους περιορισμούς και τις προκλήσεις που εντοπίστηκαν στην κοινωνική εργασία με πρόσφυγες/ισσες στην Ελλάδα, πρόκειται να εστιάσουμε σε θεμελιώδεις αρχές και πρακτικές της αντικαταπιεστικής προσέγγισης που μπορούν να εφαρμοστούν σε micro-messo και macro επίπεδο παρέμβασης. Σύμφωνα με τις Morgaine & Capous Desyllas (2015), οι παρεμβάσεις σε macro επίπεδο είναι και αυτές που ολοκληρώνουν την εφαρμογή της αντικαταπιεστικής προσέγγισης. Ωστόσο, όπως επισημαίνει η Dominelli (2002), τα τρία αυτά επίπεδα αλληλοσυνδέονται, επομένως αν σημειωθούν σημαντικές αλλαγές και πρόοδος σε ένα, ενδέχεται και τα υπόλοιπα να επηρεαστούν ανάλογα.

Σύμφωνα με την Healy (2005), οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί που εργάζονται αντικαταπιεστικά αποδέχονται και εφαρμόζουν ένα εύρος παρεμβάσεων. Ξεκινώντας από παρεμβάσεις σε επίπεδο συνεργασίας με τους/τις χρήστες/ριες-λήπτες/ριες υπηρεσιών, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, μια από τις βασικές πρακτικές που εφαρμόζει ο/η επαγγελματίας είναι η «κριτική αξιολόγηση» των βιωμάτων καταπίεσης που φέρει το άτομο. Σύμφωνα με την Healy (2014, αναφέρεται στο Matthews et. al., 2020), μέσω της εν λόγω διεργασίας, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί επιχειρούν να αντιληφθούν τον τρόπο λειτουργίας και τις διαστάσεις που λαμβάνει η καταπίεση στις ζωές των εξυπηρετούμενων ατόμων. Ακόμη, η συγγραφέας προσθέτει ότι αξιολογώντας με κριτική ματιά τον τρόπο που τα διαφορετικά συστήματα καταπίεσης διασταυρώνονται, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί έρχονται να κατανοήσουν τον αντίκτυπο

που έχουν στις ζωές των εξυπηρετούμενων ο κυρίαρχος λόγος και οι πολιτικές που εφαρμόζονται στην κοινωνία, αλλά και να αντιληφθούν πώς το ίδιο το επάγγελμα ενδέχεται να συμβάλλει στην καταπίεση.

Σύμφωνα με την Dominelli (2002), στην αντικαταπιεστική πρακτική ο/η κοινωνικός/ή λειτουργός φροντίζει να παρέχει στα άτομα επαρκή εφόδια για να επιτύχουν όσα διεκδικούν και αναγνωρίζει την εγγενή δυνατότητα που έχουν για να αναλάβουν δράση και να αποφασίζουν για τα ζητήματα που τους αφορούν. Ακόμη, ο/η επαγγελματίας αντιλαμβάνεται τους/τις χρήστες/ριες-λήπτες/ριες υπηρεσιών ως ειδικούς λόγω εμπειρίας, αναγνωρίζοντας ως ιδιαίτερα σημαντικές και έγκυρες τις γνώσεις που έχουν επί των θεμάτων. Σε ό,τι αφορά τη συνεργασία, η ίδια συγγραφέας αναφέρει ότι κατά τη διάρκειά της δίνεται έμφαση στα δυνατά σημεία και τις ικανότητες του ατόμου να λάβει δράση, με στόχο να οικοδομηθεί μια σχέση που στοχεύει στην αλλαγή, με τρόπο ενδυναμωτικό για το άτομο. Εργαζόμενοι/ες προς αυτή την κατεύθυνση, επιδιώκεται διαρκώς η ενεργός εμπλοκή και συμμετοχή του/της εξυπηρετούμενου/ης σε ό,τι αφορά τα θέματα που πρόκειται να επεξεργαστεί με τον/την κοινωνικό/η λειτουργό και τον τρόπο που πρόκειται να εργαστούν πάνω σε αυτά (Dominelli, 2002). Στην αντικαταπιεστική κοινωνική εργασία, τα άτομα πρέπει να «ακούγονται», να είναι ελεύθερα να εκφράζουν αυτά που επιθυμούν, να απορρίπτουν και να δέχονται υπηρεσίες (Payne, 2021). Η συνεργασία με τους/τις χρήστες/ριες-λήπτες/ριες υπηρεσιών, η διαδικασία της διαρκούς μάθησης και ανταλλαγής γνώσης που λαμβάνει χώρα μέσω της αξιολόγησης, καθώς και η αναγνώριση των γνώσεων και των προσωπικών δεξιοτήτων που φέρουν τα άτομα λόγω των βιωμάτων τους, λειτουργεί θετικά για την μείωση των άνισων σχέσεων εξουσίας μεταξύ επαγγελματία και εξυπηρετούμενου ατόμου (Morgaine & Capous-Desyllas, 2015).

Μια ακόμη βασική πρακτική που ενστερνίζεται και εφαρμόζει η αντικαταπιεστική προσέγγιση, είναι η ενδυνάμωση (Healy, 2005 ·Adams, 2003). Σύμφωνα με τον Thompson (2006, αναφέρεται στο Low et. al., 2022), η ενδυνάμωση είναι η διαδικασία κατά την οποία το άτομο σταδιακά ανακτά τη δύναμη να αντιταχθεί στην καταπίεση που βιώνει σε διαφορετικά επίπεδα (προσωπικό-κουλτούρας-θεσμικό) απ' όσους/ες βρίσκονται σε θέση ισχύος στην κοινωνία. Κατά τους Dalrymple & Burke (2006), στην αντικαταπιεστική πρακτική τα άτομα ή οι ομάδες ενθαρρύνονται να μιλήσουν για τα βιώματα της καταπίεσης, διαδικασία που αποδεικνύεται ιδιαίτερα

ενδυναμωτική, καθώς μέσα από τη δυναμική έκφραση της δικής τους πραγματικότητας, ανακτούν την αυτοεκτίμησή τους, ώστε σε δεύτερο χρόνο να ξεκινήσουν να αντιτίθενται στην καταπίεση που τους ασκείται από τις κοινωνικές πρακτικές. Στην αντικαταπιεστική πρακτική το ατομικό συνδέεται με το πολιτικό (Burke & Harrison, 2002 · Mullaly, 2001). Πιο συγκεκριμένα, επιδιώκεται η ανάπτυξη της «κριτικής συνειδητοποίησης», όρος που αναπτύχθηκε από τον θεωρητικό Paulo Freire και αναφέρεται στη διαδικασία κατά την οποία οι άνθρωποι κατανοούν πώς τα κοινωνικά συστήματα επηρεάζουν τη ζωή τους, πώς συμβάλλουν στην καταπίεση που βιώνουν, προκειμένου να αναλάβουν δράση για την απελευθέρωσή τους (Morgaine & Capous Desyllas, 2015). Για την επίτευξη του παραπάνω στόχου, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί χρειάζεται να συζητούν με τα άτομα προκειμένου να αναδεικνύουν τους θεσμικούς και κοινωνικούς παράγοντες που έχουν οδηγήσει στην καταπίεση που βιώνουν και να εργάζονται προς την αλλαγή αυτών των κοινωνικών συστημάτων (Dedotsi, 2016). Δίνοντας ορατότητα στη δομική προέλευση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, βοηθούν τα εξυπηρετούμενα άτομα να αντιληφθούν την καταπίεση και να επανεξετάσουν τις εμπειρίες τους από μία άλλη θέση, διεργασία που οδηγεί στην ενδυνάμωση τους προκειμένου να αναλάβουν δράση για να εργαστούν προς την αλλαγή (Morgaine & Capous-Desyllas, 2015 · Dalrymple & Burke, 2006). Στο μοντέλο του Adams (2003) για την ενδυνάμωση, η διαδικασία αυτή ολοκληρώνεται με ενέργειες συνηγορίας που επιδιώκουν την ορατότητα, τη διεκδίκηση δικαιωμάτων κ.α. Σύμφωνα με τον μελετητή, αν και η συνηγορία μπορεί να λάβει διαφορετικές μορφές και μπορεί να ασκείται είτε από τον/την επαγγελματία είτε από άτομα και ομάδες, η δεύτερη περίπτωση λειτουργεί πιο ενδυναμωτικά, καθώς οι εμπλεκόμενοι/ες δεν εξαρτώνται από τον/την κοινωνικό/ή λειτουργό.

Ακόμη, ο/η κοινωνικός/ή λειτουργός που εργάζεται αντικαταπιεστικά και επιδιώκει την ενδυνάμωση των ατόμων, φροντίζει να εξασφαλίζει την πρόσβαση των εξυπηρετούμενων σε πόρους και δυνατότητες για την ανάπτυξη των προσωπικών τους δεξιοτήτων (Healy, 2005). Ακόμη, προωθεί την «αμοιβαία βοήθεια» μεταξύ ομοτίμων και την ανάπτυξη άτυπων δικτύων υποστήριξης, τα οποία ενδέχεται να αποτελέσουν σημαντικές πηγές βοήθειας για τα εξυπηρετούμενα άτομα (Payne, 2021). Σύμφωνα με τους Dalrymple & Burke (2006), οι μη επίσημες πηγές υποστήριξης είναι ιδιαίτερα σημαντικές, διότι συμβάλλουν στην αποσυμφόρηση και την ενδυνάμωση των ανθρώπων. Επίσης, μία ιδιαίτερα σημαντική πρακτική που εφαρμόζεται από τους/τις

επαγγελματίες που μάχονται ενάντια στην καταπίεση και τις διακρίσεις, είναι η ενημέρωση και η αποσαφήνιση στα άτομα των δικαιωμάτων τους σχετικά με θέματα που αφορούν τη δυνατότητά τους να εκφράζουν τα παράπονα τους, τη συμπερίληψή τους σε διαδικασίες όπου λαμβάνονται αποφάσεις και τη συνηγορία (Payne, 2021).

Ωστόσο, οι προσπάθειες υλοποίησης της αντικαταπιεστικής πρακτικής έχει παρατηρηθεί ότι δεν ευδοκιμούν αν δεν ληφθεί υπόψη το πλαίσιο των οργανώσεων και η εναρμόνισή τους προς την ίδια κατεύθυνση (Ramsundarsingh & Shier, 2017). Σύμφωνα με την Dominelli (2002), στην αντικαταπιεστική προσέγγιση οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί εργάζονται για να επιφέρουν αλλαγές στην κουλτούρα και τον τρόπο που εργάζονται οι οργανώσεις στις οποίες ασχολούνται, όταν αυτές λειτουργούν με τρόπους που προάγουν τις ανισότητες και που έχουν αρνητικές επιπτώσεις για τα εξυπηρετούμενα άτομα και τους/τις εργαζόμενους/ες. Πιο συγκεκριμένα, σε αντίθεση με πρακτικές που πηγάζουν από τα όσα επιτάσσει η αγορά, οι οποίες προάγουν την παροχή υπηρεσιών στα πιο ευάλωτα άτομα, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί παρέχουν υπηρεσίες βάση δικαιωμάτων και όχι κριτηρίων επιλεξιμότητας. Ακόμη, για να επιφέρουν αλλαγές, οι επαγγελματίες δημιουργούν συμμαχίες, συσπειρώνονται με άτομα που έχουν κοινές βλέψεις και επιδιώκουν και την εμπλοκή της διοίκησης (Dominelli, 2002).

Επιπλέον, αξιολογούν κριτικά τις πρακτικές και τις πολιτικές των οργανώσεων προκειμένου να διαπιστώσουν αν εναρμονίζονται με τα όσα επιτάσσει η αντικαταπιεστική πρακτική (Baines, 2011). Για να προωθήσουν «προοδευτικές αξίες» και να επιφέρουν αλλαγές, συλλέγουν δεδομένα προκειμένου να γνωστοποιήσουν συνθήκες και ζητήματα, αναδιαμορφώνουν τον τρόπο του υλοποιούνται οι διάφορες πολιτικές και συνηγορούν για την ανάπτυξη προγραμμάτων και για ζητήματα που αφορούν πολιτικές (Morgaine & Carous-Desyllas, 2015, σ. 351). Τέλος, σύμφωνα με τους Strier & Binyamin (2009), οι κοινωνικές υπηρεσίες που εφαρμόζουν την αντικαταπιεστική προσέγγιση, προσπαθούν να δημιουργήσουν σχέσεις συνεργασίας με τα εξυπηρετούμενα άτομα, στις οποίες και τα δύο μέρη είναι ισότιμα. Πιο συγκεκριμένα, αυτό επιδιώκεται μέσα από ομάδες εκπροσώπων των εξυπηρετούμενων, οι οποίες λαμβάνουν μέρος σε όλες τις διαδικασίες και τις βαθμίδες που λαμβάνονται οι αποφάσεις, όπως αυτές της διοίκησης και των κέντρων λήψεων αποφάσεων για τη χάραξη πολιτικών.

Σύμφωνα με την Baines (2011), η αντικαταπιεστική πρακτική καλεί τους επαγγελματίες να μην μένουν αμέτοχοι και να αποδέχονται σιωπηλά τα κοινωνικά προβλήματα που εντοπίζουν, αλλά να αναλαμβάνουν δράση για την αλλαγή τους. Κατά τη συγγραφέα, σε αυτή τη προσπάθεια ιδιαίτερα αποτελεσματική είναι η σύνδεση των επαγγελματιών με κοινωνικά κινήματα, ο ακτιβισμός και η συνηγορία, πρακτικές αντίστασης, προσανατολισμένες στην κοινωνική δικαιοσύνη. Επίσης, σύμφωνα με την Tedam (2021), αποτελεί μια προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη της τη διαθεματικότητα, η οποία κατά τους Oui Jin Lee & Brotman (2013), ωθεί τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς να υποστηρίζουν διαρθρωτικές αλλαγές που αντιμετωπίζουν τις βαθύτερες αιτίες των διασταυρούμενων μορφών καταπίεσης και ανισότητας. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει την υποστήριξη πολιτικών που αναγνωρίζουν και αντιμετωπίζουν τις μοναδικές ανάγκες των περιθωριοποιημένων γυναικών προσφυγισσών, όπως η αυξημένη πρόσβαση στην εκπαίδευση, την απασχόληση, την υγειονομική περίθαλψη και τη νομική υποστήριξη. Οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί μπορούν επίσης να συνεργαστούν με κοινοτικές οργανώσεις και υπεύθυνους χάραξης πολιτικής για να αμφισβητήσουν πρακτικές διακρίσεων και να προωθήσουν υπηρεσίες χωρίς αποκλεισμούς και δίκαιες για όλες τις γυναίκες προσφύγισες.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ

Κεφάλαιο τέταρτο

4.1 Μεθοδολογία Έρευνας

4.1.1 Σκοπός και στόχοι.

Αφορμή για τη διεξαγωγή της παρούσας μελέτης αποτέλεσε το προσωπικό ενδιαφέρον της ερευνήτριας και η εμπειρία της από την εργασία στο προσφυγικό πεδίο, μέσω της οποίας ήταν ιδιαίτερα εξοικειωμένη με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισσες στην Ελλάδα. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι κατανοήσει και να αποτυπώσει τη βιωμένη εμπειρία των συγκεκριμένων γυναικών προσφυγισσών που συμμετείχαν στην έρευνα, αναφορικά με την πορεία μετανάστευσης και διαμονής τους στην Ελλάδα σε συνδυασμό με τη διάσταση των διακρίσεων. Ακόμη, επιχειρεί να διερευνήσει τη δική τους πραγματικότητα ως προς τη συνεργασία τους με διαθέσιμες υπηρεσίες-οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στο πεδίο του προσφυγικού και τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς, ως επαγγελματίες που συνεργάζονται άμεσα μαζί τους. Στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι να αναδείξει τις ιδιαίτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει η συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, την υποδοχή και την ένταξη στην Ελλάδα, εστιάζοντας στους τομείς της στέγασης, της υγείας, της εκπαίδευσης και της εργασίας. Επιπροσθέτως, στοχεύει να ακουστούν οι δικές τους φωνές αναφορικά με τις μορφές που λαμβάνουν οι διακρίσεις σε βάρος τους στη χώρα υποδοχής και τον τρόπο που βιώνονται από τις ίδιες. Η παρούσα εργασία, σε συνδυασμό και συνέργεια με άλλες προσπάθειες και δράσεις, ενδέχεται να ευαισθητοποιήσουν και να λειτουργήσουν ως κίνητρο για την ανάπτυξη πολιτικών για την εξάλειψη των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφυγικού προφίλ. Τέλος, η εν λόγω μελέτη αποσκοπεί να αναδείξει τις εμπειρίες των γυναικών προσφυγισσών από τη συνεργασία τους με υπηρεσίες και οργανώσεις που επιχειρούν στο προσφυγικό πεδίο και τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς, προκειμένου να προτείνει πρακτικές και προσεγγίσεις του επαγγέλματος, κατάλληλες για την αντιμετώπιση των διακρίσεων.

4.1.2 Είδος της έρευνας.

Η μεθοδολογία και η διαδικασία της έρευνας προϋποθέτει ο/η ερευνητής/τρια να προσδιορίσει το αντιληπτικό περίγραμμα που υιοθετεί πριν από τη διεξαγωγή της. Πιο συγκεκριμένα, να θέσει το πλαίσιο αναφορικά με τον τρόπο που ο/η ίδιος/α

αντιλαμβάνεται την κοινωνική πραγματικότητα και την αλήθεια, αν αυτές είναι αντικειμενικές ή υποκειμενικές και πολλές, όσες και τα ίδια τα άτομα (Μαντζούκας, 2007). Στην συγκεκριμένη μελέτη, η ερευνήτρια εφαρμόζει το αντιληπτικό περίγραμμα που αντιπροσωπεύει την άποψη της, ότι η πραγματικότητα και η γνώση δεν είναι μία, αντιθέτως αυτές λαμβάνουν πολλαπλές διαστάσεις και εξαρτώνται άμεσα από τον τρόπο που τα υποκείμενα της κατανοούν και της διαμορφώνουν.

Μιλώντας για τη φιλοσοφία που διέπει την παρούσα έρευνα, αυτή δεν υιοθετεί τις θέσεις και της μεθόδους του θετικισμού, αλλά ασπάζεται και εφαρμόζει τη στάση του κονστρουκτιβισμού και της ερμηνειολογίας, η οποία αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα ως υποκειμενική και άμεσα εξαρτώμενη από τα βιώματα των υποκειμένων, την επεξεργασία και τη νοηματοδότησή τους (Σταμοβλάσης και Βαϊοπούλου, 2021). Με γνώμονα τα ως άνω, για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης έρευνας επελέγη η ποιοτική μέθοδος, διότι ανταποκρίνεται στον σκοπό της να κατανοήσει εις βάθος τη βιωμένη εμπειρία των υποκειμένων, να εξερευνήσει τις δικές τους πεποιθήσεις και τη δική τους πραγματικότητα, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή και κατανοείται από τα ίδια τα άτομα (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2019· Μαντζούκας, 2007). Ακόμη, η ποιοτική έρευνα κρίθηκε ως η πιο κατάλληλη μέθοδος, διότι μελετά την «κοινωνική ζωή ως δυναμική διαδικασία και όχι ως μια στατική κατάσταση» (Τσιώλης, 2014 σ. 45), οπτική που προσφέρει στην ερευνήτρια τη δυνατότητα να κατανοήσει πως οι εμπειρίες των γυναικών διαμορφώνονται και επηρεάζονται από παράγοντες που δημιουργούν τη δική τους πραγματικότητα. Τέλος, αφορμή για την επιλογή της ποιοτικής μεθόδου αποτέλεσε το γεγονός ότι η ερευνήτρια δεν επιδιώκει τη γενίκευση στον γενικότερο πληθυσμό, την αλλά την κατανόηση της «μοναδικής» εμπειρίας των συνεντευξιζόμενων (Πυργιωτάκης & Συμεού, 2016).

4.1.3 Μέθοδος Συλλογής Δεδομένων.

Στην παρούσα έρευνα αξιοποιήθηκε ως μεθοδολογικό εργαλείο η συνέντευξη, διότι δίνει στις συμμετέχουσες την ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους και να μιλήσουν ελεύθερα για τις εμπειρίες που είχαν ιδιαίτερη σημασία για τις ίδιες (Κυριαζή, 2011). Επιπροσθέτως, επειδή κατά τη διάρκεια των δια ζώσης συνεντεύξεων, η ερευνήτρια θα είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει μη λεκτικά μηνύματα από τις αντιδράσεις των συνεντευξιζόμενων, καθώς και τη δυνατότητα να δώσει έμφαση σε αποκρίσεις με ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον για το αντικείμενο της έρευνας (Robson, 2010). Πιο συγκεκριμένα, επελέγη η ημιδομημένη μορφή

συνεντεύξεων, διότι προσφέρει μεγαλύτερη ευελιξία στον/στην ερευνητή/τρια, δεδομένου ότι αν και βασίζεται σε προσχεδιασμένες ερωτήσεις, παρέχει τη δυνατότητα κατά τη διάρκεια της συνέντευξης να πραγματοποιούνται αλλαγές στη διάταξή τους, να αναδιατυπώνονται με τρόπο συμβατό με το άτομο που συμμετέχει, καθώς και να παρέχονται επεξηγήσεις (Robson, 2010).

Για τη διεξαγωγή των ποιοτικών συνεντεύξεων σχεδιάστηκε ένας οδηγός συνέντευξης μέσω του οποίου επιχειρήθηκε η κάλυψη όλων των ερευνητικών ερωτημάτων. Ο οδηγός περιλάμβανε τέσσερις ερευνητικούς άξονες και για να ελεγχθεί η καταλληλότητα του, πραγματοποιήθηκε μία πιλοτική συνέντευξη, η οποία τελικά συμπεριλήφθηκε στο δείγμα, λόγω του πλούτου των πληροφοριών που ανέδειξε αλλά και της δυσκολίας που προέκυψε στον εντοπισμό του δείγματος.

Σε ό,τι αφορά τη μεθοδολογία της έρευνας, οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν με τη χρήση ψηφιακού μέσου ηχογράφησης και απομαγνητοφωνήθηκαν προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ανάλυση των δεδομένων. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι όλες οι συμμετέχουσες, πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης, έλαβαν πλήρη γνώση για το περιεχόμενο του Ενημερωτικού Εντύπου Συμμετεχόντων, καθώς και του Εντύπου Ενήμερης Συγκατάθεσης, το οποίο και υπέγραψαν. Τα εν λόγω έγγραφα ήταν διαθέσιμα στα Ελληνικά και στα Αγγλικά και εξηγήθηκαν στις συνεντευξιαζόμενες με τη συμβολή διερμηνέα, όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο.

4.1.4 Δείγμα έρευνας.

Το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν (8) γυναίκες προσφυγικού προφίλ, εξυπηρετούμενες 2 οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στην Αθήνα παρέχοντας υπηρεσίες υποδοχής και ένταξης σε πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/ριες. Τα κριτήρια ένταξης στο δείγμα ήταν οι γυναίκες να είναι αιτούσες άσυλο ή δικαιούχοι διεθνούς προστασίας, να έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους, να μην έχουν εισέλθει και να διαβιούν στην Ελλάδα πριν το 2015 και να μπορούν να επικοινωνήσουν στα Ελληνικά ή στα Αγγλικά, κριτήριο που τελικώς δεν συμπεριλήφθηκε, καθώς υπήρξε πρόβλεψη για την αξιοποίηση διερμηνείας. Αναφορικά με το είδος του δείγματος, πρόκειται για «δείγμα σκοπιμότητας», καθώς οι συμμετέχουσες επιλέχθηκαν με γνώμονα τα ερευνητικά ερωτήματα και την καταλληλότητα τους να προσφέρουν πλούσια δεδομένα για τα υπό μελέτη ζητήματα της έρευνας (Bryman, 2017).

4.1.5 Ερευνητικά ερωτήματα.

Α) Πως βιώνεται η μετανάστευση από τις γυναίκες προσφύγισσες;

Β) Ποιες είναι οι προκλήσεις και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισσες από την υποδοχή και την ένταξή τους στην Ελλάδα;

Γ) Πως εκδηλώνονται οι διακρίσεις και πως βιώνονται από τις γυναίκες προσφύγισσες;

Δ) Ποια είναι η υποστήριξη που λαμβάνουν οι γυναίκες προσφύγισσες από διαθέσιμες υπηρεσίες-οργανώσεις και ποιες οι προκλήσεις στην επαφή και τη συνεργασία μαζί τους;

Ε) Ποια η εμπειρία των γυναικών προσφυγισσών με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς που εργάζονται στο πεδίο του προσφυγικού και πως μπορούν να συμβάλλουν στην εξάλειψη των διακρίσεων που βιώνουν οι ίδιες;

4.1.6 Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος.

Κωδικός	Καταγωγή	Οικογενειακή κατάσταση	Νομικό Καθεστώς	Εκπαιδευτικό επίπεδο	Χρονολογία εισόδου στην Ελλάδα
Συν 1	Αφρική	Έγγαμη, μονογονέας στην Ελλάδα	Διεθνή Προστασία	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	2018
Συν 2	Αφρική	Μονογονέας	Διεθνή Προστασία	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	2018
Συν 3	Αφρική	Μονογονέας	Αιτούσα Άσυλο	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	2018
Συν 4	Μέση Ανατολή	Έγγαμη	Διεθνή Προστασία	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	2018
Συν 5	Αφρική	Μονογονέας	Διεθνή προστασία	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	2018
Συν 6	Αφρική	Μονογονέας	Αιτούσα Άσυλο	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	2021

Συν 7	Αφρική	Μονογονέας	Αιτούσα Άσυλο	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	2017
Συν 8	Νότια Κεντρική Ασία	Έγγαμη	Αιτούσα Άσυλο	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	2021

4.1.7 Δειγματοληψία.

Αναφορικά με τη δειγματοληψία, η ερευνήτρια ανατρέξτε στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου⁵, στην οποία βρίσκονται αναρτημένες οι επίσημα καταγεγραμμένες εγχώριες και διεθνείς ΜΚΟ, καθώς και στην ιστοσελίδα του Δήμου Αθηναίων ACCMR⁶ που περιλαμβάνει τη χαρτογράφηση των οργανώσεων και άλλων υπηρεσιών που απευθύνονται σε πρόσφυγες/ισσες και μετανάστες/ριες. Από τις εν λόγω διαδικτυακές πηγές επιλέχθηκαν 15 οργανώσεις στις οποίες η ερευνήτρια απέστειλε αίτημα διεξαγωγής συνεντεύξεων, ενημερώνοντας πλήρως για το αντικείμενο και τον σκοπό της έρευνας. Στις οργανώσεις που έλαβαν το αίτημα συμπεριλήφθηκε και η οργάνωση στην οποία εργάζεται η ερευνήτρια. Το δείγμα προήλθε τελικά μόνο από δύο οργανώσεις, καθώς εφτά από τους παραλήπτες του αιτήματος δεν ανταποκρίθηκαν, τρεις απέρριψαν το αίτημα λόγω φόρτου εργασίας, και άλλων εσωτερικών και μη κωλυμάτων. Ακόμη, δύο οργανώσεις δεν κατάφεραν να εντοπίσουν δείγμα, ενώ σε μία δεν κατάφερε να ανταποκριθεί η ερευνήτρια σε αίτημα τους να αναζητήσει δείγμα με φυσική παρουσία στο κέντρο, λόγω περιορισμένου χρόνου.

Η πλειονότητα των συνεντευξιαζόμενων **(7)** ήταν εξυπηρετούμενες της οργάνωσης που απασχολείται η ερευνήτρια, ενώ μια συμμετέχουσα ήταν λήπτρια υπηρεσιών άλλης οργάνωσης. Τέλος, δύο συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα Αγγλικά και έξι με τη συμβολή διερμηνείας.

4.1.8 Περιορισμοί της έρευνας.

Σε αυτό το σημείο της παρούσας εργασίας είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναφερθούν οι περιορισμοί της έρευνας, καθώς «η λεπτομερής περιγραφή των περιοριστικών συνθηκών βοηθά τους/τις αναγνώστες/ριες να κατανοήσουν τη φύση των δεδομένων» της έρευνας που υλοποίησε ο/η ερευνητής/τρια (Glesne, 2017 σ.323). Περιορισμοί στη

⁵ <https://ngo.migration.gov.gr/registered.php>

⁶ <https://www.accmr.gr/>

διεξαγωγή της παρούσας έρευνας υπήρξαν αρχικά στη διαδικασία της δειγματοληψίας. Ενώ ο πρωταρχικός στόχος της ερευνήτριας ήταν το δείγμα της να προέλθει από διαφορετικές οργανώσεις που παρέχουν υπηρεσίες σε γυναίκες προσφύγισσες, τελικά αυτό δεν έγινε εφικτό, για τους λόγους που αναφέρθηκαν στην ενότητα της δειγματοληψίας. Εξαιτίας της μη ανταπόκρισης από άλλες οργανώσεις η ερευνήτρια αξιοποίησε την οργάνωση στην οποία εργάζεται και άντλησε τα ερευνητικά υποκείμενα από λήπτριες των υπηρεσιών του κέντρου ημέρας. Οι συμμετέχουσες ήταν γυναίκες προσφύγισσες – εξυπηρετούμενες από άλλους/άλλες συναδέλφους. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες οι οποίες συμμετείχαν στην έρευνα δεν ήταν περιστατικά της ερευνήτριας, συνεπώς δεν επηρεάζονταν από μια προϋπάρχουσα σχέση. Εξ αυτού, ο διττός ρόλος της στο κέντρο ημέρας (ερευνήτρια-εργαζόμενη στην κοινωνική υπηρεσία) δεν επηρέασε ή δεν φάνηκε να επηρεάζει τα δεδομένα της έρευνας, διότι οι συνεντευξιαζόμενες ενημερώνονταν για την εμπιστευτικότητα της διαδικασίας και η συμμετοχή τους στην έρευνα δεν συνδεόταν με κανέναν τρόπο με την παροχή υπηρεσιών απέναντί τους. Αυτές οι δικλείδες εξασφάλισαν την ελευθερία έκφρασής τους προς την ερευνήτρια. Εντούτοις, τα ίδια τα προνόμια της ερευνήτριας, το γεγονός ότι είναι λευκή, Ελληνίδα υπήκοος κ.α., κατά την προσωπική της άποψη, ενδέχεται να επηρέασαν την πρόθεση των γυναικών να μοιραστούν εμπειρίες διακρίσεων στην Ελλάδα, καθώς κάποιες συμμετέχουσες, πριν διατυπώσουν την εμπειρία ή την άποψή τους, χρησιμοποιούσαν εκφράσεις όπως «συγγνώμη αλλά..», «δεν ξέρω τώρα αν πρέπει να το πω αυτό» κ.α.

Ακόμη, η παρούσα έρευνα πραγματεύεται ζητήματα και θέτει ερωτήσεις για βιώματα που ενδέχεται να αφύπνιζαν τραυματικές εμπειρίες για τις συμμετέχουσες. Πριν από την έναρξη της συνέντευξης είχαν ενημερωθεί πλήρως για αυτόν τον κίνδυνο, καθώς και για τη δυνατότητά τους, γνωρίζοντας αυτό τον κίνδυνο, να αποχωρήσουν πριν ξεκινήσει η έρευνα, αλλά και κατά τη διάρκειά της, χωρίς να δώσουν εξηγήσεις. Ωστόσο, υπάρχει πιθανότητα εμπειρίες που φέρουν έντονο τραύμα και συναισθηματική φόρτιση να μην έχουν αναφερθεί, γεγονός που ενδέχεται να έχει επηρεάσει τα δεδομένα της έρευνας. Η ερευνήτρια δεν έκανε διευκρινιστικές ερωτήσεις και δεν ζητούσε από τις γυναίκες να επεκταθούν όταν μοιράζονταν τραυματικές εμπειρίες εκμετάλλευσης και έμφυλης βίας.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι ένας από τους λόγους που καθυστέρησε η διεξαγωγή της έρευνας, ήταν το γεγονός ότι αρκετές γυναίκες έδειχναν διστακτικές να συμμετέχουν ή δεν είχαν τον απαραίτητο χρόνο, καθώς ήταν μόνες

μητέρες με παιδιά ή αντιμετώπιζαν άλλα βιοποριστικά προβλήματα που δεν επέτρεπαν τη συμμετοχή τους σε μια τέτοια διαδικασία. Ιδιαίτερα περιοριστικό ήταν και το γεγονός ότι αποδείχθηκε πολύ δύσκολο να εντοπιστούν συνεντευξιαζόμενες που μιλούσαν Ελληνικά ή Αγγλικά, γεγονός που καθιστούσε αναγκαίο και τον προγραμματισμό της διερμηνείας και δημιουργούσε κωλύματα, καθώς οι διερμηνείς δεσμεύονταν παράλληλα και από τα εργασιακά τους καθήκοντα.

4.1.9 Αξιοπιστία και Εγκυρότητα.

Σύμφωνα με τους Ίσαρη και Πούρκος (2015), η αξιοπιστία και η εγκυρότητα της ποιοτικής έρευνας αποτελεί ένα ζήτημα που έχει απασχολήσει εκτενώς τον ακαδημαϊκό χώρο, με τους/τις επικριτές/ριες της να αμφισβητούν τη δυνατότητα της ποιοτικής μεθόδου να παράγει αξιόπιστα και έγκυρα δεδομένα, καθώς και να γενικεύσει τα αποτελέσματά της στον ευρύτερο πληθυσμό. Στον αντίποδα, οι υποστηρικτές/ριες της ποιοτικής προσέγγισης προασπίζονται ότι τα κριτήρια που αξιοποιεί η ποσοτική για να ελέγξει την ποιότητα της έρευνας, δεν ανταποκρίνονται γενικότερα στη φιλοσοφία που ακολουθεί η πρώτη, με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτή η εφαρμογή τους (Τσιώλης, 2014, σ. 380). Ωστόσο, εντοπίζονται διάφοροι μέθοδοι και στρατηγικές για την αξιολόγηση της αξιοπιστίας και της εγκυρότητας της ποιοτικής μεθόδου (Ίσαρη και Προύκος, 2015· Τσιώλης, 2014). Σύμφωνα με τους Σταμοβλάσης και Βαϊοπούλου (2021, σελ. 202), η εγκυρότητα της έρευνας διασφαλίζεται από την «φερεγγυότητα», δηλαδή τη σιγουριά του/της ερευνητή/τριας ότι η ερμηνεία και τα αποτελέσματα της έρευνας εναρμονίζονται όσο το δυνατόν περισσότερο με τις απόψεις που πραγματικά εξέφρασαν τα υποκείμενα ή τα δεδομένα που ο/η ερευνητής/τρια παρατήρησε από το υλικό που συνέλεξε. Στην παρούσα έρευνα, τα πορίσματα βασίζονται σε όσα εξέφρασαν οι συμμετέχουσες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, καθώς συνδέονται άμεσα με τα ερευνητικά ερωτήματα από τα οποία και απορρέουν. Οι αναφορές, τα σχόλια και οι ερμηνείες που απέδωσε η ερευνήτρια στηρίζονται σε έγκυρες βιβλιογραφικές πηγές και στα πρότυπα άλλων παρόμοιων ερευνών. Δύο κριτήρια που καθορίζουν την εγκυρότητα, σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, είναι η «εμπιστοσύνη» και η «επιβαιωσιμότητα» (Σταμοβλάσης & Βαϊοπούλου, 2021) Πιο αναλυτικά, η πρώτη αφορά στην καταλληλότητα της ερευνητικής διαδικασίας ως προς το θεωρητικό πλαίσιο του/της ερευνητή/ριας, ενώ η δεύτερη τη συμπληρώνει και σχετίζεται με τη δυνατότητα εντοπισμού συνάφειας των ερμηνειών του/της ερευνητή/τριας με όσα πραγματικά ήθελαν να πουν οι συμμετέχουσες στην έρευνα.

Στη συγκεκριμένη έρευνα, διασφαλίζεται η εμπιστοσύνη, καθώς η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε σε όλα τα στάδια της, ανταποκρίνεται στην επιστημολογία και την οντολογία που διέπει τις ποιοτικές προσεγγίσεις. Ωστόσο, η επιβιωσιμότητα, δεν ήταν εφικτό να εξασφαλιστεί από τις συμμετέχουσες εξαιτίας της δυσκολίας στην επικοινωνία σε μεταγενέστερο χρόνο και του περιοριστικού παράγοντα της διερμηνείας. Μολαταύτα, η ερευνήτρια προσπάθησε να διασφαλίσει αυτό το κριτήριο για την ποιότητα της έρευνας, σεβόμενη την προσωπικότητα και τον τρόπο έκφρασης κάθε συμμετέχουσας, αποδίδοντας με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τα λεγόμενά τους και δεσμευόμενη στην απολύτως απαραίτητη συσχέτισή τους με τα ερευνητικά ερωτήματα (Mason, 2011).

4.2 Ευρήματα – ανάλυση ερμηνεία

4.2.1 Εισαγωγή στην έρευνα.

Για την επεξεργασία των δεδομένων της παρούσας έρευνας, αξιοποιήθηκε η θεματική ανάλυση, η οποία προϋποθέτει την κωδικοποίηση των δεδομένων και την μετέπειτα κατηγοριοποίησή τους για την ανάδειξη των θεμάτων (Γαλάνης, 2018). Πιο συγκεκριμένα, απομαγνητοφώνησε τις συνεντεύξεις και ανέγνωσε αρκετές φορές το υλικό προκειμένου να κατανοήσει επαρκώς τα δεδομένα που συνέλεξε. Στη συνέχεια, προχώρησε σε ανοιχτή κωδικοποίηση των δεδομένων, και έπειτα σε ομαδοποίησή τους, διαδικασία που οδήγησε στην ανάδειξη θεμάτων. Καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, η ερευνήτρια αξιοποίησε το λογισμικό πρόγραμμα ATLAS.ti, το οποίο λειτουργεί βοηθητικά για την διαχείριση του διαθέσιμου υλικού.

Από την παραπάνω επεξεργασία του υλικού της έρευνας προέκυψαν οι εξής κωδικοί και θεματικές ενότητες:

4.2.2 Πίνακας 2. Θεματικές Ενότητες και Κωδικοί.

Θεματικές Ενότητες	Κωδικοί
Το βίωμα των γυναικών προσφυγισσών από τη μετανάστευση	• Προκλήσεις στο ταξίδι • Αντίκτυπος μετανάστευσης
Προκλήσεις γυναικών από την υποδοχή και την ένταξη στην Ελλάδα	• Διαμονή σε συνθήκες επισφάλειας στα ΚΥΤ • Προκλήσεις στη στέγαση • Προκλήσεις στην υγεία • Εμπόδια στην εργασία • Πρόσβαση και προκλήσεις στην εκπαίδευση

Μορφές διακρίσεων και ο τρόπος που βιώνονται από τις γυναίκες προσφύγισσες	• Διακρίσεις σε ατομικό (individual) επίπεδο • Έμμεσες θεσμικές διακρίσεις • Διακρίσεις στη μεταχείριση των προσφύγων/ισσών • Διακρίσεις μεταξύ προσφύγων/ισσών • Υποστήριξη στη διάκριση • Αντίκτυπος διακρίσεων στην ψυχική υγεία
Εμπειρία υποστήριξης από υπηρεσίες και οργανώσεις	• Βασικές βοηθητικές παροχές • Εμπόδια στη συνεργασία και την επικοινωνία
Εμπειρία από τη συνεργασία με κοινωνικούς/ές λειτουργούς	• Θετικές εμπειρίες κάλυψης άμεσων αναγκών • Αρνητικές εμπειρίες από τη συνεργασία • Καλές-επιθυμητές πρακτικές ως προς τη διαχείριση των διακρίσεων

4.2.3 Ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων

A) Το βίωμα των γυναικών προσφυγισσών από τη μετανάστευση

Το βίωμα των γυναικών από τη μετανάστευση αποτελεί την πρώτη θεματική ενότητα που προέκυψε από τα δεδομένα της παρούσας έρευνας. Στην παρούσα θεματική οι βασικοί κωδικοί ανέδειξαν τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες κατά τη διάρκεια των επισφαλών ταξιδιών που πραγματοποιούν για να φτάσουν στην Ελλάδα και τον αντίκτυπο που είχε η μετανάστευση στη ζωή τους.

Η πρώτη έννοια, αυτή των προκλήσεων, σκιαγραφείται από τις αφηγήσεις τους καθώς το ταξίδι προς ασφαλείς χώρες αποδεικνύεται ιδιαίτερα επικίνδυνο για τις γυναίκες προσφύγισσες, δεδομένου ότι οι αυστηρές μεταναστευτικές πολιτικές και η ασφαλειοποίηση των συνόρων τις αναγκάζει να ακολουθήσουν επισφαλείς διαδρομές για να φτάσουν στις χώρες που θα αιτηθούν διεθνή προστασία (Briddick, 2021). Οι συνεντευξιαζόμενες αναφέρθηκαν στις προκλήσεις που αντιμετώπιζαν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού στις χώρες transit. Πιο συγκεκριμένα, μοιράστηκαν εμπειρίες δύσκολων ταξιδιών, κατά τη διάρκεια των οποίων ήταν αναγκασμένες να διασχίζουν επισφαλή μέρη (δάση) (Συν 1, Συν 2), ενώ ορισμένες (Συν 2, Συν 5, Συν 7) ήταν αναγκασμένες να παραμένουν κρυμμένες σε αυτά, προκειμένου να μην εντοπιστούν από την αστυνομία, έως ότου ήταν εφικτό να πραγματοποιηθεί το ταξίδι, συνήθως χωρίς πρόσβαση σε τρόφιμα και νερό. Ενδεικτικά:

«[...] έπρεπε να περπατήσω για ώρες, μερικές φορές για μέρες, για να φτάσω στη θάλασσα [...] Και μερικές φορές, ίσως όταν φτάναμε στη θάλασσα δεν μπορούσαμε αμέσως...γιατί ίσως η αστυνομία ήταν τριγύρω, ίσως υπήρχαν σκυλιά με την αστυνομία που έψαχναν για ανθρώπους μερικές φορές έπρεπε να κοιμηθούμε στους θάμνους για δύο-τρεις ημέρες, μερικές φορές για πέντε ημέρες χωρίς φαγητό, χωρίς νερό» (Συν 5).

«Περάσαμε δύο μέρες στο δάσος. Όταν ήμασταν στο δάσος, κρυβόμασταν και προσπαθήσαμε να φτάσουμε στην Ελλάδα [...] την πρώτη μέρα δεν μπορέσαμε, γιατί ήρθε η αστυνομία [...] αλλά εμείς κρυβόμασταν, η αστυνομία δεν μας είδε [...] ήταν πολύ δύσκολα μέσα στο δάσος, έτσι είχαμε τις τελευταίες δύο μέρες στο δάσος, δεν είχαμε τίποτα να φάμε» (Συν 2).

Τα παραπάνω δεδομένα, επιβεβαιώνονται και από αντίστοιχη ποιοτική έρευνα της Διεθνούς Αμνηστίας (2018), η οποία ανέδειξε ότι οι γυναίκες ήταν αναγκασμένες να κρύβονται και να παραμένουν για αρκετές μέρες σε μέρη της υπαίθρου, μέχρι να μπορέσουν να πραγματοποιήσουν το ταξίδι.

Ακόμη, ορισμένες συνεντευξιαζόμενες αναφέρθηκαν στις πολυάριθμες απόπειρες που χρειάστηκε να πραγματοποιήσουν για να φτάσουν στην Ελλάδα (Συν 4, Συν 5, Συν 7), με ορισμένες (Συν 5, 7) να αναφέρονται και σε εμπειρίες φυλάκισης/κράτησης τους, όταν γίνονταν αντιληπτές από την αστυνομία. Χαρακτηριστικά:

«Εγώ προσπάθησα 7 φορές να έρθω στην Ελλάδα. Ήταν η 8η φορά που μπήκα στην Ελλάδα (εννοεί που κατάφερε να μπει). Η 7η φορά ήταν πολύ δύσκολη γιατί όταν η τουρκική αστυνομία σε πιάνει, πας φυλακή, οπότε όταν πας φυλακή, μπορεί να περάσεις μια εβδομάδα [...] τρεις μήνες, ένα χρόνο (γέλια) [...] » (Συν 7).

Σύμφωνα με την Freedman (2016a), η επικινδυνότητα του ταξιδιού δεν αποθαρρύνει τις γυναίκες προσφύγισσες, αντιθέτως, οι αυστηρές μεταναστευτικές πολιτικές καθιστούν αναπόφευκτη την αξιοποίηση κυκλωμάτων διακίνησης μεταναστών/ριών, γεγονός που λειτουργεί επιβαρυντικά για την ασφάλεια των γυναικών. Όπως έγινε αντιληπτό, η πλειονότητα των γυναικών (Συν 2, 3, 4, 5, 6, 7) που συμμετείχε στην παρούσα έρευνα αναγκάστηκε να αξιοποιήσει κυκλώματα διακινητών, τα οποία όπως έχει διαπιστωθεί και από άλλες έρευνες, επιβιβάζουν μεγάλο αριθμό προσφύγων/ισσών σε επισφαλή μέσα όπως ακατάλληλα για πλεύση σκάφη, μέσα στα οποία συνωστίζονται πολλοί/ές πρόσφυγες/ισσες, με κίνδυνο την ανατροπή τους (Amnesty International, 2014). Η υφιστάμενη βιβλιογραφία επιβεβαιώνεται και από τις εμπειρίες

των συνεντευξιαζόμενων (2, 4, 5, 7) οι οποίες ανέφεραν ότι για να πραγματοποιήσουν το ταξίδι, επιβιβάστηκαν σε επικίνδυνα πλεούμενα. Ενδεικτικά:

«πήραμε αυτή τη μικρή βάρκα, την πλαστική βάρκα που λέγεται Τσίνκι για να φτάσουμε εδώ [...] ήμασταν πολλοί άνθρωποι σε αυτή τη βάρκα» (Συν 2).

Επιπλέον ορισμένες συνεντευξιαζόμενες ανέφεραν ότι επιβιβάζονταν και σε φορτηγά, κάτω από ασφυκτικές συνθήκες (Συν 2, 5). Ενδεικτικά:

«[...]μας έβαζαν σε αυτοκίνητα, μικρά φορτηγάκια [...] μας έβαζαν περίπου 80 άτομα εκεί μέσα, στο αυτοκίνητο. Ήμασταν στρυμωγμένοι εκεί μέσα με σακούλες και τα πάντα, μητέρες, άντρες, παιδιά, όλοι... μωρά, έγκυες γυναίκες. Μερικές φορές δεν μπορούσαμε να αναπνεύσουμε» (Συν 5).

Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών μέσω θαλάσσης, οι συνεντευξιαζόμενες ανέφεραν ότι ήρθαν αντιμέτωπες με κίνδυνο πνιγμού *«είχαμε μια ευκαιρία, γιατί η βάρκα μας θα βυθιζόταν [...] ήταν πολύ δύσκολο γιατί επρόκειτο να πεθάνουμε σε αυτό το νερό» (Συν 2), «έπεσα στο νερό και αυτό ήταν πολύ πολύ τρομακτικό. Φοβόμουν και ο γιος μου δεν κουνιόταν, η κοιλιά μου.. ήπια νερό» (Συν 7),* καθώς και απειλητικά για τη ζωή ατυχήματα *«και στη θάλασσα είχα δύο ατυχήματα όπου η βάρκα μας έπαθε βλάβη. [...] Παραλίγο να πεθάνω γιατί έπαθα ασφυξία και με πήγαν στο νοσοκομείο με το λιμενικό» (Συν 5).* Όπως αναφέρεται και σε δημοσίευση του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τα ναρκωτικά και το έγκλημα (UNODC⁷, 2018), κατά τη διάρκεια των επικίνδυνων αυτών ταξιδιών από τη Μεσόγειο, έχει διαπιστωθεί ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο πνιγμού και απώλειας της ζωής τους, εξαιτίας παραγόντων που σχετίζονται με το φύλο τους (π.χ. περιορισμένη κινητικότητα λόγω εγκυμοσύνης), ενώ σύμφωνα με τους Pickering & Cochrane (2012), ο εν λόγω κίνδυνος εντείνεται για τις γυναίκες και τα παιδιά, καθώς συνήθως ταξιδεύουν στα πιο επικίνδυνα και επισφαλή σημεία των σκαφών. Εμπειρία συμμετέχουσας επιβεβαιώνει την προϋπάρχουσα βιβλιογραφία, καθώς η ίδια περιγράφει:

« [...]Μας είχαν βάλει.. δεν ήταν βάρκα ακριβώς, ήτανε ...το είπε jack boat, το οποίο έχει δωμάτιο που κλείνει και μας είχαν βάλει με τα παιδιά εκεί μέσα και σκεφτόμασταν ότι άμα βουλιάξει δεν θα μπορούμε να βγούμε από κει και ταυτόχρονα δεν θα ξέραμε αν βγαίναμε να κολυμπήσουμε» (Συν 4).

⁷ United Nations on Drugs and Crime

Η μητρότητα και η αναπαραγωγική διάσταση του φύλου, αποτελεί έναν ακόμη παράγοντα που εντείνει τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισες κατά τη διάρκεια των επικίνδυνων αυτών ταξιδιών, επιβεβαιώνοντας πώς το φύλο λειτουργεί επιβαρυντικά αυξάνοντας και σε αυτές τις προκλήσεις (Briddick, 2021). Στην παρούσα έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι συνεντευξιαζόμενες ταξίδευαν όντας εγκυμονούσες (Συν 3, Συν 7), θηλάζουσες (Συν. 4), μόνες τους (Συν 1, Συν 2, Συν 5) ή συνοδευόμενες από μέλη της οικογένειας και τα παιδιά τους (Συν 4, 6, 8).

Από τα δεδομένα της έρευνας έγινε αντιληπτό ότι ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας που συμβάλλει στην επιβάρυνση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες πρόσφυγες, είναι ότι κατά τη διάρκεια του ταξιδιού εξακολουθούν να ανταποκρίνονται σε παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους, φροντίζοντας εκτός από τις ίδιες, τα μέλη της οικογένειάς τους και τα συνοδευόμενα τέκνα τους (Yazid & Natania, 2017). Την ως άνω δυσκολία επισήμαναν και οι συνεντευξιαζόμενες (4, 6, 7) της παρούσας έρευνας. Ενδεικτικά:

«Εντάξει, σίγουρα δεν ήταν εύκολο [...] και είχα και τα παιδιά που ανησυχούσα πολύ γι' αυτά» (Συν 6).

(Απάντηση σε διευκρινιστική ερώτηση γιατί ήταν δύσκολη εμπειρία το ταξίδι).
«Πρώτα απ' όλα τα παιδιά. Είχα μαζί μου 3 παιδιά» (Συν 4).

Ακόμη, ένας συνήθης κίνδυνος που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισες κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, είναι η έμφυλη βία (Πιτροπάκη, 2018). Σύμφωνα με έρευνες, σε αυτά τα ταξίδια, οι γυναίκες εκτίθενται σε αυξημένο κίνδυνο να υποστούν σεξουαλική κακοποίηση και παρενόχληση από διακινητές, ένστολους-στρατιωτικούς, εγκληματικές ομάδες, καθώς και άλλους άντρες πρόσφυγες (Özdemir, 2018· Eapen et.al, 2016· Freedman 2016b). Συμμετέχουσες στην παρούσα έρευνα περιέγραψαν εμπειρίες γυναικών που κατά τη διάρκεια του ταξιδιού αντιμετώπισαν περιστατικά έμφυλης βίας « [...] οι άντρες, Άραβες καταγωγής, κάνανε διάφορα [...] τις γυναίκες τις βιάζανε, ήταν πολύ δύσκολη κατάσταση. Όταν τους πιάνανε οι Τούρκοι τους παίρνανε τους χτυπάγανε (τους άντρες) πρώτα, τις γυναίκες τις βιάζανε και μετά τους πηγαίνανε στη φυλακή (Συν 1), αλλά και δικές τους εμπειρίες, οι οποίες αφορούσαν σε απόπειρες βιασμού «[...] όταν ζούσαμε στην Τουρκία, προσπαθούσαν να μας βιάσουν [...]» (Συν 2) και περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης:

«[...] στο δρόμο πήρε ο άντρας μου τα δύο μεγαλύτερα παιδιά γιατί ήταν και πιο γρήγορος από μένα και μπορούσε να τα κουβαλήσει, οπότε πήγε μπροστά [...] γι' αυτό όμως, επειδή εγώ έμεινα πίσω μόνη μου, κάποιος από τους διακινητές που ήταν Ιρανός βρήκε την ευκαιρία να με παρενοχλήσει σεξουαλικά» (Συν 4).

Συμπερασματικά διαπιστώνεται ότι η διάσταση του φύλου, ως επιβαρυντικός παράγοντας, αν και δεν ήταν άμεσα κατανοητή από τις συμμετέχουσες, αναδείχθηκε, καθώς αποκαλύπτοντας δικά τους βιώματα αλλά και εμπειρίες από το ταξίδι, συνέδεσαν το πώς το φύλο επηρεάζει την εμπειρία του ταξιδιού δημιουργώντας επιπρόσθετες προκλήσεις.

Ακόμη, στην παρούσα θεματική αναδείχθηκε και ένας θετικός αντίκτυπος της μετανάστευσης στις ζωές των γυναικών καθώς η μετανάστευση ενδέχεται να λειτουργήσει ενδυναμωτικά για τα άτομα και τις γυναίκες που διαφεύγουν από καταπιεστικά και επισφαλή περιβάλλοντα (Ghosh, 2019). Αναφορικά με αυτόν τον θετικό αντίκτυπο της μετανάστευσης, ορισμένες συμμετέχουσες εστίασαν στην ασφάλεια που ένιωθαν, καθώς είχαν διαφύγει από επισφαλείς χώρες.

«Έφυγα από την πατρίδα μου ήταν καταστροφική η ζωή εκεί, γιατί υπήρχαν πόλεμοι υπήρχανε διάφορα, αλλά έφτασα εδώ. .προσωπικά ένιωσα ότι βρίσκομαι κάπου που έχει προστασία» (Συν 1).

«[...] άξιζε τον κόπο (η μετανάστευση), γιατί με αυτά που συμβαίνουν στο (χώρα)...τι έχει συμβεί εκεί, τι συμβαίνει τώρα.. Δεν ξέρω αν τα βλέπετε στις ειδήσεις. Νομίζω ότι αξίζει. Και όταν έφυγα από κει πήγα στην Τουρκία και στην Τουρκία [...] ένιωθα ότι δεν ήμουν σε μια χώρα όπου υπήρχαν δικαιώματα για τις γυναίκες, δεν ένιωθα ασφαλής [...]αλλά εδώ ένιωσα ότι όλα είναι πιο ήρεμα και είμαι εντάξει» (Συν 5).

Μια ακόμη θετική διάσταση της μετανάστευσης είναι αυτή της ενίσχυσης της αυτοεκτίμησης, όπως επισημαίνουν και οι O'Neil & Fleury (2016). Πιο συγκεκριμένα, η μετανάστευση φαίνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, ενισχύει την αυτοεκτίμηση των γυναικών και τη δυνατότητά τους να είναι ανεξάρτητες, όπως διαφαίνεται από την αναφορά της Συν 5 η οποία επισημαίνει:

«[...] ο θετικός τρόπος που με επηρέασε η μετανάστευση, είναι ότι με έκανε μια πολύ δυνατή γυναίκα. Από αυτή την εμπειρία έμαθα πολλά.. έμαθα να είμαι ο εαυτός μου,

έμαθα να κάνω πράγματα μόνη μου, χωρίς καμία βοήθεια. Έμαθα να υπομένω κάθε εμπόδιο που έρχεται στο δρόμο μου και να είμαι δυνατή με κάθε τρόπο» (Συν 5).

Ωστόσο, η πλειονότητα των συνεντευξιζόμενων (4, 5, 6, 7, 8) εστίασε στον αρνητικό αντίκτυπο που είχε η μετανάστευση στη ζωή τους. Ορισμένες συμμετέχουσες (Συν 4, 7) εστίασαν στην μοναχικότητα που επιφέρει η μετανάστευση, ως αποτέλεσμα της απώλειας του οικογενειακού-φιλικού και υποστηρικτικού περιβάλλοντος.

«Πολύ επηρέασε.. το χω μετανιώσει.. πολλές φορές το μετανιώνω ότι έφυγα.. αρχικά ένας λόγος που το χω μετανιώσει είναι ότι δεν έχω κανέναν εδώ.. δεν έχω κάποιον από την οικογένειά μου...είμαι μόνη μου. Έπειτα όλες τις φορές που χρειάστηκε ας πούμε, λόγω αυτού, όταν είχα τα παιδιά και χρειαζόταν κάποιος να μείνει μαζί τους ή όταν γεννούσα τα υπόλοιπα παιδιά στο νοσοκομείο δεν είχα κάποιον να μείνει με τα υπόλοιπα στο σπίτι» (Συν 4).

Ακόμη, η μετανάστευση μπορεί να οδηγήσει στην απώλεια του κοινωνικού κύρους που διέθεταν τα άτομα στις χώρες καταγωγής τους και στον επαναπροσδιορισμό της κοινωνικοοικονομικής τους θέσης (Bloch et. al., 2000). Σύμφωνα με συνεντευξιζόμενη:

«100% έχει αλλάξει, στο (χώρα) είχα σπίτι, δουλειά, ησυχία. Είμασταν σημαντικά πρόσωπα στην κυβέρνηση, τα παιδιά όλα ήταν μαζί, πηγαίνανε σχολείο, όπως το θέλαμε σπουδάζανε. Ξαφνικά το βράδυ που αποφάσισαν ότι “θα σας μεταφέρουμε” όλα καταστράφηκαν» (Συν 8).

B) Προκλήσεις γυναικών από την υποδοχή και την ένταξη στην Ελλάδα

Όπως αναδείχθηκε και από τη βιβλιογραφική επισκόπηση που συνοδεύει την παρούσα έρευνα, οι προκλήσεις για τις γυναίκες προσφύγισες δεν σταματούν με την εγκατάστασή τους στη χώρα, καθώς έρχονται αντιμέτωπες με ένα μη προστατευτικό σύστημα υποδοχής και πολυπαραγοντικά εμπόδια σε ότι αφορά την πρόσβασή τους στους θεμελιώδεις τομείς της ένταξης. Αναφορικά με τις συνθήκες υποδοχής ως βασικός κωδικός αναδείχθηκε η διαμονή των γυναικών προσφυγισσών σε συνθήκες επισφάλειας στα Κ.Υ.Τ. Μία από τις βασικές προκλήσεις που επισήμαναν οι γυναίκες (Συν 1, Συν 2, Συν 3, Συν 5, Συν 7) ήταν η στέγαση τους σε επισφαλή καταλύματα (σκηνές/κοντείνερ) που δεν προστάτευαν επαρκώς από καιρικές συνθήκες: *«ζούσαμε σε κάποια τέντες μικρές με βροχή, έπρεπε να κοιμηθούμε, βρεχόμασταν ή όχι κοιμόμασταν σε τέτοιο τέντ»* (Συν 1), *«Στο Camp με έβαλαν πρώτα σε μια σκηνή [...]*

ήταν χειμώνας και έκανε πολύ κρύο, είχα άσθμα και δεν μπορούσα να επιβιώσω από το κρύο και όλα αυτά» (Συν 5) και φιλοξενούσαν μεγάλο αριθμό ατόμων « [...] και υπήρχε και πολύς κόσμος, πάρα πολύ κόσμος» (Συν 1), «ήμασταν πολλοί [...] και κοιμόμασταν όλοι μαζί» (Συν 2).

Οι εν λόγω προκλήσεις επιβεβαιώνονται και από τη βιβλιογραφία, καθώς σύμφωνα με τον Κουραχάνη (2019), στο σύνολο τους τα Κ.Υ.Τ χαρακτηρίζονται από σοβαρές ελλείψεις και προβλήματα. Πιο συγκεκριμένα, οι διαμένοντες/ουσες, ανάμεσά τους γυναίκες και παιδιά, στεγάζονταν σε σκηνές ή κοντέινερ που φιλοξενούσαν υπεράριθμο αριθμό προσφύγων, δεν προστάτευαν επαρκώς από φυσικούς κινδύνους και δεν εξασφάλιζαν την ιδιωτικότητα των ατόμων.

Επιπροσθέτως ορισμένες γυναίκες αναφέρθηκαν στις κακές υγειονομικές συνθήκες που επικρατούσαν στις εν λόγω δομές, κάνοντας λόγο για βρώμικες τουαλέτες που ήταν αδύνατον να χρησιμοποιηθούν (Συν 2, Συν 5), Ενδεικτικά: *«ήταν πολύ δύσκολο για μας να φτάσουμε στην τουαλέτα... επειδή οι τουαλέτες ήταν πολύ βρώμικες» (Συν 2).*

Ακόμη, αναφέρθηκαν στην έλλειψη πρόσβασης σε καθημερινές ανάγκες και παροχές: *« [...] Έπρεπε να κάνουμε μπάνιο στους θάμνους, δεν είχαμε σχεδόν καθόλου νερό, γιατί το νερό που μας έδιναν να πιούμε αυτό έπρεπε να χρησιμοποιούμε και μερικές φορές δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα» (Συν 5).*

«[...] Όλα ήταν πολύ πολύ πολύ δύσκολα, καμία υποστήριξη ούτε με το φαγητό, με τα πάντα» (Συν 3).

Τέλος, αναφορικά με τη διαμονή σε συνθήκες επισφάλειας στα Κ.Υ.Τ, ορισμένες συμμετέχουσες (7, 3) ανέδειξαν την έλλειψη διαφοροποίησης στην μεταχείριση των εγκύων γυναικών. Ενδεικτικά:

«Για τις έγκυες γυναίκες στη Σάμο, στο Camp, δεν υπήρχε καμία διαφορά, δεν μας αντιμετώπιζαν διαφορετικά από τους άλλους ανθρώπους. Έτσι, έγκυος ή όχι....οκ, δεν είχες καμία υγειονομική περίθαλψη [...] ήταν σαν να μην υπήρχε καμία διαφορά. Δεν έκαναν καμία διαφορά για τους ενάλωτους ανθρώπους, όπως εσύ είσαι έγκυος, εσύ δεν είσαι έγκυος, είσαι αυτό... δεν νοιάζονταν για μας, δεν υπήρχε καμία προσοχή σε εμάς» (Συν 3).

Μελετώντας την πρόσβασή τους στους βασικούς τομείς της ένταξης και ξεκινώντας από τη στέγαση, παρατηρήθηκε ότι οι δυσκολίες τους διαφοροποιούνταν, καθώς η πρόσβαση σε αυτή την παροχή είναι άμεσα συνυφασμένη με το νομικό τους καθεστώς. Αυτή η διαφοροποίηση προκύπτει εύλογα, καθώς όπως αναφέρουν και οι Tramountanis et. al. (2022), στην Ελλάδα υφίσταται ένα διαχωρισμένο σύστημα κοινωνικής προστασίας για τους εκτοπισμένους πληθυσμούς, στο οποίο τα άτομα εμπίπτουν ανάλογα με το νομικό τους καθεστώς. Πιο συγκεκριμένα, οι αιτούντες/ούσες άσυλο υπάγονται στο σύστημα ανθρωπιστικής βοήθειας, το οποίο χρηματοδοτείται κατά κύριο λόγο από την Ε.Ε. (στέγαση σε επίσημες δομές φιλοξενίας του κράτους, οικονομική υποστήριξη, διαθέσιμη πλέον μόνο σε όσους/όσες διαμένουν στις προαναφερόμενες δομές) και οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας στο εγχώριο σύστημα κοινωνικής προστασίας (πρόσβαση σε κρατικά επιδόματα και στις προνοιακές παροχές) το οποίο βρίσκεται υπό την αποκλειστική ευθύνη του κράτους. Σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς και τα δύο συστήματα παρουσιάζουν μειονεκτήματα και αποτυγχάνουν να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις ανάγκες του εκτοπισμένου πληθυσμού (Tramountanis et.al., 2022).

Ανάμεσα στις κύριες προκλήσεις που αναδείχθηκαν ήταν η έλλειψη υποστήριξης σε στέγη και η μη δυνατότητα πρόσβασης λόγω νομικού καθεστώτος για τις γυναίκες δικαιούχους διεθνούς προστασίας (Συν 1, Συν 2, Συν 4, Συν 5). Ενδεικτική μαρτυρία:

«[...] για το σπίτι, είναι πολύ πολύ δύσκολο. Όπως στη δική μου περίπτωση, όταν αναγνωριστείς ως πρόσφυγας, δεν σου παρέχουν καμία στέγαση ή κάποιο σπίτι, επομένως είναι πολύ πολύ δύσκολο για μένα. Ξέρετε, πριν μπορούσαν να σου δώσουν, αλλά αυτή τη στιγμή η κυβέρνηση δεν δίνει κανένα σπίτι» (Συν 2).

Η εν λόγω πρόκληση εντοπίζεται και στη βιβλιογραφία, καθώς σύμφωνα με το GCR (2023d), οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας στην Ελλάδα, παρόλο που θεωρητικά υπάγονται στην κοινωνική αρωγή που παρέχεται και στους/στις Έλληνες/ίδες πολίτες, στην πραγματικότητα έρχονται αντιμέτωποι/ες με την αστεγία και τη διαβίωση σε επισφαλείς συνθήκες, εξαιτίας της έλλειψης κρατικών στεγαστικών δομών, προγραμμάτων οικονομικής υποστήριξης, και λόγω της περιορισμένης χωρητικότητας και δυνατότητας των υφιστάμενων δομών να υποστηρίξουν τον αριθμό των αιτημάτων, με αποτέλεσμα να στερούνται επιλογών στέγασης.

Επιπροσθέτως, ορισμένες συμμετέχουσες ανέδειξαν τα κακώς κείμενα του προγράμματος «HELIOS», το οποίο όπως αναφέρθηκε στη βιβλιογραφική επισκόπηση που συνοδεύει την παρούσα έρευνα, είναι το μοναδικό ενταξιακό πρόγραμμα για τους/τις δικαιούχους διεθνούς προστασίας, το οποίο μεταξύ άλλων παρέχει και υποστήριξη με τη μορφή επιδότησης ενοικίου. Οι εμπειρίες των γυναικών ανέδειξαν τα κριτήρια/προϋποθέσεις που θέτει το πρόγραμμα προκειμένου κάποιο άτομο να επωφεληθεί, τα οποία είχαν γίνει αφορμή για τον αποκλεισμό και τον κίνδυνο αποκλεισμού από την μηνιαία υποστήριξη:

«[...] υπάρχει μια οργάνωση το Helios που τους έχω ρωτήσει γι' αυτό το ζήτημα και μου έχουν πει ότι δεν..για σένα δεν βγαίνει κάποια τέτοια βοήθεια, βοηθάμε μόνο τους νεοαφιχθέντες..αυτό» (Συν 2).

« [...] δεν είναι δίκαιο να δημιουργείς υποχρεώσεις για τους ανθρώπους όπως..πρέπει να πας στο σχολείο [...] εγώ παραλίγο να χάσω το Helios επειδή δούλευα, είχα ένα μωρό το οποίο έπρεπε να φροντίζω και θα έχανα τη δουλειά μου επειδή έπρεπε να πάω σχολείο [...] αν δεν πας στο σχολείο για δύο τρεις ημέρες ακυρώνεται για το μήνα και αυτό δεν είναι δίκαιο, γιατί ούτε τα χρήματα που σου δίνουν δεν είναι αρκετά για να επιβιώσεις» (Συν 5).

Αναφορικά με τους/τις αιτούντες/ούσες άσυλο, μετά το οριστικό τερματισμό του προγράμματος φιλοξενίας σε αυτόνομα διαμερίσματα «ESTIA» το 2022, η μοναδική επιλογή στέγασης που παρέχεται από το κράτος είναι σε δομές φιλοξενίας προσφύγων/ισσών (Camps) (RSA & PRO ASYL, 2023). Οι συνεντευξιαζόμενες (6, 7) ανέφεραν ως μοναδική επιλογή στέγασης τις δομές φιλοξενίας, μια εναλλακτική που οι ίδιες (Συν 7) ή τα παιδιά τους (Συν 6) απέρριπταν. Ενδεικτικά:

«ρώτησα και στον (όνομα οργάνωσης), ρώτησα και σε άλλες οργανώσεις και μου είπαν τελικά όλοι στην πραγματικότητα ότι από το νόμο στην Ελλάδα, δεν υπάρχει τίποτα άλλο εκτός από τα Camp. [...]είχαμε μείνει χωρίς ρεύμα 7 μήνες [...]είχα αποφασίσει ότι καλό θα ήταν να πάω να μείνω σε Camp, αλλά ο μεγάλος μου γιός δεν το δέχτηκε [...] οπότε προτίμησα να μείνω στο σκοτάδι» (Συν 6).

Αναφορικά με τις προκλήσεις που συναντούν στον τομέα της υγείας, σύμφωνα με μαρτυρίες γυναικών (Συν 3, 6, 8) το εμπόδιο της γλώσσας αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες που δυσχεραίνει την πρόσβασή σε υπηρεσίες υγείας. Ακόμη, όπως έγινε κατανοητό, ο εν λόγω φραγμός επηρεάζει και τη δυνατότητα

αυτοεξυπηρέτησης σε αυτόν τον τομέα, με αποτέλεσμα συνεντευξιαζόμενες (6, 8) να αναφέρουν ως ιδιαίτερα σημαντική τη συμβολή των ΜΚΟ που διευκολύνουν τη δέσμευση των ιατρικών ραντεβού και παρέχουν υπηρεσίες διερμηνείας. Τα αναδυόμενα ζητήματα αποτυπώνονται καλύτερα από την εξής ενδεικτική αναφορά:

(Απάντηση σε διευκρινιστική ερώτηση γιατί απευθύνεται σε οργανώσεις για τα ραντεβού της) *«Αρχικά, γιατί δεν μιλάω Ελληνικά και το δεύτερο είναι ότι χρειάζομαι διερμηνέα ώστε όταν πάω στο γιατρό να μου εξηγήσει ακριβώς το πρόβλημά μου [...]άμα δεν είχα τους διερμηνείς ή τη διερμηνέα δεν ξέρω τι θα έκανα, δε θα πήγαινα ούτως ή άλλως στο ραντεβού»* (Συν 6).

Μια ακόμη πρόκληση που τονίστηκε από τις συνεντευξιαζόμενες αναφορικά με την πρόσβαση στην υγεία είναι η μεγάλη αναμονή στα ιατρικά ραντεβού που δυσχεραίνει την άμεση λήψη υπηρεσιών υγείας. Όπως έχει διαπιστωθεί και από έρευνα των Evangelidou et. al. (2023), στην Ελλάδα οι γυναίκες προσφύγισσες έρχονται αντιμέτωπες με μεγάλες καθυστερήσεις και αναμονές για διαθέσιμα ιατρικά ραντεβού στο δημόσιο τομέα, ενώ δυσκολία εντοπίζεται και στη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης σε εξειδικευμένη υγειονομική φροντίδα (γυναικολόγοι κ.α.). Συμμετέχουσες στην παρούσα έρευνα (Συν 1, Συν 6) αναφέρθηκαν επίσης σε αυτή τη δυσκολία:

«το μόνο μου πρόβλημα που μπορεί να υπάρχει είναι ότι τα ραντεβού αργούν [...] Αργούνε λίγο.. μπορεί να χειροτερεύει λίγο έτσι η κατάσταση» (Συν.6).

«Για τα προβλήματα υγείας είναι ακόμα δύσκολο γιατί παίρνεις τηλέφωνο να κλείσεις ραντεβού στο νοσοκομείο, ή θα σου δώσουν μακρινό ραντεβού ή καμία φορά δεν θα βρεις κανέναν να μιλήσεις. Π.χ. παίρνω τηλέφωνο για το παιδί μου, αλλά ποτέ δεν έχει τύχει να πάρω ραντεβού γιατί λένε είναι γεμάτο, η λίστα είναι γεμάτη, η ημερομηνία είναι πάρα πολύ μακριά και δεν βγάζω άκρη.» (Συν.1).

Αναφορικά με τις προκλήσεις που συναντούν στην πρόσβαση στην εργασία, σύμφωνα με τους Albrecht et.al. (2021), η είσοδος των γυναικών στην αγορά εργασίας, ενδέχεται να επηρεάζεται ακόμη από διαγενεακά θεμελιωμένους έμφυλους ρόλους, μεταξύ των οποίων και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από τη φροντίδα των τέκνων τους. Ακόμη, ιδιαίτερα επιβαρυντικός αποδεικνύεται ο παράγοντας της μονογονεϊκότητας, καθώς καθιστά τις γυναίκες αποκλειστικά υπεύθυνες για τη φροντίδα των παιδιών, γεγονός που δυσκολεύει ιδιαίτερα την εργασιακή τους αποκατάσταση (GCR, 2023a). Στην παρούσα έρευνα αναδείχθηκε η συγκεκριμένη

δυσκολία, καθώς από τις προαναφερόμενες, οι περισσότερες (Συν 1, Συν 2, Συν 3, Συν 6) ήταν αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών και έπρεπε να ανταποκριθούν στη φροντίδα (Συν 2, 6) και τις υποχρεώσεις-ωράρια των παιδιών τους (Συν 1, 3). Ενδεικτικά:

«[...] τώρα που βλέπω κόσμο να δουλεύει έχω πρόβλημα με τα παιδιά, δεν μπορώ ακόμα να δουλέψω. Το πρόβλημα με τα παιδιά μου είναι ότι έχουνε ξεκινήσει το σχολείο [...] πρέπει να τους πάω πρέπει να τους παραλάβω, οπότε δεν έχω κανέναν να με βοηθήσει, τα κρατάω μόνη μου» (Συν 1).

«[...] για γυναίκες σαν εμένα που έχουν ένα παιδί θα είναι πολύ δύσκολο, γιατί ακόμα και αν βρω μια δουλειά, αλλά αν το ωράριο της δουλειάς και το ωράριο του παιδιού μου από το σχολείο, δεν ταιριάζουν, θα είναι πολύ δύσκολο για μένα, γιατί δεν έχω πουθενά να αφήσω το παιδί μου [...]» (Συν 3).

Επίσης, ένα ακόμη σημαντικό εμπόδιο που ανέφεραν οι γυναίκες (Συν 4, Συν 6, Συν 8) για την αναζήτηση και την ένταξη στην αγορά εργασίας, ήταν η μη γνώση της γλώσσας. Ενδεικτικά:

«[...] όποτε έχω πάει κάπου γι αυτό το ζήτημα (εννοεί για την εύρεση εργασίας), μου λένε ότι πρέπει να μάθω τη γλώσσα, γιατί άμα δεν ξέρω τη γλώσσα, δεν θα μπορέσω να δουλέψω. Μακάρι να το καταφέρω αυτό» (Συν 6).

«[...] Για το θέμα της εργασίας, δεν έχω απευθυνθεί για να βρω δουλειά λόγω και της γλώσσας που δεν επαρκεί» (Συν 8).

Σχετικά με τον ενταξιακό τομέα της εκπαίδευσης, η πλειονότητα των γυναικών ανέδειξε την πρόσβαση που έχει στην άτυπη εκπαίδευση (Συν 1, Συν 2, Συν 4, Συν 8) και πιο συγκεκριμένα σε μαθήματα γλωσσών, παρεχόμενα κατά κύριο λόγο από οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Ωστόσο, ένας από τους βασικούς παράγοντες που επισήμαναν κάποιες γυναίκες ως πρόκληση που είχε καθυστερήσει την ένταξή τους στην εκπαίδευση (Συν 6, 4) και είχε επηρεάσει αρνητικά τη δέσμευση τους ως προς τη διαδικασία (Συν 1) ήταν υποχρέωση φροντίδας και παραμονής με τα ανήλικα τέκνα τους. Χαρακτηριστικά:

« [...] ήθελα να συνεχίσω τις σπουδές μου, να πάω να μάθω, αλλά έχω δυσκολευτεί και λόγω του ότι έχω και τα παιδιά» (Συν 6).

«[...] έχω τώρα 3 εβδομάδες, επειδή μεγάλωσαν τα παιδιά μου πλέον και μπορώ κάπως να είμαι, να είμαι πιο ανεξάρτητα λίγο [...] πηγαίνω στη (όνομα οργάνωσης) και μαθαίνω τη γλώσσα [...] γιατί τα παιδιά μου με έχουν συνηθίσει πάρα πολύ.. δεν μπορούσα να πηγαίνω πουθενά και να μην θέλουν να είναι μαζί μου» (Συν 4).

«έχω ξεκινήσει να μάθω ας πούμε τα Ελληνικά, αλλά πάντα λόγω αυτών των περιπτώσεων που έχω ενημερώσει, πάω ..ξεκινάω ...δεν τελειώνω, λόγω μάλλον ότι έτυχε κάτι άλλο [...] (Διευκρινιστική ερώτηση: Ποιες περιπτώσεις;) «(Γελάει) [...] πρέπει να προσέχω τα παιδιά μόνη μου, δεν έχω κανέναν». (Συν 1).

Αντίστοιχη ποιοτική έρευνα της Hunt (2021) ανέδειξε ότι τη συμμετοχή και τη δυνατότητα συστηματικής και ουσιαστικής παρακολούθησης των γυναικών προσφυγισσών στα προγράμματα εκπαίδευσης, δυσχέραιναν και επηρέαζαν σημαντικά έμφυλες υποχρεώσεις, μεταξύ των οποίων και αυτές που σχετίζονταν με την φροντίδα των τέκνων τους και την ανταπόκριση-προτεραιοποίηση των δικών τους προγραμμάτων.

Εκτός από την παραπάνω εντοπιζόμενη δυσκολία, ορισμένες συνεντευξιαζόμενες (5, 7) αναφέρθηκαν και στη μη δυνατότητα πρόσβασης στην τυπική εκπαίδευση εξαιτίας συστημικών εμποδίων. Πιο συγκεκριμένα, έγινε αναφορά στην απαίτηση προσκόμισης δικαιολογητικών από τη χώρα καταγωγής και τη διαθεσιμότητα της εκπαίδευσης μόνο στην Ελληνική γλώσσα (Συν 7), καθώς και στην υποχρέωση να ακολουθηθούν επίσημες και δύσκολες να εντοπιστούν από εκείνες διαδικασίες (Συν 5).

Οι παραπάνω προκλήσεις επισημαίνονται και από τη βιβλιογραφία, καθώς όπως αναφέρεται από τους/τις Leivaditi et. al. (2020), στην Ελλάδα δεν υπάρχει κάποια πρόβλεψη για την επίσημη εκπαίδευση των προσφύγων/ισσών. Αναφορικά με την τυπική εκπαίδευση, στους/στις πρόσφυγες/ισσες δίνεται η δυνατότητα να εισέλθουν στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση ακολουθώντας τους ίδιους όρους με τους/τις Έλληνες/ίδες υποψήφιους/ες. Πιο συγκεκριμένα, μπορούν να λάβουν μέρος στις εξετάσεις που απαιτούνται για την εισαγωγή στα πανεπιστήμια, καταθέτοντας τα δικαιολογητικά που ορίζει ο ν.4415/2016. Ωστόσο, όπως προσθέτουν οι ίδιοι/ες συγγραφείς, στην πράξη την πρόσβασή τους στην ανώτατη εκπαίδευση δυσχεραίνει το κριτήριο της γλωσσικής ικανότητας και άλλα κωλύματα που σχετίζονται με τις επίσημες διαδικασίες του κράτους. Ακόμη ένα περιορισμός για την πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση είναι ότι η πλειονότητα των νεαρών προσφύγων/ισσών δεν έχει

στην κατοχή της επίσημους τίτλους σπουδών για να αποδείξει την ολοκλήρωση της φοίτησης στις χώρες καταγωγής (Skleparis, 2018).

Γ) Μορφές διακρίσεων και ο τρόπος που βιώνονται από τις γυναίκες προσφύγισσες

Η παρούσα θεματική ενότητα ανέδειξε τον τρόπο εκδήλωσης των διακρίσεων και πώς αυτές βιώνονται από τις γυναίκες προσφύγισσες. Σύμφωνα με του Okitikpi & Aymer (2009), ένας από τους τρόπους που εκδηλώνονται οι διακρίσεις είναι σε ατομικό επίπεδο και αφορούν πράξεις δυσμενούς μεταχείρισης/διακρίσεων που συντελούνται από άτομα και μπορεί να εμφανίζονται είτε με λεκτικοποιημένη μορφή είτε τη γλώσσα του σώματος, τη στάση και τη μη λεκτική συμπεριφορά του ατόμου. Στην πλειονότητά τους οι γυναίκες (Συν 1, Συν 2, Συν 3, Συν 5, Συν 6) μοιράστηκαν εμπειρίες διακρίσεων σε ατομικό (Individual) επίπεδο, όπως φανερή/ άμεση διάκριση με τη μορφή λεκτικής παρενόχλησης/βίας (Pollock et. al., 2011): *«με ακολουθούσε αρκετή ώρα αφού κατεβήκαμε από το λεωφορείο και μιλούσε πίσω μου [...] ουσιαστικά με έβριζε [...] αυτά που κατάλαβα είναι ότι πήγαινε στη Γερμανία, στη Γερμανία έχουν καλύτερο σύστημα [...], γιατί είσαι εδώ;»* (Συν 6), αλλά και εμπειρίες μη λεκτικοποιημένων διακρίσεων: *«στο λεωφορείο ή το μετρό βλέπεις ότι οι άλλοι άμα βλέπουν το χρώμα του δέρματος δεν θέλουν να σε αγγίζουν, κάνουν έτσι..(μιμείται κίνηση αποφυγής)»* (Συν 2), *« [...] Στο λεωφορείο, κάποιοι Έλληνες θα μπου, θα σε συναντήσουν να κάθεται και θα κλείσουν τη μύτη σαν να λένε ότι μυρίζεις»* (Συν 5), *«υπάρχουν κάποιοι λευκοί άνθρωποι ακόμη και στο λεωφορείο.. δεν ξέρω αν μπορώ να πω τη λέξη, αλλά είναι πολύ ρατσιστές. Έτσι ακόμα και αν ψάχνεις για μια διεύθυνση ..πηγαίνεις κάπου και τους δείχνεις, δεν σε ακούνε καν, δεν ενδιαφέρονται για το τι λες»* (Συν 2).

Ακόμη, ορισμένες συνεντευξιαζόμενες (1, 5) μοιράστηκαν εμπειρίες διακρίσεων όπου τα άτομα ενεργούν στα πλαίσια του θεσμικού τους ρόλου, όπως φανερές/άμεσες φυλετικές διακρίσεις από υγειονομικούς.

« [...] όταν ήμουν στη Χίο.. μια μέρα αρρώστησα και έπρεπε να πάω στο νοσοκομείο και η γιατρός που με υποδέχτηκε μου είπε περήφανα ότι δεν μπορεί να αγγίξει ένα μαύρο άτομο [...] είπε ότι είναι ο κανόνας της και κανείς.... είναι η άποψή της [...] Αν ήταν σε μια κατάσταση που έπρεπε να ζήσω ή να πεθάνω, νομίζω ότι θα με άφηνε να πεθάνω, γιατί ο κανόνας της είναι ότι δεν αγγίζει τους μαύρους» (Συν 5).

«[...] Και μέσα στα νοσοκομεία εκεί βλέπεις τον ρατσισμό, επειδή είσαι μαύρη/ος ο γιατρός δεν θέλει να σε αγγίξει να σε εξετάσει όπως εξετάζουν άλλους κανονικά» (Συν 1).

Συνοψίζοντας, οι συμμετέχουσες μοιράστηκαν εμπειρίες όπου είχαν βιώσει από άλλα άτομα παρενόχληση (λεκτική), αποφυγή της επαφής-άγγιγμα, μη παροχή βοήθειας. Οι εν λόγω συμπεριφορές έχουν χαρακτηριστεί και εντοπίζεται στη βιβλιογραφία ως καθημερινές πρακτικές ρατσισμού και φυλετικών διακρίσεων σε διάφορες πτυχές της καθημερινότητας (Guérin, 2005).

Εκτός από εμπειρίες διακρίσεων σε ατομικό επίπεδο, στη παρούσα έρευνα εντοπίστηκαν και εμπειρίες έμμεσων θεσμικών διακρίσεων, με πολιτικές και πρακτικές που ενώ μπορεί να μην στοχεύουν άμεσα στη διάκριση, τελικά καταλήγουν να παράγουν αυτό το αποτέλεσμα εξαιτίας του τρόπου που λειτουργούν και έχουν σχεδιαστεί (Makkonen, 2002). Σύμφωνα με τον Ratzmann (2022), ως θεσμικού τύπου διακρίσεις μπορούν να κατανοηθούν και οι ανισότητες που δημιουργούνται στον τρόπο που αντιμετωπίζονται τα άτομα, οι οποίες προκύπτουν από τα δικαιώματα που αποδίδει το νομικό καθεστώς, καθώς και από άλλους παράγοντες, όπως ο τρόπος που έχουν δομηθεί και λειτουργούν οι θεσμοί. Ο συγγραφέας προσθέτει ότι οι ανισότητες που δημιουργούνται μπορεί να έχουν ως αποτέλεσμα τη ρητή άνιση πρόσβαση των ατόμων σε διαθέσιμες κρατικές παροχές. Αντίστοιχες εμπειρίες περί αποκλεισμού από παροχές εξαιτίας νομικού καθεστώτος και κριτηρίων ένταξης αναδείχθηκαν και από τις συμμετέχουσες στην παρούσα έρευνα (Συν 4, Συν 2), με ενδεικτική μαρτυρία:

«σχετικά με τη στέγαση μπορώ να πω ότι έχω βιώσει διαφορετική μεταχείριση, γιατί δεν μπόρεσα να βρω ένα μέρος για μένα. Από τότε που αναγνωρίστηκα ως πρόσφυγας, δεν υπάρχει κανένα μέρος, δεν υπάρχει κανένας χώρος. Και το δεύτερο που θα ήθελα να προσθέσω για τη στέγαση, επειδή δεν έχω κανένα συμβόλαιο (εννοεί κατοικίας) στο όνομα μου.. έχω δει γυναίκες να λαμβάνουν κάποια επιδόματα από το κράτος, από την κυβέρνηση, δεν ξέρω αν είναι επειδή τα παιδιά τους πηγαίνουν στο σχολείο [...], αλλά λαμβάνουν κάποια επιδόματα για τα παιδιά, όμως για μένα είναι εντελώς διαφορετικά, δεν λαμβάνω τίποτα, ξέρω ότι είναι επειδή δεν έχω κάποιο συμβόλαιο για το σπίτι μου [...]» (Συν 5).

Οι θεσμικές διακρίσεις σχετίζονται και προκύπτουν περισσότερο από την μη αναγνώριση ότι κάποιες συγκεκριμένες πολιτικές και πρακτικές που ακολουθούνται

πλήττουν δυσανάλογα μια συγκεκριμένη ομάδα στην κοινωνία, ειδικότερα αν αυτή βρίσκεται ήδη σε μια πιο μειονεκτική και ευάλωτη θέση στη κοινωνία (Makkonen, 2002). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η επιδοματική πολιτική που ακολουθείται στην Ελλάδα, πιθανότατα αποτυγχάνει να λάβει υπόψη της ότι οι πρόσφυγες/ισσες, εξαιτίας των πολλαπλών προκλήσεων που αντιμετωπίζουν στην πρόσβαση σε στέγη κ.α. αδυνατούν να προσκομίσουν τα δικαιολογητικά που απαιτούνται για την πρόσβασή τους στα κρατικά επιδόματα, με αποτέλεσμα να αποκλείονται τελικά από αυτά.

Μια ακόμη έμμεση θεσμική διάκριση που εντοπίζεται στην παρούσα έρευνα είναι η ανισότητα που προκύπτει στην πρόσβαση στην υγεία (Συν 3, Συν 7), εξαιτίας περιορισμών που σχετίζονται με τη γλώσσα, παράγοντας που προκαλεί εμπόδια στην εξυπηρέτηση σε θέματα υγείας.

«πρώτα απ' όλα θα σε ρωτήσουν αν μιλάς Αγγλικά, αν δεν μιλάς Αγγλικά δεν ενδιαφέρονται καν για σένα [...] αν δεν μιλάς τη γλώσσα, ακόμα και αν είσαι άρρωστος δεν θα σε βοηθήσουν. Έτσι...είχα και κάποιους από τους γιατρούς...παρόλο που τους μιλάς και σου απαντάνε στα Αγγλικά, την ίδια στιγμή θα σου πουν ότι δεν μιλάνε Αγγλικά και μπορεί να σε διώξουν ακόμη και αν είσαι άρρωστη» (Συν 3).

«[...] Μια μέρα ο γιος μου δεν έτρωγε... ήταν κουρασμένος και είχε πυρετό. Έτσι είπα εντάξει, ας τον πάω στο Paidon. Πήγαμε στο Paidon, δεν μπορούσε καν να σταθεί όρθιος, τον κουβαλούσα πάντα, έτσι (δείχνει πως τον κουβαλούσε), και πήγαμε εκεί. Εκεί ήταν... ήρθα "Geia sas, geia sas" είπα ένα... "agglika". Ήταν τέσσερις, τέσσερις (εμφατικά) πίσω από το γραφείο, ήταν τέσσερις νοσοκόμες. (Γέλια). Όλοι έλεγαν ohi, ohi, ohi, ohi, ohi agglika, ellinika mono, mono ellinka. Είπα ε...πρόβλημα. Οπότε, κανείς δεν μιλούσε αγγλικά, "Ohi agglika, mono ellinika". Σκεφτόμουν ότι ο γιος μου καίγεται, τι θα κάνω; Και ήρθε μια γιατρός από το γραφείο της, ήρθε και τους μίλησε στα ελληνικά και αυτή μιλούσε... η γιατρός μιλούσε γαλλικά. Βλέπετε; Είπα, α...Γιατί το κάνουν αυτό; [...] Μείναμε στο νοσοκομείο μια εβδομάδα. Για μια εβδομάδα στο νοσοκομείο. Βλέπετε; Οπότε ο γιος μου θα μπορούσε να είχε πεθάνει έτσι και αυτές οι νοσοκόμες θα ήταν εκεί "Mono ellinika, mono ellinika"». (Συν 7)

Σύμφωνα με τους Petraki & Matsaganis (2018), στο ευρύτερο σύστημα της υγείας και σε τριτοβάθμιες δομές υγειονομικής περίθαλψης, όπου η αλληλεπίδραση διαφορετικών παραγόντων (οι πολιτικές που ακολουθεί το κράτος για την υγεία, θεσμοθετημένες

πρακτικές, προσωπικές αντιλήψεις και πιστεύω κ.α.) διαμορφώνει τα ζητήματα που προκύπτουν στην καθημερινότητα, οι θεσμικές διακρίσεις προκύπτουν περισσότερο με τη μορφή μιας διαδικασίας που καταλήγει να είναι επιζήμια για συγκεκριμένες ομάδες και άτομα. Έρευνα των εν λόγω μελετητών που διερευνούσε πώς εμφανίζονται οι διακρίσεις και ποιοι παράγοντες τις προκαλούν στα νοσοκομεία, ανέδειξε ότι η αδυναμία επικοινωνίας λόγω γλώσσας, αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια που εντόπιζαν και οι υγειονομικοί στην εξυπηρέτηση του προσφυγικού πληθυσμού με τους/τις ίδιους/ες να προτείνουν την στελέχωση των νοσοκομείων με διερμηνείς και τη συνεργασία με ΜΚΟ που παρείχαν αντίστοιχες υπηρεσίες. Ακόμη, σύμφωνα με τα ευρήματα της μελέτης, οι γιατροί ανέφεραν ότι η διαφοροποίηση στη μεταχείριση εντοπιζόταν κυρίως στις υπηρεσίες φιλοξενίας των ασθενών εντός των νοσοκομείων και όχι στη φροντίδα που λάμβαναν οι ασθενείς από τους/τις ίδιους/ες, αναφέροντας ότι σε μη έκτακτα περιστατικά οι Έλληνες/ίδες ασθενείς εξυπηρετούνταν πιο γρήγορα από αυτούς/ές με μεταναστευτικό ή προσφυγικό προφίλ. Οι συγγραφείς αναδεικνύοντας παράγοντες που συμβάλλουν στην εμφάνιση των διακρίσεων στα νοσοκομεία, κατατάσσουν υψηλά αυτή της επικοινωνίας μεταξύ ασθενή και υγειονομικού προσωπικού σε αυτούς που έχουν θεσμική βάση.

Την πολυπλοκότητα του τρόπου που προκύπτουν οι διακρίσεις στα νοσοκομεία αποτυπώνει και μεμονωμένη εμπειρία συνεντευξιαζόμενης:

«Όταν ήμουν έγκυος στη μικρή μου κόρη έπρεπε να το ξαναζήσω αυτό γιατί έπεσα άσχημα όταν ήμουν έξι μηνών έγκυος και έπρεπε να τρέξω στο νοσοκομείο. Ήμουν εκεί κλαίγοντας και με πήγαν στον... για να με φροντίσουν οι νοσοκόμες, για να κάνει κάτι η μαία...και μου ζήτησαν να περιμένω και στην αναμονή συνειδητοποίησα ότι η νοσοκόμα περήφανα έπινε τον καφέ της ενώ εγώ πονούσα και έπρεπε να περιμένω, έπρεπε να φωνάζω, έπρεπε να ουρλιάζω ότι πονάω, και σαν γυναίκα δεν ένιωσα τίποτα κακό, ήταν σαν να μην συμβαίνει τίποτα και αμέσως μπήκε μια άλλη γυναίκα, μια Ελληνίδα γυναίκα που επίσης πονούσε όπως εγώ, σαν να ήταν ίσως στην ημερομηνία του τοκετού της, και έκλαιγε και αυτή. Αμέσως η γυναίκα άφησε τον καφέ της και φρόντισε για εκείνη. Έπρεπε να περάσω σχεδόν δύο ώρες εκεί κλαίγοντας όταν μπήκαν άλλες δύο Ελληνίδες, η μία που ήταν σχεδόν στην ημερομηνία του τοκετού της και η άλλη που ήταν ίσως κάτι σαν τεσσάρων μηνών έγκυος. Έπρεπε να τις φροντίσουν μέχρι να φύγουν πριν φροντίσουν για μένα [...] και όταν μπήκε ο γυναικολόγος [...] κατάλαβε ότι [...] το μωρό μου σχεδόν ασφυκτιούσε μέσα μου και ότι κάτι επείγον πρέπει να γίνει. [...] και είπα στο γιατρό ότι

είμαι εδώ πάνω από δύο ώρες και σοκαρίστηκε και του είπα "Ξέρω ότι δεν φταις εσύ είναι επειδή είμαι μαύρη. Το χρώμα μου είναι το πρόβλημα"» (Συν 5).

Η παραπάνω εμπειρία μπορεί να αποτελεί διάκριση που ασκήθηκε από άτομο (νοσηλεύτρια) στα πλαίσια του θεσμικού της ρόλου, αλλά και έμμεση διάκριση εξαιτίας της απουσίας διερμηνείας στα νοσοκομεία που μπορεί να διευκολύνει την επικοινωνία με τον προσφυγικό-μεταναστευτικό πληθυσμό.

Κάποιες συνεντευξιαζόμενες (Συν 5, Συν 7, Συν 8) μοιράστηκαν εμπειρίες και απόψεις διακρίσεων στον τρόπο μεταχείρισης των προσφύγων/ισσών, βάση εθνικότητας, αλλά και φυλετικών χαρακτηριστικών. Ενδεικτικά:

« [...] Όταν πας και ζητάς γάλα έχουν, αλλά δεν σου δίνουν (εννοεί στις οργανώσεις), ε.. αλλά αν έρθουν οι Άραβες θα τους δώσουν. Καταλαβαίνεις; Μόνο και μόνο λόγω του χρώματος του δέρματός σου (χτυπάει το δέρμα της). [...] νομίζουν ότι εμείς οι Αφρικανοί δεν έχουμε κανένα πρόβλημα στη χώρα μας. Όχι, είναι οι Άραβες που έχουν πολλά προβλήματα, έχουν πόλεμο, έχουν έχουν...» (Συν 7).

(Περιγράφοντας την εμπειρία της στο Camp της Σάμου) *« [...] τα περισσότερα είδη φαγητού που μας έφερναν ήταν κυρίως αραβικά φαγητά και αισθανόμουν ότι κάνουν διακρίσεις εις βάρος μου, επειδή από άλλες χώρες...οι Άραβες ήταν οι πιο ευνοημένοι από άλλους ανθρώπους από άλλες χώρες, με το φαγητό, με τα πάντα.. σχεδόν τα πάντα θα μπορούσα να πω» (Συν 5).*

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον δεδομένο που προέκυψε επίσης από την παρούσα έρευνα αναφορικά με τις διακρίσεις, είναι ότι από μαρτυρίες συνεντευξιαζόμενων (7, 6) έγινε κατανοητό ότι αυτές πραγματοποιούνται και από τους/τις ίδιους/ες τους/τις πρόσφυγες/ισσες μεταξύ τους, εύρημα που αναδεικνύει ότι οι διακρίσεις είναι ένα σύνθετο φαινόμενο που λαμβάνει χώρα ακόμη και μεταξύ ομοτίμων. Ενδεικτικά:

«[...] αυτό το φαινόμενο έχει αυξηθεί και έχει αυξηθεί και ανάμεσα στους ίδιους τους Άραβες. Μια φορά βρήκα τον γιό μου με έναν άλλον Αραβόφωνο να του λέει εγώ έχω την ιθαγένεια, αλλά εσύ είσαι ακόμη πρόσφυγας, οπότε στην πραγματικότητα, ακόμη και οι ίδιοι μεταξύ τους κάνουν διακρίσεις» (Συν 6).

Αναφορικά με την υποστήριξη που είχαν λάβει οι γυναίκες από διαθέσιμες υπηρεσίες και οργανώσεις για τις διακρίσεις που ανέφεραν, οι πλειονότητα των γυναικών που μοιράστηκε εμπειρίες διακρίσεων δεν ανέφερε κάποια άμεση

υποστηρικτική παρέμβαση (Συν 1, Συν 3, Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7). Ωστόσο, υπήρξαν συμμετέχουσες που αναφέρθηκαν σε υποστήριξη από οργανώσεις είτε με τη μορφή υλικής βοήθειας, σε εμπειρία έμμεσης διάκρισης από τον αποκλεισμό σε κρατικές παροχές (Συν 2) είτε με τη μορφή συμβουλευτικής για τον τρόπο διαχείρισης των διακρίσεων και δικαιωμάτων:

«Ε.. όχι, αλλά μόνο η (όνομα οργάνωσης) μερικές φορές είναι αυτοί που έχουν πάντα κάποια μαθήματα για να σου πουν τι είναι σωστό, τι δεν είναι σωστό. Ναι, για να σε διδάζουν [...] απλώς σου δίνουν κάποιες ιδέες, όταν βρίσκεσαι σε μια τέτοια κατάσταση, μπορείς να το κάνεις αυτό» (Συν 7).

«Μου είπαν ότι δεν πρέπει να φοβάμαι κάθε φορά που νιώθω ότι υφίσταμαι διακρίσεις. Από τη στιγμή που κάποιος σε κάνει να αισθάνεσαι ότι κάνει διακρίσεις εις βάρος σου και δείχνεις σε αυτό το άτομο ότι αισθάνεσαι άσχημα ή ότι φοβάσαι, θα του δώσεις μεγαλύτερη αξία για να συνεχίσει να κάνει αυτό που κάνει [...] αλλά έκανε και ένα άλλο βήμα (η δικηγόρος), όπως όταν κάποιος σου δείχνει ότι κάνει διακρίσεις εις βάρος σου, χωρίς να κρύβεται και νιώσεις ότι θα επηρεάσει τη ζωή σου ή την ψυχική σου υγεία, μην διστάσεις να πας σε οποιοδήποτε αστυνομικό τμήμα, αν έχεις το όνομα ή μια φωτογραφία αυτού του ατόμου και να την δείξεις στην αστυνομία, ώστε να του συμπεριφερθούν όπως πρέπει να του συμπεριφερθούν γιατί υπάρχουν δικαιώματα πάνω σε αυτό» (Συν 5).

Οι διακρίσεις έχουν σημαντικές επιπτώσεις για τα άτομα, καθώς επηρεάζουν αρνητικά την ευημερία τους, συμβάλλουν στην έλλειψη εμπιστοσύνης τους απέναντι στους άλλους ανθρώπους και μπορεί για κάποιο διάστημα να τους/τις τοποθετούν σε μια κατάσταση αποδυνάμωσης όπου επαναδιαπραγματεύονται τη θέση και την ύπαρξη τους στην κοινωνία (Okitikpi & Aymer, 2009). Ακόμη, όπως έχει αναδειχθεί και από αντίστοιχη έρευνα (Kumar, 2022), οι διακρίσεις επηρεάζουν αρνητικά την ψυχική υγεία των γυναικών προσφυγισσών, οι οποίες βιώνουν δυσάρεστα συναισθήματα (άγχος, φόβος κ.α.), ενώ έχουν και άλλες γνωστικού τύπου συνέπειες στην ψυχική τους υγεία, καθώς όπως είχε γίνει αντιληπτό από την έρευνα, εξαιτίας των διακρίσεων, ορισμένες γυναίκες βίωναν την αίσθηση του «μη ανήκειν» και διατυπώνονταν συνολικά υπαρξιακά ερωτήματα για τα ζητήματα που αντιμετώπιζαν.

Η αρνητική επιρροή στην ψυχική ευημερία των γυναικών προσφυγισσών εντοπίστηκε και στην παρούσα έρευνα με κάποιες συνεντευξιαζόμενες να αναφέρουν αρνητικά αισθήματα (π.χ. φόβος, στρες, αίσθημα αδυναμίας) «δεν μου δίνει χαρά, με κάνει να

νιώθω στενάχωρα, στρεσαρισμένη και αβοήθητη, επομένως ναι, νομίζω ότι δεν μου δίνει κανένα κουράγιο» (Συν 2), «κάποιες φορές φοβόμαστε εγώ και τα παιδιά» (Συν 6).

Ακόμη, κάποιες συνεντευξιαζόμενες αναφέρθηκαν σε άλλες γνωστικές επιπτώσεις, όπως το αίσθημα του «μη ανήκειν»: *«Με κάνει να αισθάνομαι ότι δεν είμαι στη θέση μου εδώ, ότι δεν θα γινόμουν ποτέ αποδεκτή ως μαύρη (Συν 5) και διερωτώνται γιατί αντιμετωπίζουν αυτές τις καταστάσεις, «[...] Ρωτάω τον εαυτό μου γιατί εγώ; Γιατί όλοι μας οι μαύροι; Γιατί οι λευκοί μας αντιμετωπίζουν έτσι;» (Συν 1).* Στην περίπτωση αυτών των γυναικών προσφύγων συναντάμε τη διαθεματικότητα των διακρίσεων, καθώς φέρουν πολυάριθμες ταυτότητες που διασταυρώνονται, με αποτέλεσμα να γίνονται αποδέκτες πολλαπλών διακρίσεων και μορφών αποκλεισμού, λόγω φύλου, φυλής κ.α. (Adeeko & Treanor 2021· Standke-Erdmann, 2021).

Δ) Εμπειρία υποστήριξης από υπηρεσίες και οργανώσεις

Στην παρούσα θεματική ενότητα εντοπίστηκαν ως κωδικοί οι βοηθητικές παροχές που γίνονται διαθέσιμες για τις γυναίκες προσφύγισσες από υπηρεσίες και οργανώσεις και οι προκλήσεις στην συνεργασία και την επαφή μαζί τους. Ως θεματική προκύπτει εύλογα, καθώς όπως έγινε φανερό από τα ήδη καταγεγραμμένα δεδομένα, αλλά και τη βιβλιογραφική επισκόπηση που συνοδεύει την παρούσα έρευνα οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών έχουν αναλάβει σε μεγάλο βαθμό την παροχή υπηρεσιών και την υποστήριξη του προσφυγικού πληθυσμού. Σύμφωνα με την Ροζάκου (2018), οι εν λόγω οργανώσεις δραστηριοποιούνται σε διάφορα πεδία, μεταξύ των οποίων αυτό της ανθρωπιστικής βοήθειας, της υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ένταξης κ.α.

Οι γυναίκες αναφέρθηκαν σε βοηθητικές παροχές που γίνονταν διαθέσιμες από οργανώσεις και υπηρεσίες, οι οποίες είχαν λειτουργήσει ή συνέχιζαν να λειτουργούν βοηθητικά για τις ίδιες. Πιο συγκεκριμένα, η πλειονότητά των συμμετεχουσών (Συν 2, Συν 4, Συν 5, Συν 6) αναφέρθηκε στις υπηρεσίες κάλυψης υλικών αναγκών, ενώ ορισμένες επισήμαναν ως ιδιαίτερα βοηθητική την ψυχολογική υποστήριξη (Συν 6, Συν 4) και τη διευκόλυνση της πρόσβασης στην υγεία μέσω της δέσμευσης ιατρικών ραντεβού και την παροχή διερμηνείας (Συν 6, 8).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός ότι κάποιες συνεντευξιαζόμενες (7, 8) αναφέρθηκαν σε μια συνολική υποστήριξη όλων των αναγκών τους από μία οργάνωση που απευθύνεται αποκλειστικά σε γυναίκες: Ενδεικτικά:

«Εγώ, η μόνη που ξέρω πάντα είναι η (όνομα οργάνωσης) [...]. Οτιδήποτε έχω τους το λέω, μου λένε πώς να το κάνω, πώς να πάω, με βοηθούν σε κάθε είδους» (Συν 7).

Ωστόσο, εκτός από τις βοηθητικές παροχές και την υποστήριξη από διαθέσιμες οργανώσεις-υπηρεσίες, αναδείχθηκαν και οι προκλήσεις στην επαφή και τη συνεργασία μαζί τους. Ορισμένες συνεντευξιαζόμενες (1, 3) αναφέρθηκαν σε μη ανταπόκριση σε αιτήματα τους για υποστήριξη. Ενδεικτικά:

«Δεν υπήρχε οργανισμός που με κάλεσε ας πούμε να με βοηθήσει, αλλά τις περισσότερες φορές ερχόμουν εδώ, αλλά μου λέγανε θα σε καλέσουμε και δεν με καλέσανε. Και σε άλλους οργανισμούς το ίδιο γίνεται, πας εκεί τους ζητάς κάτι, σου λένε πάντα θα σε καλέσουμε, δεν υπάρχει feedback να σε καλέσουνε, οπότε το άφησα» (Συν 1).

Ακόμη, υπήρξαν φωνές (Συν 3, Συν 7) που αναφέρθηκαν σε αρνητικές εμπειρίες από τη συμπεριφορά στις οργανώσεις, όταν απευθύνονται για υποστήριξη: *«θα κάνεις ερωτήσεις, αν θέλουν θα σου απαντήσουν, αν δεν θέλουν δεν θα σου απαντήσουν, θα σε κυνηγήσουν, θα σου πουν εντάξει φύγε, έλα πίσω» (Συν 7), «οι περισσότερες από τις οργανώσεις που έχω πάει δεν σε καλοδέχονται [...].» (Συν 3).*

Επιπροσθέτως, ανάμεσα στις προκλήσεις που μοιράστηκαν κάποιες γυναίκες (Συν 2, Συν 4, Συν 3) αναδείχθηκε η παροχή υποστήριξης με βάση τις πολιτικές των οργανώσεων και όχι τις ανάγκες του ατόμου.

«[...] κάποιες φορές.. και με συγχωρείτε που το λέω αυτό, αλλά είναι κάποιες φορές που έχω ανάγκη κάτι πολύ πιο σύντομα από τότε που θα μου το δώσουν είναι κάτι που το χρειάζομαι τώρα, αν γίνεται να παραλάβω τώρα κάτι, δεν μου το δίνουν ποτέ τη στιγμή που το χρειάζομαι» (Συν 4)

«[...] μερικές φορές μπορεί να σου δώσουν μόνο ένα πακέτο ρύζι και το επόμενο ραντεβού θα είναι σε ένα μήνα. Μπορείτε να φανταστείτε αν θα μπορούσατε να ζήσετε με ένα πακέτο ρύζι; Όλες οι οργανώσεις είναι κάπως έτσι [...] δεν είναι αυτό που θέλεις ακριβώς, δεν το βρίσκεις εκεί» (Συν 3).

« [...] η δυσκολία είναι ότι για να τα πάρεις αυτά [...] (κουπόνια για το super market, οικονομική υποστήριξη για το ενοίκιο του σπιτιού) υπάρχουν πάντα προϋποθέσεις, πρέπει να είσαι εγγεγραμμένος εκεί, μερικές φορές αν πρόκειται για μια οργάνωση που παρέχει μαθήματα ή που έχει σχολείο θα πρέπει να πας στο σχολείο [...] είτε πρέπει να συμμετέχεις σε ομάδες ή κάτι τέτοιο, και δεν αισθάνονται όλοι εντάξει να μοιραστούν την ιστορία τους σε ομάδες ή αισθάνονται εντάξει ή έχουν χρόνο να πάνε στο σχολείο όλα αυτά τα πράγματα επειδή πρέπει να δουλέψουμε σκληρά δεν μπορούμε να πληρώσουμε το ενοίκιο του σπιτιού με κουπόνια» (Συν 5).

Τέλος, ορισμένες συντευξιαζόμενες αναφέρθηκαν σε ανάγκες που δεν καλύπτονται από οργανώσεις (Συν 2, Συν, 3, Συν 5), γεγονός που ενδέχεται να οφείλεται σε περιορισμένους πόρους που διαθέτουν συνήθως αυτές οι οργανώσεις για να ανταποκριθούν στις ανάγκες των εξυπηρετούμενων (Robinson, 2014).

E) Εμπειρία από τη συνεργασία με κοινωνικούς/ές λειτουργούς

Η τελευταία θεματική ενότητα που ολοκληρώνει τη συγκεκριμένη έρευνα, μελετά τις εμπειρίες από τη συνεργασία των συνεντευξιαζόμενων με κοινωνικούς/ές λειτουργούς στην Ελλάδα. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης θεματικής, καθώς όπως αναφέρεται από τον Papaleonidopoulos (2023), οι οργανώσεις αποτελούν ως επί το πλείστον τους κύριους παρόχους κοινωνικών υπηρεσιών στον προσφυγικό πληθυσμό.

Αρχικά, κρίνεται σημαντικό να αναφερθεί ότι στην πλειονότητά τους οι γυναίκες (Συν 1, Συν 2, Συν 3, Συν 6, Συν 7) είχαν συνεργαστεί ή συνέχιζαν να συνεργάζονται με κοινωνικούς/ές λειτουργούς, ενώ κάποιες συμμετέχουσες (Συν 4, Συν 6) δεν μπορούσαν να διευκρινίσουν αν τα άτομα με τα οποία συνεργάζονταν ήταν κοινωνικοί/ές λειτουργοί.

Οι συνεντευξιαζόμενες εξέφρασαν θετικές εμπειρίες από τη συνεργασία με κοινωνικούς/ές λειτουργούς που αφορούσαν στην κάλυψη άμεσων αναγκών, όπως υλικής υποστήριξης (Συν 2) και διευκόλυνσης πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας (Συν 1, Συν 2, Συν 6, Συν 7), με τη μορφή δέσμευσης των ιατρικών ραντεβού που αφορούσαν στις ίδιες ή τα παιδιά τους. Ενδεικτικά:

«Οι κοινωνικοί λειτουργοί με έχουν βοηθήσει πάρα πολύ, προσπαθούν πάντα να βρουν μια λύση σε αυτά που τους λέω [...] Σε σχέση με τα ραντεβού για τα νοσοκομεία, το

γεγονός ότι οι κοινωνικοί λειτουργοί επικοινωνούν με τους διερμηνείς, μου στέλνουν διερμηνείς, το ότι μου τα κλείνουνε (εννοεί τα ιατρικά ραντεβού), είναι κάτι που με βοηθάει πάρα πολύ». (Συν 6).

«με τους κοινωνικούς λειτουργούς... όλοι οι κοινωνικοί λειτουργοί νομίζω ότι δουλεύουν πολύ καλά, πολύ καλά, κάνουν καλά τη δουλειά τους [...] με φρόντισαν όταν ήμουν άρρωστη, με φρόντισαν όταν γεννούσα, φροντίζουν τα παιδιά μου για να κλείσουν τα ραντεβού, με κάποιο γάλα με κάποιο φαγητό» (Συν 2).

«Για τώρα είναι καλύτερα με εξυπηρετούν, γιατί παλιά όταν δεν είχα, δεν ήξερα κοινωνική λειτουργό, έπαιρνα τηλέφωνο στο νοσοκομείο ή δεν θα το σηκώνουνε. Για τώρα αν έχω ανάγκη το νοσοκομείο θα καλέσω την κοινωνική λειτουργό και θα μου βρει το ραντεβού» (Συν 1).

Εξετάζοντας κριτικά τις προαναφερόμενες εμπειρίες των γυναικών από τη συνεργασία τους με τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς, γίνεται αντιληπτό ότι η καλή συνεργασία αποδίδεται σε επιτυχείς παρεμβάσεις σε micro-επίπεδο, όπου οι επαγγελματίες λειτουργούν βοηθητικά παρέχοντας υλική υποστήριξη και διευκολύνοντας την πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, πιθανότητα λόγω των συστημικών εμποδίων που έχουν ήδη αναλυθεί και διαπιστωθεί ότι δυσχεραίνουν την πρόσβαση των γυναικών σε αυτόν τον τομέα. Η υποστήριξη που σκιαγραφείται από τις εμπειρίες των γυναικών, ενδέχεται να είναι μια προσπάθεια των κοινωνικών λειτουργών να καλύψουν ανάγκες σε ένα πλαίσιο όπου βασικά δικαιώματα παραβιάζονται, αλλά αναδεικνύουν εν μέρη και την εστίαση σε επιφανειακές παρεμβάσεις που δεν αμφισβητούν, αλλά συντηρούν τα συστημικά εμπόδια.

Ωστόσο, από τα δεδομένα αναδείχθηκαν και αρνητικές εμπειρίες από τη συνεργασία με κοινωνικούς/ές λειτουργούς, όπως εμπειρία μη υποστήριξης από κοινωνικό/ή λειτουργό, εξαιτίας απουσίας νομιμοποιητικού καθεστώτος.

«Σε συνεργασία με αυτή την κοινωνική λειτουργό στους (όνομα οργάνωσης) δεν έκανε τίποτα [...] γιατί εκείνη την περίοδο ήμουν εκτός διαδικασίας (είχε λάβει 2 απορριπτικές αποφάσεις ασύλου). Περνούσα μια πολύ άσχημη στιγμή.. οπότε, δεν μπορούσε να κάνει τίποτα για μένα, ακόμα και να με παραπέμψει σε έναν άλλο οργανισμό όπου θα μπορούσα να έχω περισσότερη βοήθεια για την υπόθεσή μου, αλλά τίποτα δεν έκανε τίποτα [...] στο τέλος της είπα να μην με παίρνει πια τηλέφωνο». (Συν 3).

Σύμφωνα με τους Boccagni & Riguard (2020), το καθεστώς παραμονής, το οποίο συνδέεται άμεσα με δικαιώματα σε πρόσβαση σε υπηρεσίες, επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα παρέμβασης των κοινωνικών λειτουργών και την υποστήριξη που δύναται να παρέχουν στο πλαίσιο της εργασίας τους στο προσφυγικό πεδίο. Ωστόσο, η Humphries (2004 σ. 100), αναφέρει ότι η εφαρμογή από τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς πολιτικών «εσωτερικών μεταναστευτικών ελέγχων» που καταλήγουν να στερούν από τους/τις πρόσφυγες/ισσες την πρόσβαση σε προνοιακές παροχές, εξαιτίας μη επιλέξιμου νομιμοποιητικού καθεστώτος, αποτελεί έναν «απαράδεκτο ρόλο της κοινωνικής εργασίας», η οποία καταλήγει να κάνει πράξη όσα επιτάσσουν οι εχθρικές μεταναστευτικές πολιτικές και τίθενται σημαντικά δεοντολογικά διλλήματα, τα οποία θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο συστηματικής έρευνας.

Ακόμη, ορισμένες συνεντευξιαζόμενες (Συν 3, 5) αναφέρθηκαν σε έλλειψη ενδιαφέροντος για την αξιολόγηση των αναγκών και την υποστήριξή τους από κοινωνικούς/ές λειτουργούς που είχαν συνεργαστεί. Χαρακτηριστικά:

«[...] Η πρώτη ήταν... δεν θα πω το όνομά της, αλλά δεν ήταν τόσο παρούσα. Μερικές φορές θα άφηνε κάποια μηνύματα για τα ραντεβού στο νοσοκομείο [...]. Ήταν σαν να μην συμμετείχε, σαν να μην την ενδιαφέρει τόσο πολύ να μάθει πώς...ποιες είναι οι ανάγκες σου, τι πιστεύει ότι χρειάζεσαι ή κάτι τέτοιο». (Συν 5).

«[...] Όπως αυτή που είχαμε στο (όνομα οργάνωσης) που δεν σε βοηθούσε σε τίποτα, το μόνο που την απασχολούσε ήταν να σε καλέσει να έρθεις να υπογράψεις τα χαρτιά και αυτό ήταν όλο. Χρειάζεσαι ιατρικό ραντεβού; Δεν βοηθάει. Ούτε καν να σε βοηθήσει να κλείσεις ραντεβού ή να πας με διερμηνέα να σε βοηθήσει στο νοσοκομείο [...].» (Συν 3).

Ακόμη, ανάμεσα στα δεδομένα εντοπίστηκαν και εμπειρίες που οι συνεντευξιαζόμενες (5, 7) εκφράζουν αμφιθυμία για τη συνεργασία τους με κοινωνικούς/ές λειτουργούς και ως εκ τούτου δημιουργήθηκε δυσκολία κατανόησης για την ερευνήτρια ως αποτέλεσμα ασαφούς αντίληψης και αξιολόγησης των ενεργειών των κοινωνικών λειτουργών με τις οποίες συνεργάζονται.

Αναφορικά με την πρακτική των κοινωνικών λειτουργών που σκιαγραφήθηκε από τις συνεντευξιαζόμενες, προκειμένου να μην έρχονται αντιμέτωπες με διακρίσεις, έγινε αντιληπτό ότι αποτέλεσε για τις ίδιες μια δύσκολη ερώτηση που δεν κατανοήθηκε

επαρκώς προκειμένου να αναδειχθούν σαφή δεδομένα από όλες τις συνεντευξιζόμενες.

Επίσης, ορισμένες συμμετέχουσες (Συν 6, Συν 7) παρέθεσαν ως καλή και επιθυμητή πρακτική των κοινωνικών λειτουργών την παροχή εκπαίδευσης ως προς τη διαχείριση των διακρίσεων, προτεινόμενη παρέμβαση που φυσικά εμπεριέχει και τη διάσταση της εκπαίδευσης πάνω σε δικαιώματα.

«[...] είναι καλό να έχεις κάποια εκπαίδευση που να βάζεις κάθε λεπτομέρεια, όπως αν αντιμετωπίσεις μια τέτοια κατάσταση, μπορείς να αντιδράσεις έτσι [...]. Αν αντιμετωπίσετε μια τέτοια κατάσταση, έχετε αυτό το νούμερο για να καλέσετε, έχετε το νούμερο της αστυνομίας για να καλέσετε. Έχετε τον αριθμό του ασθενοφόρου για να καλέσετε. να τους διδάζουν ότι έχουν τα δικαιώματά τους, ότι έχουν το δικαίωμα να μιλήσουν, να μην σιωπούν, ότι πρέπει να μιλάς». (Συν 8).

«Θα ήθελα να μου πούνε πώς να αντιμετωπίσω αυτή τη διάκριση, τι να πω στον άνθρωπο που με αντιμετωπίζει με διάκριση ή πώς να συμβουλέψω τα παιδιά μου όταν αντιμετωπίζουν διάκριση, γιατί πραγματικά δεν ξέρω πώς να το αντιμετωπίσω, πώς να βάλω τα όρια μου ή τι να πω στα παιδιά μου ώστε να μπορούν να το αντιμετωπίσουν». (Συν 6).

Τέλος, συμμετέχουσα (Συν 5) ανέφερε ως καλή πρακτική τη συνοδεία από τον/την κοινωνικό/ή λειτουργό σε υπηρεσίες, γεγονός που πιθανότητα μπορεί να αποδοθεί σε διακρίσεις που ενδέχεται να βιώνουν οι γυναίκες στην επαφή τους με υπηρεσίες που απευθύνονται.

«Μερικές φορές, χρειάζεται να μας συνοδεύουν ίσως σε κάποια ραντεβού, σε κάποιο σημείο. Όχι γιατί χρειαζόμαστε διερμηνέα, αλλά γιατί χρειαζόμαστε τον κοινωνικό λειτουργό, γιατί με την παρουσία του κοινωνικού λειτουργού ίσως όταν πηγαίνεις για... σε ένα γραφείο που σε έχουν κατευθύνει.. εκείνη σε καταλαβαίνει καλύτερα από το άτομο που έχεις απέναντί σου [...] γιατί μιλώντας με τον κοινωνικό σου λειτουργό εξομολογείται όλα όσα νιώθεις, είναι σαν να μιλάς με κάποιον που είναι κοντά σου και ξέρεις ότι καθώς το λέω αυτό μπορεί να μου βρει μια λύση, οπότε μιλάς με τον κοινωνικό λειτουργό σαν ένα άτομο εμπιστοσύνης και υπάρχουν κάποια πράγματα που ίσως όταν σε συνοδεύει... δεν έχεις το θάρρος να τα πεις και θα τα πει για σένα, πράγμα που ίσως κάνει το πρόσωπο που σε βλέπει να καταλάβει καλύτερα τι χρειάζεσαι». (Συν 5).

Η αντικαταπιεστική προσέγγιση στην κοινωνική εργασία πρεσβεύει ότι οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί, ως φορείς προνομίων που απορρέουν από το επάγγελμά τους και τη θέση τους στην κοινωνία, οφείλουν να αξιοποιούν το προνόμιο τους προς όφελος των εξυπηρετούμενων ατόμων (Morgaine & Capous Desyllas, 2015). Αντίστοιχα, στη συγκεκριμένη καλή πρακτική που προτείνεται από την συνεντευξιαζόμενη, εντοπίζεται η δυνατότητα του/της κοινωνικού/ής λειτουργού να αξιοποιήσει το προνόμιο που φέρει ως επαγγελματίας για να διευκολύνει την επαφή με τις υπηρεσίες που απευθύνονται οι γυναίκες προσφύγισσες.

Κεφάλαιο Πέμπτο

5.1 Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα ανέδειξε τις ιδιαίτερες προκλήσεις που αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν οι συγκεκριμένες γυναίκες προσφύγισσες σε διάφορα στάδια της μετανάστευσης τους στην Ελλάδα, επιβεβαιώνοντας ότι η προσφυγική εμπειρία, ο εκτοπισμός και η μετεγκατάσταση σε ασφαλείς χώρες υποδοχής, βιώνεται διαφορετικά από τις ιδίες σε σχέση με τον αντίστοιχο αντρικό πληθυσμό, καθώς συνεπιδρά και ο παράγοντας του φύλου (Nasser-Eddin, 2017). Από τα δεδομένα της έρευνας, διαφάνηκε ότι ελλείπει νόμιμων διόδων εισόδου στην Ευρώπη, οι γυναίκες καταφεύγουν σε επισφαλή και επικίνδυνα ταξίδια, όπου το φύλο λειτουργεί επιβαρυντικά για τις ίδιες, εντείνοντας τις ήδη υπάρχουσες αντιξοότητες και εκθέτοντας τις σε αυξημένους κινδύνους έμφυλης βίας. Ωστόσο, ακόμη και μετά την άφιξη τους στην Ελλάδα, η ασφάλεια και η ευημερία τους δεν είναι δεδομένη, καθώς, όπως έγινε φανερό, η πλειονότητα κλήθηκε να εγκατασταθεί σε συνθήκες επισφάλειας που επικρατούσαν στα Κ.Υ.Τ των νησιών. Ο υπερπληθυσμός, η έλλειψη κατάλληλων υποδομών υγιεινής, η ανεπαρκής φροντίδα και υγειονομική περίθαλψη για τις εγκυμονούσες, είναι μόνο ορισμένα από τα προβλήματα που αναδείχθηκαν από την παραμονή στις εν λόγω δομές, οι οποίες δεν ανταποκρίνονται στις προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί ένα σύστημα υποδοχής, το οποίο λειτουργεί προστατευτικά απέναντι στις γυναίκες προσφύγισσες, λαμβάνοντας υπόψη το φύλο και τις ιδιαίτερες ανάγκες που αυτό δημιουργεί (Bonewit & Shreeves, 2016).

Αναφορικά με τις προκλήσεις και τα εμπόδια που συναντούν οι γυναίκες προσφύγισσες στους βασικούς τομείς της ένταξης, αναδείχθηκε ότι ανεξάρτητα από το νομικό τους καθεστώς και τα δικαιώματα που αυτό τους αποδίδει, έρχονται αντιμέτωπες με τις ανεπαρκείς στεγαστικές πολιτικές που εφαρμόζει η Ελλάδα για τους/τις πρόσφυγες/ισσες (Siatitsa et. al., 2020). Πιο συγκεκριμένα, από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας, έγινε αντιληπτό ότι οι γυναίκες δικαιούχοι διεθνούς προστασίας στερούνται επιλογών στέγασης και αντιμετωπίζουν προκλήσεις αναφορικά με την ένταξη και την υποστήριξή τους από το πρόγραμμα «HELIOS». Αντίστοιχα, για τις αιτούσες άσυλο αναδείχθηκε ως μοναδική επιλογή η στέγαση σε δομές φιλοξενίας (Camp), πολιτική στέγασης που εξακολουθεί να εφαρμόζει η χώρα, παρά τις πολυάριθμες διαπιστώσεις ότι οι συγκεκριμένες δομές δεν διασφαλίζουν

αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης, εναρμονισμένες με τα όσα επιτάσσει ο σεβασμός προς τα ανθρώπινα δικαιώματα (Oikonomou et. al., 2022).

Επιπροσθέτως, αναφορικά με την ένταξη, η παρούσα έρευνα ανέδειξε ότι ο παράγοντας της γλώσσας στέκεται εμπόδιο για την πρόσβαση των γυναικών προσφύγων στην εργασία, αλλά και την υγεία, τομέας που χρειάζεται να αναζητούν τη συμβολή οργανώσεων προκειμένου να επωφεληθούν από υπηρεσίες δέσμευσης ιατρικών ραντεβού και διερμηνείας. Οι εν λόγω υπηρεσίες λειτουργούν βοηθητικά, αλλά η ύπαρξή τους θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αναδεικνύει εν μέρη την έλλειψη μέριμνας του κράτους για την διευκόλυνση της πρόσβασης των γυναικών προσφύγων στο θεμελιώδες δικαίωμα της υγείας. Συνεχίζοντας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης το γεγονός, ότι ένα από τα βασικά εμπόδια που φάνηκε να δυσχεραίνει την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας και τη συμμετοχή τους στην εκπαίδευση, σχετίζεται με την υποχρέωση ανταπόκρισής τους στον γονεϊκό τους ρόλο και τις αυξημένες ευθύνες που προκύπτουν από τη μονογονεϊκότητα, εύρημα που αναδεικνύει την αναγκαιότητα σχεδιασμού και θέσπισης ενταξιακών πολιτικών που λαμβάνουν υπόψη τη διάσταση του φύλου.

Ακόμη, από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, αναδείχθηκε ότι και στην Ελλάδα, οι γυναίκες προσφύγισσες βιώνουν πολλαπλές μορφές διακρίσεων, οι οποίες μπορεί να συντελούνται είτε από άλλα άτομα ή να προκύπτουν από πολιτικές και θεσμικές πρακτικές που δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η συγκεκριμένη προσφυγική ομάδα επιβαρύνεται δυσανάλογα από τα αποτελέσματά. Ακόμη, διαπιστώθηκε η διαθεματικότητα των διακρίσεων, καθώς οι γυναίκες αντιμετώπιζαν διαφορετικές μορφές διακρίσεων εξαιτίας των πολλαπλών ταυτοτήτων που φέρουν (προσφυγική ιδιότητα, νομικό καθεστώς, φύλο κ.α.), οι οποίες διασταυρώνονται δημιουργώντας αντιξοότητες που λαμβάνουν πλέον διαστάσεις καταπίεσης. Πιο συγκεκριμένα, οι έμμεσες θεσμικές διακρίσεις που δέχονται οι γυναίκες προσφύγισσες στην Ελλάδα, συντελούν στον αποκλεισμό από θεμελιώδη δικαιώματα και κοινωνικά αγαθά, γεγονός που συντηρεί τη δυσμενή κοινωνική τους θέση και συμβάλλει στη διατήρηση της καταπίεσης. Ακόμη, οι διακρίσεις διαπιστώθηκε ότι επηρεάζουν σημαντικά την ψυχική υγεία των γυναικών, ενώ εντοπίστηκε και η περιορισμένη υποστήριξη που λαμβάνουν οι γυναίκες απέναντι σε αυτές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι οι γυναίκες προσφύγισσες που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα δεν αναφέρθηκαν σε εμπειρίες διακρίσεων λόγω φύλου, αλλά αντίστοιχα βιώματα όπου οι διακρίσεις στοχοποιούσαν

την προσφυγική τους ταυτότητα. Η ως άνω διαπίστωση χρήζει περισσότερης μελέτης και διερεύνησης αναφορικά με τον τρόπο που οι γυναίκες αντιλαμβάνονται τη διαθεματική τους ταυτότητα.

Επιπροσθέτως, από τα ευρήματα της έρευνας, διαπιστώθηκε ότι οι οργανώσεις και οι υπηρεσίες που δραστηριοποιούνται στο πεδίο του προσφυγικού, παρέχουν πολύτιμες υποστηρικτικές υπηρεσίες στις γυναίκες προσφύγισσες. Εντούτοις, έγινε φανερό ότι ο τρόπος λειτουργίας τους δεν ανταποκρίνεται, ορισμένες φορές, στις επιθυμίες και τις πραγματικές ανάγκες που εκείνες παρουσιάζουν. Πιο συγκεκριμένα, έγινε κατανοητό ότι η παροχή υπηρεσιών εξαρτάται από τις εσωτερικές ατζέντες των οργανώσεων, οι οποίες καθορίζουν υπό ποιες προϋποθέσεις και σε πιο βαθμό γίνεται διαθέσιμη η υποστήριξη, τακτικές μη προσανατολισμένες στην παροχή υπηρεσιών βάση δικαιωμάτων και αναγκών.

Αναφορικά με την εμπειρία των γυναικών προσφυγισσών από τη συνεργασία τους με κοινωνικούς/ές λειτουργούς, η έρευνα ανέδειξε ότι οι γυναίκες συνδέσανε τις καλές εμπειρίες με παρεμβάσεις που ανακουφίζουν υλικές ανάγκες και διευκολύνουν την πρόσβαση στην υγεία. Οι εν λόγω καλές πρακτικές αναδεικνύουν ότι σε ένα ιδιαίτερο περιοριστικό πλαίσιο που στερεί την πρόσβαση των γυναικών προσφυγισσών σε βασικά αγαθά, οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί εστιάζουν σε ατομικές παρεμβάσεις, λειτουργώντας πυροσβεστικά για να περιορίσουν τη στέρηση και τον αποκλεισμό. Η εστίαση των γυναικών στις συγκεκριμένες καλές εμπειρίες ενδέχεται να αναδεικνύει και την έλλειψη εφαρμογής πιο ενδυναμωτικών πρακτικών από τους/τις επαγγελματίες, οι οποίες θα έχαιραν εκτίμησης από τις εξυπηρετούμενες τους, και άρα θα αναφέρονταν. Ακόμη, εμπειρίες διεκπαιρωτικής υποστήριξης από κοινωνικούς/ές λειτουργούς και μη παροχής βοήθειας, λόγω των περιορισμών που θέτει το νομικό καθεστώς, αναδεικνύουν την τεχνοκρατική διάσταση που λαμβάνει το επάγγελμα και σκιαγραφούν πώς οι περιοριστικές και εχθρικές μεταναστευτικές πολιτικές επηρεάζουν τη δυνατότητα παρέμβασης των κοινωνικών λειτουργών, αλλά και πώς οι ίδιοι/ες συμμετέχουν σιωπηλά στην εφαρμογή τους. Οι Jones & Lavalette (2013), επισημαίνουν την ανάγκη στροφής της κοινωνικής εργασίας από πρακτικές που κατευθύνονται από το κράτος σε πιο απελευθερωτικές, οι οποίες θα περιλαμβάνουν την κινηματική και την ενεργό πολιτική τους δράση.

Αναφορικά με την πρακτική των κοινωνικών λειτουργών απέναντι στις διακρίσεις, οι προσφύγισες αναφέρθηκαν ως επί το πλείστον σε πρακτικές εκπαίδευσης πάνω σε ζητήματα δικαιωμάτων και διαχείρισης των διακρίσεων. Οι παρεμβάσεις που στοχεύουν στην ενημέρωση των ατόμων αναφορικά με δικαιώματα λειτουργούν ενδυναμωτικά για τα ίδια και συναντώνται ευρέως στην αντικαταπιεστική κοινωνική εργασία (Payne 2021· Dalrymple & Burke 2006). Λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα, τη διαθεματικότητα και τις διαστάσεις που λαμβάνουν οι διακρίσεις και το ιδιαίτερα εχθρικό αντιμεταναστευτικό πλαίσιο που ενισχύει τις διακρίσεις εις βάρος των γυναικών προσφυγισσών, είναι ιδιαίτερα σημαντικό οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί να μην περιορίζονται σε πρακτικές που προσφέρουν προσωρινή ανακούφιση, αλλά να ενστερνίζονται προσεγγίσεις που στοχεύουν στην ενδυνάμωση των γυναικών μέσα από την εκπαίδευση σε ζητήματα δικαιωμάτων. Σημαντικό είναι επίσης να πραγματοποιούν παράλληλα δράσεις ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης και συνηγορίας, μέσω της οποίας θα διεκδικούν την αλλαγή πολιτικών που προωθούν τις διακρίσεις και την καταπίεση.

5.2 Προτάσεις

Η παρούσα διπλωματική εργασία ανέδειξε κάποιες από τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες προσφύγισες καθώς και διακρίσεις στις οποίες εκτίθενται στην Ελλάδα, επιτρέποντας να αναδειχθούν σημεία που χρήζουν βελτίωσης σε διάφορους τομείς που αφορούν τη μετανάστευσή τους. Αρχικά, ιδιαίτερα σημαντικό θα ήταν να δημιουργηθούν ασφαλείς διαδρομές και τρόποι εισόδου στην Ευρώπη, προκειμένου οι γυναίκες να μην επιλέγουν επικίνδυνα ταξίδια που απειλούν την ασφάλειά και τη ζωή τους. Ακόμη, από τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι οι γυναίκες προσφύγισες θα ήθελαν ένα σύστημα υποδοχής και ένταξης το οποίο να λαμβάνει υπόψη του τη διάσταση του φύλου και να αναπτύσσει πολιτικές που να μεριμνούν για τη διασφάλιση στέγασης και ευκαιριών εργασιακής αποκατάστασης. Αναφορικά με την ένταξη, ιδιαίτερα σημαντικό είναι να υπάρχουν διαθέσιμες και υπηρεσίες για τη φύλαξη των ανήλικων τέκνων, οι οποίες θα διευκολύνουν την πρόσβαση των γυναικών προσφυγισσών στην αγορά εργασίας και την εκπαίδευση. Λαμβάνοντας, επίσης, υπόψη τις προκλήσεις και τις έμμεσες διακρίσεις που αντιμετωπίζουν σε ό,τι αφορά την πρόσβασή τους στην υγεία, κρίνεται απαραίτητη η προσπάθεια στελέχωσης των δομών περίθαλψης με επαρκές προσωπικό, διερμηνείς και διαπολιτισμικούς/ες μεσολαβητές/ριες που θα άρουν τα γλωσσικά

εμπόδια και θα συμβάλλουν στην πολιτισμικά ευαισθητοποιημένη παροχή υπηρεσιών υγείας.

Επιπροσθέτως, αναγνωρίζοντας τις πολλαπλές διακρίσεις στις οποίες εκτίθενται οι γυναίκες προσφύγισσες, είναι σημαντικό να πραγματοποιούνται από τους/τις κοινωνικούς/ές λειτουργούς καμπάνιες ευαισθητοποίησης και δράσεις γνωριμίας με τις τοπικές κοινότητες, οι οποίες θα συμβάλλουν στην εξάλειψη φαινομένων ξενοφοβίας και ρατσισμού. Επί παραδείγματι, έρευνες έχουν καταδείξει τις θετικές επιδράσεις που έχει η συνδιαλλαγή των γυναικών προσφυγισσών με τους/τις γηγενείς και στο γεγονός ότι από άγνοια ή προκαταλήψεις υποτιμάται η δυνατότητα τους να επιφέρουν αλλαγές στο πλαίσιο των κοινοτήτων κατοικίας τους (Erden, 2016). Παράλληλα η ενίσχυση των γυναικών προσφυγισσών για τη δημιουργία οργανώσεων στην κοινότητα θα συνεισφέρει στην ικανότητα τους να αναπτύσσουν κοινωνικούς δεσμούς με την κοινωνία υποδοχής. Ωστόσο, η εξάλειψη των διακρίσεων δεν επιτυγχάνεται αν αυτές εξακολουθούν να συντηρούνται από το σύστημα και τους θεσμούς, επομένως οποιαδήποτε προσπάθεια θα πρέπει να συνδυάζεται και με δράσεις συνηγορίας, στις οποίες θα επιδιώκεται και η ενεργός συμμετοχή των ίδιων των γυναικών, αφού έχουν εκπαιδευτεί σε ζητήματα δικαιωμάτων και έχουν δημιουργήσει συμμαχίες με ομότιμους/ες και επαγγελματίες.

Ακόμη, δεδομένων των συνθηκών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι οι κοινωνικοί λειτουργοί/ες, κρίνεται αναγκαία η παροχή εποπτείας στους επαγγελματίες, καθώς, όπως αναφέρεται από τον Robinson (2013), συμβάλλει στη διαχείριση των ηθικών διλημάτων και ενισχύει την κριτική ικανότητά τους. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικό θα ήταν οι κοινωνικοί/ές λειτουργοί που εργάζονται στο προσφυγικό πεδίο να εκπαιδεύονται σε ζητήματα διαπολιτισμικότητας, προκειμένου να αποκτήσουν γνώσεις για τους πολιτισμούς και την κουλτούρα των εξυπηρετούμενων ατόμων-ομάδων που εργάζονται. Η εξοικείωση με τα εν λόγω ζητήματα δίνει τη δυνατότητα στους/στις επαγγελματίες να παρέχουν πολιτισμικά ευαισθητοποιημένες υπηρεσίες (Azzopardi & McNeil, 2016).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γαλάνης, Π. (2018). Ανάλυση δεδομένων στην ποιοτική έρευνα: Θεματική ανάλυση.

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ, 35 (3), 416-421.

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjn-f3Ohu-EAxUgSfEDHUxD-kQFnoECBAQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.mednet.gr%2Farchives%2F2018-3%2Fpdf%2F416.pdf&usg=AOvVaw2Kx08IRiQsRT3_zFn151bC&opi=89978449

Γαστεράτος, Χ. (2020). *Η στέγαση των προσφύγων και των αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα (2015-2018)* [Μεταπτυχιακή Εργασία]. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:20501>

Γιατροί του Κόσμου (χ.χ.). A Step Forward-Ανοικτό Κέντρο Διαμονής.

<https://www.mdmgreece.gr/action/a-step-forward/>

Γιατροί Χωρίς Σύνορα. (χ.χ.). Εργασία σε δράσεις στην Ελλάδα.

<https://msf.gr/programmes-in-Greece>

Damaris. (χ.χ.). Προγράμματα Φιλοξενίας και Αποκατάστασης.

<https://www.damaris.gr/programs?lang=el>

Δασκαλάκη, Η., Τσιώλη, Σ., & Ανδρουλάκης, Γ. (2017). Project PRESS: εθνογραφικές προσεγγίσεις της εκπαίδευσης προσφύγων στην Ελλάδα. Διεθνές Συνέδριο Για Την Ανοικτή Και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 9(4A), 19.

<https://doi.org/10.12681/icodl.1352>

Διεθνής Αμνηστία (2018). «ΘΕΛΩ ΝΑ ΑΠΟΦΑΣΙΖΩ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΜΟΥ»:

Ξεριζωμένες γυναίκες στην Ελλάδα μιλούν ανοιχτά.

<https://www.amnesty.org/en/documents/eur25/9071/2018/el/>

ΔΙΟΤΙΜΑ. (χ.χ.). Υπηρεσίες υποστήριξης προσφυγισσών.

<https://diotima.org.gr/cases/4632/>

Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες (ΕΣΠ). (2022, Νοέμβριος 30). *Εξώσεις,*

αστεγία και πισωγύρισμα στην ένταξη [Δελτίο Τύπου].

<https://www.gcr.gr/el/news/press-releases-announcements/item/2075-eksoseis-astegia-kai-pisogyrisma-stin-entaksi>

Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες. (χ.χ.). Τα προγράμματα του Ελληνικού

Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες. <https://www.gcr.gr/el/ta-programmata-mas>

Glesne, C. (2017). *Η Ποιοτική Έρευνα: Οδηγός για νέους επιστήμονες*. ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.

Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας* [Προπτυχιακό

εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοιχτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

<https://dx.doi.org/10.57713/kallipos-473>

Κουραχάνης, Ν. (2019). *Πολιτικές στέγασης προσφύγων: Προς την κοινωνική*

ενσωμάτωση ή την προνοιακή εξάρτηση. Τόπος.

Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και*

των τεχνικών. Πεδίο.

Λιάπη, Μ., Χαρίδη, Ε. και Τυροβολάς, Θ. 2016. *Μελέτη ανίχνευσης αναγκών γυναικών*

προσφύγων που διαμένουν σε δομές προσωρινής φιλοξενίας. Κέντρο Γυναικείων

Μελετών και Ερευνών «ΔΙΟΤΙΜΑ», Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.

[https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-](https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2017/07/%CE%9C%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A4%)

[content/uploads/2017/07/%CE%9C%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A4%](https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2017/07/%CE%9C%CE%95%CE%9B%CE%95%CE%A4%)

[CE%97-](#)

[%CE%94%CE%99%CE%9F%CE%A4%CE%99%CE%9C%CE%91-](#)

[%CE%9A%CE%95%CE%98%CE%99-final.pdf](#)

Μαντζούκας, Στ. (2007). Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα: Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση. *Νοσηλευτική*, 46(1), 88–98.

[https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[ahUKEwigtJmZl-](#)

[2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25C](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[E%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=A](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

[OvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwigtJmZl-2EAxWLSfEDHfaYCs4QFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.uop.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSTS162%2F%25CE%2591%25CE%25BD%25CE%25AC%25CE%25BB%25CF%2585%25CF%2583%25CE%25B7%2520%25CF%2580%25CE%25BF%25CE%25B9%25CE%25BF%25CF%2584%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258E%25CE%25BD%2520%25CE%25B4%25CE%25B5%25CE%25B4%25CE%25BF%25CE%25BC%25CE%25AD%25CE%25BD%25CF%2589%25CE%25BD.pdf&usg=AQvVaw1d9QOo21fpdRLxVFyMtxQT&opi=89978449)

Μαυρίδου, Μ. (2020). *Προοπτικές κοινωνικής και οικονομικής ένταξης προσφύγων και μεταναστών στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση* (Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας).

<https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/24179>

Μπουρούτης, Α. (2022). Μετανάστευση και στρατηγικές για την ένταξη στην Ελλάδα:

Η εμπειρία των ετών 2015-2022. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*,

(47), 57–84.

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/31862>

Ξυπολντάς, Ν. (2019). *Πρόσφυγες στη Μόρια: Συνέπειες μια αποτρεπτικής*

αντιμεταναστευτικής πολιτικής. Αθήνα: ΔΙΟΝΙΚΟΣ.

- Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε. Α. (2020). Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας: συνεντεύξεις και συνεντεύξεις μέσω διαδικτύου. *The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 15(2), 24.
<https://doi.org/10.12681/jode.20634>
- Payne, M. (2021). *Κοινωνική Εργασία: Από την Θεωρία στην Πράξη, Ένας απαραίτητος οδηγός*. (Δ.-Δ. Τελώνη, Επιμ.). Τόπος: Αθήνα.
- Πιτροπάκη., Σ. (2018). *Γυναίκες Πρόσφυγες. Από τα camps στην διεκδίκηση μιας κανονικότητας. Μελέτη Περίπτωσης ενός Κέντρου Ημέρας για γυναίκες πρόσφυγες στην Αθήνα* (Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου).
https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj60-uDje-EAxXzRvEDHQhPB5cQFnoECBMQAAQ&url=https%3A%2F%2Famitos.library.uop.gr%2Fxmlui%2Fhandle%2F123456789%2F4796%3Flocale-attribute%3Den&usg=AOvVaw3qyK8Mn6A9vIV3Sk9l_0iz&opi=89978449
- Πυργιωτάκης, Ι. Ε., & Συμεού, Λ. (2016). Η ποιοτική έρευνα και η επιστημονική αξία της παραγόμενης γνώσης στις Κοινωνικές και στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Στο Ι. Ε. Πυργιωτάκης & Χ. Θεοφιλίδης. (Επιμ.), *Ερευνητική μεθοδολογία στις κοινωνικές επιστήμες και στην εκπαίδευση. Συμβολή στην επιστημολογική θεωρία και την ερευνητική πράξη* (σ.σ.. 211-224). Πεδίο.
https://www.researchgate.net/publication/303407067_E_poiotike_ereuna_kai_e_epistemonike_axia_tes_paragomenes_gnoses_stis_Koinonikes_kai_stis_Anthropistikes_Epistemes Qualitative research and the scientific value of produced knowledge in Social Science

- Robson., C. (2010). *Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ: Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. GUTENBERG.
- Ροζάκου, Κ. (2018). *Από «αγάπη» και «αλληλεγγύη». Εθελοντική εργασία με πρόσφυγες στην Αθήνα του πρώιμου 21ου αιώνα*. Αλεξάνδρεια.
- Σπυράτου, Ντ., & Ρούσσου, Μ. (2021). *Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση για την ένταξη μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα: Τα περιθώρια στενεύουν*. COMMON GROUND/International Rescue Committee.
https://commongroundgreece.org/wp-content/uploads/2021/07/The-clock-is-ticking-IRC-CG-report-final_GR.pdf
- Σταμοβλάσης, Δ. & Βαϊοπούλου. (2021). *Μεθοδολογία Έρευνας στις Κοινωνικές Επιστήμες*. ΖΥΓΟΣ.
- Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και Τεχνικές Ανάλυσης στην Ποιοτική Έρευνα*. Κριτική.
- Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (2019). *Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη*.
<https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2020/05/%CE%926.-%CE%95%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-2019.pdf>

Ξενόγλωσση

- Access to Employment - UNHCR Greece. (n.d.-b). UNHCR Greece.
<https://help.unhcr.org/greece/living-in-greece/access-to-employment/>
- Adams, R. (2003). *Social Work and Empowerment*. New York: Palgrave MacMillan.
<http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/47318/1/15.Robert%20Adams.pdf>

- Adeeko, N., & Treanor, L. (2021). Negotiating stigmatised identities: Enterprising refugee women in the United Kingdom. *International Small Business Journal*, 40(1), 23–46. <https://doi.org/10.1177/0266242621997033>
- Alam, A., Bauer, T., Delille, F., Jouadi, C., Hovhannisyan, G., Inthavong, E., Jovignot, C., Pelascini, M., Prudhomme, A., Savarit, M and Wies, L. (2019). *Migrant, refugee and asylum-seeking women and girls in Europe*. Strasburg: Institute of Political Studies.
<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwje9pHYuemEAxVJRPEDHd69BsQQFnoECBUQAQ&url=https%3A%2F%2Frm.coe.int%2Fipol-stu-2021-691875-en-1-%2F1680a23902&usg=AOvVaw3ENTLy4HdhZOvBeXZiKrUz&opi=89978449>
- Albrecht, C., Hofbauer Pérez, M., & Stitteneder, T. (2021). The Integration Challenges of Female Refugees and Migrants: Where Do We Stand?. *CESifo Forum*, 22(2). 39-46. <https://www.cesifo.org/en/publications/2021/article-journal/integration-challenges-female-refugees-and-migrants-where-do-we>
- Altman, A. (2020). "Discrimination", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2020 ed.), E. N. Zalta, Ed.). <https://plato.stanford.edu/entries/discrimination/>
- Amnesty International. (2014). Lives adrift: Refugees and migrants in peril in the central Mediterranean. EUR 05/006/2014, 30 September. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur05/006/2014/en/>
- Amnesty International. (2020). URGENT ACTION: GRANT ASYLUM-SEEKERS AND MIGRANT CHILDREN HEALTHCARE. (First UA: 2/20 Index: EUR 25/1683/2020). <https://www.amnesty.org/en/documents/eur25/1683/2020/en/>

- Azzopardi, C., & McNeill, T. (2016). From Cultural competence to cultural consciousness: Transitioning to a critical approach to working across differences in social work. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 25(4), 282–299. <https://doi.org/10.1080/15313204.2016.1206494>
- Bagavos, C., & Kourachanis, N. (2021). Civil society organizations and labour market integration for refugees and asylum seekers in Greece. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 33(5), 886–896. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00333-x>
- Bagavos, C., Kourachanis, N., Lagoudakou, K., & Xatzigiannakou, K. (2021). Between reception, legal stay and integration in a changing migration landscape in Greece. In: V. Federico, S. Baglioni (Eds). *Migrants, Refugees and Asylum Seekers' Integration in European Labour Markets*. (pp 173–192). IMISCOE Research Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-67284-3_9
- Baines, D. (2011). *Doing Anti-oppressive Practice: Social Justice Social Work* (2nd ed.). Fernwood Publishing.
- Baines, D., Clark, N., & Bennett, B. (2022). Anti-Oppressive Practice: Roots, Theory, Tensions. In: D. Baines, N. Clark, & B., Bennett (Eds.). *Doing Anti-Oppressive Social Work: Rethinking Theory and Practice*. (4th ed.). (pp. 1-33). Fernwood Publishing.
- https://www.google.gr/books/edition/Doing_Anti_Oppressive_Social_Work_4th_ed/EbqbEAAAQBAJ?hl=el&gbpv=1&dq=Doing+Anti+Oppressive+social+work+2022&pg=PR18&printsec=frontcover
- Bernard, C. (2021). *Intersectionality for social workers: A Practical Introduction to Theory and Practice*. Routledge.

https://books.google.gr/books?id=AzZPEAAAQBAJ&hl=el&source=gbs_slideshow_cls_metadata_7_mylibrary&redir_esc=y

Betts, A. (2009). *Forced Migration and Global Politics*. Wiley-Blackwell.

[https://www.google.gr/books/edition/Forced Migration and Global Politics/As_qCzIx_ZUC?hl=el&kptab=overview&gbpv=1](https://www.google.gr/books/edition/Forced_Migration_and_Global_Politics/As_qCzIx_ZUC?hl=el&kptab=overview&gbpv=1)

Birger, L., & Nadan, Y. (2021). Social workers and refugee service users (re)constructing their relationships in a hostile political climate. *Journal of Social Work*, 22(2), 402–421. <https://doi.org/10.1177/14680173211009739>

Bloch, A., Galvin, T., & Harrell-Bond, B. E. (2000). Refugee women in Europe: Some aspects of the legal and policy dimensions. *International Migration*, 38(2), 169–190. <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00106>

Boccagni, P., & Righard, E. (2020). Social work with refugee and displaced populations in Europe: (dis)continuities, dilemmas, developments. *European Journal of Social Work*, 23(3), 375–383. <https://doi.org/10.1080/13691457.2020.1767941>

Bonewit, A. & Shreeves, R. (2016). *Reception of female refugees and asylum seekers in the EU: Case study Germany*. European Parliament. [https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjDkMy-wO-EAxX1X_EDHYzsChEQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2FRegData%2Fetudes%2FSTUD%2F2016%2F536497%2FIPOL_STU\(2016\)536497_EN.pdf&usg=AOvVaw2jWUts-ElxYPyUfsLoPkeR&opi=89978449](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjDkMy-wO-EAxX1X_EDHYzsChEQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2FRegData%2Fetudes%2FSTUD%2F2016%2F536497%2FIPOL_STU(2016)536497_EN.pdf&usg=AOvVaw2jWUts-ElxYPyUfsLoPkeR&opi=89978449)

Briddick, C. (2021). When does migration law discriminate against women? *AJIL Unbound*, 115, 356–361. <https://doi.org/10.1017/aju.2021.50>

Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι Κοινωνικής Έρευνας*. (Α. Αϊδίνης, Επιμ.). Gutenberg.

- Burke, B. and Harrison, P. (2002) 'Anti-oppressive practice'. In: R. Adams, L. Dominelli and M. Payne (Eds.), *Anti-Oppressive Practice*. (pp. 227 – 36). Basingstoke, Palgrave MacMillan Ltd
https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjs6ZCo-eyEAxWqcvEDHSGUDegQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.open.edu%2Fopenlearn%2Focw%2Fpluginfile.php%2F618861%2Fmod_resource%2Fcontent%2F1%2Fk205_1readerchap14.pdf&usg=AOvVaw0sU63kDVhBnbkBv1JgAube&opi=89978449
- Burns, T. R. (2011). Structural discrimination: cultural, institutional and interactional mechanisms of the “European Dilemma.” *ResearchGate*.
<https://www.researchgate.net/publication/311908097>
- Carter, T. S., Polevychok, C., & Osborne, J. E. (2009). The role of housing and neighbourhood in the re-settlement process: a case study of refugee households in Winnipeg. *Canadian Geographer / Le Géographe Canadien*, 53(3), 305–322.
<https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.2009.00265.x>
- Cheung, S. Y., & Phillimore, J. (2016). Gender and Refugee Integration: a Quantitative Analysis of Integration and Social Policy Outcomes. *Journal of Social Policy*, 46(2), 211–230. <https://doi.org/10.1017/S0047279416000775>
- Clayton, J., & Holland, H. (2015, December 30). Over one million sea arrivals reach Europe in 2015. UNHCR. <https://www.unhcr.org/news/stories/over-one-million-sea-arrivals-reach-europe-2015>
- Crenshaw, K. W. (1989). Demarginalizing the intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory, and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum* 1989(1), 139-167

<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi6-7P42vOCAxW-QfEDHQG9DVIQFnoECBYQAAQ&url=https%3A%2F%2Fchicagounbound.u-chicago.edu%2Fcgi%2Fviewcontent.cgi%3Farticle%3D1052%26context%3DucIf&usg=AOvVaw36yPHMVpAK8DAWsflgm7Yw&opi=89978449>

Dalrymple, J. & Burke, B. (2006). *Anti–Oppressive Practice: Social Care and the Law*, London: Open University Press.
https://books.google.co.uk/books/about/Anti_Oppressive_Practice.html?id=5kewyoxUEv0C&redir_esc=y

Danso, R. (2009). Emancipating and Empowering De-Valued Skilled Immigrants: What Hope Does Anti-Oppressive Social Work Practice Offer? *The British Journal of Social Work*, 39(3), 539–555. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23724389>

Davaki, K. (2013). *The Policy on Gender Equality in Greece*. Directorate-General for Internal Policies, Policies Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Gender Equality, European Parliament, Brussels.
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwihz8X00eqEAxV-cPEDHUnIAU4QFnoECCMQAAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2FRegData%2Fetudes%2Fnote%2Fjoin%2F2013%2F493028%2FIPOL-FEMM_NT%25282013%2529493028_EN.pdf&usg=AOvVaw3ay2xC-IwnY_dzBYjmOJhf&opi=89978449

Dedotsi, S. & Hamilton, R. (2023). ‘If not now, when?’: Reclaiming activism into social work education-the case of an intercultural student-academic project with refugees in the UK and Greece. In: E. J. Gomez-Ciriano, E. Cabiati & S. Dedotsi

(Eds.). *MIGRATION AND SOCIAL WORK: Approaches, Visions and Challenges*. (pp. 177-194). Policy Press: Bristol University Press.

https://books.google.gr/books/about/Migration_and_Social_Work.html?id=4aOmEAAAQBAJ&redir_esc=y

Dedotsi, S., Ioakimidis, V., & Teloni, D-D. (2019). Refugee crisis in Greece: the development of racism, anti-racist responses and implications for social work. *Comunitania-International Journal of Social Work and Social Sciences*, (17), 59-

69. <https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjJ76uk0fSEAxUFOHoKHYgNCpgQFnoECCkQAQ&url=https%3A%2F%2Fdialnet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F6955032.pdf&u sg=AOvVaw10H0Gx-BDGsKb4wApMvvqg&opi=89978449>

Dedotsi, S. (2016). *Social work education and anti-oppressive practice in Greece* [Doctoral thesis, The University of Manchester]. Manchester 1824: The University of Manchester.

<https://research.manchester.ac.uk/en/studentTheses/social-work-education-and-anti-oppressive-practice-in-greece>

Dimitriadi, A. (2016). *The Impact of the EU-Turkey Statement on Protection and Reception: The case of Greece*. (Working Paper No. 15), Global Turkey in Europe. Rome: Istituto Affari Internazionali.

<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi61p2Kj-qEAXUgcVEDHYExDiQQFnoECBoQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.iai.it%2Fen%2Fpubblicazioni%2Fimpact-eu-turkey-statement-protection-and-reception-case->

[greece&usg=AOvVaw203ti25Ph2XkvTfHCi_71U&cshid=1710088465511540&opi=89978449](https://doi.org/10.1007/978-3-031-11574-5_11)

- Dimitriadi, A. (2022). Governing Migrant (Im)mobility in Greece After the EU-Turkey Statement. In: M. Kousis, A. Chatzidaki, K. Kafetsios (Eds). *Challenging Mobilities in and to the EU during Times of Crises* (pp. 221-239). IMISCOE Research Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-11574-5_11
- Dominelli, L. (2008). Anti-oppressive practice as a contested practice. In: Barnard, A., Horner, N., & Wild, J. (Eds.). *The Value Base for Social Work and Social Care: An Active Learning Handbook*. (pp. 116-126). Open University Press. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/5753/1/97.pdf.pdf>
- Dominelli, L. (2002). *Anti-Oppressive Social Work Theory and Practice*. PALGRAVE MACMILLAN. <https://doi.org/10.1007/978-1-4039-1400-2>
- Doreen M. I., (1993). *Some Feminist Contributions to Refugee Studies, Gender Issues and Refugees: Development Implications and Crossing Boundaries: Exploring Knowledge, Power and Practice, in Society* (CASCA Annual meetings). York University, Toronto. <http://repository.forcedmigration.org/pdf/?pid=fmo:1057>
- Edge, S., & Newbold, K. B. (2012). Discrimination and the health of immigrants and Refugees: Exploring Canada's evidence base and directions for future research in newcomer receiving countries. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 15(1), 141–148. <https://doi.org/10.1007/s10903-012-9640-4>
- Eapen, R., Falcione, F., Hersh, M., Obser, K., & Shaar, A. (2016). *INITIAL ASSESSMENT REPORT: Protection Risks for Women and Girls in the European Refugee and Migrant Crisis: Greece and the former Yugoslav Republic of Macedonia*. United Nations Refugee Agency, United Nations

- Population Fund and Women's Refugee Commission.
<https://www.unhcr.org/media/initial-assessment-report-protection-risks-women-and-girls-european-refugee-and-migrant>
- Erden, O., (2016) *Building bridges for refugee empowerment*.
https://www.researchgate.net/publication/291690035_Building_Bridges_for_Refugee_Empowerment
- Esposito, G. (2023). *Migrant women, violence, and the securitization of European borders: How asylum regimes endanger the lives of migrant women* [Master's thesis, Università Ca' Foscari Venezia].
<http://dspace.unive.it/handle/10579/22904>
- European Council on Refugees & Exiles & European Legal Network on Asylum. (2019). *Living Conditions for Migrants and Refugees on the Eastern Aegean islands*. <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecreelena-information-note-living-conditions-migrants-and-refugees-eastern-aegean-islands>
- European Institute for Gender Equality (EIGE). (2016). *Discrimination against women*.
https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1221?language_content_entity=en
- Evangelidou, S., Cuxart-Graell, A., Qureshi, A., Gionakis, N., Roumelioti, N., Samara, S., Oliveira-Souto, I., Collazos, F., & Serre-Delcor, N. (2023). Structural and Intercultural Factors to Health Outcomes and Healthcare Access among Migrant Women in Spain and Greece: A Grounded Theory Approach. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 1–14.
<https://doi.org/10.1080/15562948.2023.2206366>

- Evans, T., & Harris, J. (2004). Street-Level Bureaucracy, Social Work and the (Exaggerated) Death of Discretion. *The British Journal of Social Work*, 34(6), 871–895. <http://www.jstor.org/stable/23720514>
- FENIX. (2022, December 6). *Closure of ESTIA II: a political choice behind its closure* [Press Release]. <https://www.fenixaid.org/articles/closure-of-estia-ii-a-political-choice-behind-its-closure>
- Fibbi, R., Midtbøen, A. H., & Simon, P. (2021). *Migration and discrimination*. In *IMISCOE research series*. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-67281-2>
- Fiddian - Qasmiyeh E., (2014). *Gender and Forced Migration*, London, The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies. http://media.library.ku.edu.tr/reserve/resfall16_17/Sosc105_AUstubici/Week10.pdf
- Fish, J., & Syed, M. (2020). Racism, discrimination, and prejudice. *The Encyclopedia of Child and Adolescent Development*, 1–12. <https://doi.org/10.1002/9781119171492.wecad464>
- Freedman, J. (2015). Gender-Related Persecutions: Why Do Women Flee?. In: *Gendering the International Asylum and Refugee Debate* (2nd ed.). Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137456236_3
- Freedman, J. (2016a). Engendering security at the borders of Europe: women migrants and the Mediterranean ‘Crisis’. *Journal of Refugee Studies*, 29(4), 568–582. <https://doi.org/10.1093/jrs/few019>
- Freedman, J. (2016b). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee “crisis.” *Reproductive Health Matters*, 24(47), 18–26. <https://doi.org/10.1016/j.rhm.2016.05.003>
- Freedman, J., Kivilcim, Z., & Baklacioğlu, N. Ö. (2017). Gender, migration and exile. In: J. Freedman, Z. Kivilcim, N. Ö. Baklacioğlu (Eds.), *A gendered approach*

to the Syrian refugee crisis (pp.1-15). Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9781315529653>

Gerard, A., & Pickering, S. (2013). Gender, Securitization and Transit: Refugee women and the journey to the EU. *Journal of Refugee Studies*, 27(3), 338–359.

<https://doi.org/10.1093/jrs/fet019>

Ghandour-Demiri, N. (2015). Refugee crisis in Greece. Heinrich Böll Stiftung-Thessaloniki Office.

<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi3vPCT9emEAxVMSvEDHUhyDRAQFnoECBMQAQ&url=https%3A%2F%2Fgr.boell.org%2Fen%2F2015%2F10%2F22%2Frefugee-crisis-greece&usg=AOvVaw10CJ52QBuMdJfZi9ozud39&opi=89978449>

Ghosh, J. (2009). *Migration and gender empowerment: Recent trends and emerging issues*. Human Development Research Paper 2009/04. New York: UNDP

<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwio2KmJyOqEAxWLQfEDHTs-A4kQFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fmpira.ub.uni-muenchen.de%2F19181%2F&usg=AOvVaw1prpc1n0CoaPBl3PIBdhhc&opi=89978449>

Greek Council of Refugees (2023a). *ACCESS TO THE LABOUR MARKET: Greece*.

Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles.

<https://asylumineurope.org/reports/country/greece/reception-conditions/employment-and-education/access-labour-market/>

Greek Council of Refugees (2023c). *HEALTH CARE: Greece*. Asylum Information

Database | European Council on Refugees and

- Exiles. <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/reception-conditions/health-care/>
- Greek Council of Refugees (2023d). *HOUSING: Greece*. Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles. https://asylumineurope.org/reports/country/greece/content-international-protection/housing/#_ftn11
- Greek Council of Refugees (2023e). *SHORT OVERVIEW OF THE RECEPTION SYSTEM: Greece*. Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles. <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/reception-conditions/short-overview-of-the-reception-system/>
- Greek Council of Refugees (GCR). (2023b). *CONDITIONS IN RECEPTION FACILITIES: Greece*. Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles. <https://asylumineurope.org/reports/country/greece/reception-conditions/housing/conditions-reception-facilities/>
- Gropas, R., & Triandafyllidou, A. (2012). Migrants and political life in Greece: Between political patronage and the search for inclusion. *South European Society and Politics*, 17(1), 45–63. <https://doi.org/10.1080/13608746.2011.605612>
- Guérin, B. (2005). Combating Everyday Racial Discrimination without Assuming Racists or Racism: New Intervention Ideas from a Contextual Analysis. *Behavior and Social Issues*, 14(1), 46–71. <https://doi.org/10.5210/bsi.v14i1.120>
- Guhan, R., & Liebling-Kalifani, H. (2011). The experiences of staff working with refugees and asylum seekers in the United Kingdom: A Grounded Theory

- Exploration. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 9(3), 205–228.
<https://doi.org/10.1080/15562948.2011.592804>
- Haidar, A. (2017). Social Workers and the Protection of Immigrant and Refugee Rights. Published in ADVOCATES' FORUM. University of Chicago
<https://doi.org/10.6082/uchicago.7034>
- Hamilton-Jiang, S., (n.d.). *Racially marginalized migrant women: human rights abuses at the intersection of race, gender and migration* [Policy Brief]. UN WOMEN.
<https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-11/Racially-marginalized-migrant-women-en.pdf>
- Heilman, K. & Roßkopf, R. (2021). Reflections on International Social Work in Contexts of Forced Migration. In: R. Roßkopf & K. Heilmann (eds.), *International Social Work and Forced Migration: Developments in African, Arab and European Countries* (pp. 16-30). Verlag Barbara Budrich.
https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=mxsdEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA101&dq=Kandylaki+social+work+with+refugees&ots=ccSH6wYSTK&sig=zD8X5AxHCziDVvSlhtVaARMiGHy&redir_esc=y#v=onepage&q=Kandylaki%20social%20work%20with%20refugees&f=false
- Hinson, S., & Bradley, A. (2006). A structural analysis of oppression. *Grassroots Policy Project*, 1-5.
https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiFtd3ZiPmCAxVCX_EDHT7ACwAQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.strategicpractice.org%2Fsystem%2Ffiles%2Fstructural_analysis_oppression.pdf&usg=AOvVaw1KXsZCPHy3AflBoyxKulHg&opi=89978449

- Humphries, B. (2004). An Unacceptable Role for Social Work: Implementing Immigration Policy. *The British Journal of Social Work*, 34(1), 93–107.
<http://www.jstor.org/stable/23719985>
- Hunt, L. (2021). Allies, access and (collective) action: Young refugee women's navigation of gendered educational constraints in Greece. *DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies*, 8(2). <https://doi.org/10.21825/digest.v8i2.17557>
- Iliadi-Vagena, E. (2022). Civil society organizations in the protection of female refugees: the case of Greece. *International Journal of Non-Profit Sector Empowerment*, 1(1), e31685. <https://doi.org/10.12681/npse.31685>
- International Federation of Social Workers. (2018). *Global Social Work Statement of Ethical Principles*. <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>
- International Organization for Migration (IOM). (n.d.) HELLENIC INTEGRATION SUPPORT FOR BENEFICIARIES OF INTERNATIONAL PROTECTION AND TEMPORARY PROTECTION (HELIOS).
<https://greece.iom.int/hellenic-integration-support-beneficiaries-international-protection-and-temporary-protection-helios>
- Intersos Hellas (n.d.). Ψυχική Υγεία και Ψυχοκοινωνική Υποστήριξη: Από τη Λέσβο.
<https://www.intersos.gr/mentalhealth/>
- Jones, C., & Lavalette, M. (2013). The two souls of social work: exploring the roots of 'popular social work.' *Critical and Radical Social Work*, 1(2), 147–165.
<https://doi.org/10.1332/204986013x673236>
- Kallinikaki, T. (2019). Social Work education in uncertain times: Protecting the human rights of migrants. *Journal of Human Rights and Social Work*, 4(1), 28–35.
<https://doi.org/10.1007/s41134-018-0084-1>

- Kalogeraki, S. (2019). A mixed method approach on Greek civil society organizations supporting migrants during the refugee crisis. *Journal of International Migration and Integration*, 21(3), 781–806. <https://doi.org/10.1007/s12134-019-00689-6>
- Kandylaki, A., & Nagopoulos, N. (2021). Social Work with Immigrants and Refugees in Greece. In: R. Roßkopf & K. Heilmann (Eds.), *International Social Work and Forced Migration: Developments in African, Arab and European Countries* (pp. 101-110). Verlag Barbara Budrich. https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=mxsdEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA101&dq=Kandylaki+social+work+with+refugees&ots=ccSH6wYSTK&sig=zD8X5AxHCziDVvSlhtVaARMigHY&redir_esc=y#v=onepage&q=Kandylaki%20social%20work%20with%20refugees&f=false
- Kapsalis, A. (2022). Mobility and Employment of Refugee Populations in the Greek Region. International Organization of Migration. https://greece.iom.int/sites/g/files/tmzbd11086/files/documents/MOBILITY%20AND%20EMPLOYMENT_EN_online.pdf
- Karagkounis, V. (2016). Social work in Greece in the time of austerity: challenges and prospects. *European Journal of Social Work*, 20(5), 651–665. <https://doi.org/10.1080/13691457.2016.1255593>
- Kite, M.E., & Whitley, B.E. (2016). Psychology of Prejudice and Discrimination. (3rd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315623849>
- Kofman, E. (2018). Gendered mobilities and vulnerabilities: refugee journeys to and in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(12), 2185–2199. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2018.1468330>

- Kotsiou, O. S., Kotsios, P., Srivastava, D., Kotsios, V., Gourgoulisanis, K., & Exadaktylos, A. K. (2018). Impact of the refugee crisis on the Greek healthcare system: A long road to Ithaca. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(8), 1790. <https://doi.org/10.3390/ijerph15081790>
- Kourachanis, N. (2018a). Asylum Seekers, Hotspot Approach and Anti-Social Policy Responses in Greece (2015–2017). *Journal of International Migration and Integration*, 19(4), 1153–1167. <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0592-y>
- Kourachanis, N. (2018b). From camps to social integration? Social housing interventions for asylum seekers in Greece. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 39(3/4), 221–234. <https://doi.org/10.1108/ijssp-08-2018-0130>
- Kourachanis, N. (2022). Implementing Refugee Integration Policies in a Transit Country: The HELIOS Project in Greece. *European Journal of Homelessness* 16(1), 273-292. https://www.feantsaresearch.org/public/user/Observatory/2022/EJH_16-1/EJH_16-1_RN7_v02.pdf
- Krieger, N. (2014). Discrimination and health inequities. *International Journal of Health Services*, 44(4), 643–710. <https://doi.org/10.2190/hs.44.4.b>
- Kumar, J. L. (2022). *It's Always a Combination of Things: An Intersectional Approach to Post-Migration Discrimination and Mental Health in Refugee Women*. [Dissertation, Georgia State University]. <https://doi.org/10.57709/24355548>
- Leivaditi, N., Papatzani, E., Ilias, A. and Petracou, E. (2020). Integration: Policies, Practices and Experiences. Greece Country report, RESPOND Working Papers, Global Migration: Consequences and Responses (#770564, Horizon2020) Report Series, University of the Aegean.

https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiwh4Kqw_OCAxVpRvEDHQwPAWkQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.ecoi.net%2Fen%2Ffile%2Flocal%2F2032753%2FWP5_Greece_Integration.pdf&usg=AOvVaw3RGKo9smdMFkQ30S60xO0D&opi=89978449

Lennartz, C., Proost, K., & Brebels, L. (2019). Decreasing overt discrimination increases covert discrimination: Adverse effects of equal opportunities policies. *International Journal of Selection and Assessment*, 27(2), 129–138.
<https://doi.org/10.1111/ijsa.12244>

Low, L. Wyke., B., & Barley-McMullen, S. (2022). Anti-oppressive practice. In: S. Williams & D. Conroy (Eds.), *A Students Guide to Placements in Health and Social Care Settings: From Theory to Practice*. (pp. 47-63). Critical Publishing Ltd.
https://www.google.gr/books/edition/A_Student_s_Guide_to_Placements_in_Healt/xl1oEAAAQBAJ?hl=el&gbpv=1&dq=A+Students+Guide+to+Placeme nts+in+Health+and+Social+Care+Settings:+From+Theory+to+Practice&pg=P T14&printsec=frontcover

Macklin, A. (2008). Legal Aspects of Conflict-Induced Migration by Women. *Reproductive Health Matters*, 16(31), 22–32.
<http://www.jstor.org/stable/25475362>

Makkonen, Timo (2002): *Multiple, compound, and intersectional discrimination: Bringing the experiences of the most marginalized to the fore*. Institute for Human Rights, Åbo Akademi University.
<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjIt-vwpu->

[EAxXoVfEDHZLvCjcQFnoECBAQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.abo.fi%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F03%2F2002-Makkonen-Multiple-compound-and-intersectional-discrimination.pdf&usg=AOvVaw0V3_8lFKHqk1dzkxhuCgTp&opi=89978449](https://www.abo.fi/%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F03%2F2002-Makkonen-Multiple-compound-and-intersectional-discrimination.pdf&usg=AOvVaw0V3_8lFKHqk1dzkxhuCgTp&opi=89978449)

- Makrides, V. N. (2022). Contested civic spaces in Greece in the context of foreign immigration and the refugee crisis of 2015. *Nonprofit Policy Forum*, 13(3), 251–268. <https://doi.org/10.1515/npf-2021-0045>
- Mason, J. (2011). Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας. Ν. Κυριαζή (επιμ.). Αθήνα: Πεδίο
- Matthews, H., Sibbald, S., Szoke, T., & Salehi Valera., T. (2020). *What is Anti-Oppressive Practice?*. Critically Infused Social Work. <https://www.criticallyinfusedsw.com/antioppressive-practice>
- McCutcheon, K. P. D. (2014). Discrimination. *Encyclopedia of Social Work*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.897>
- McEwen, M. (2017). Refugee Resettlement in Crisis: The failure of the EU-Turkey Deal and the Case of Burden-Sharing. *Swarthmore International Relations Journal*, 2, 20–32. <https://works.swarthmore.edu/swarthmoreirjournal/vol1/iss2/6/>
- Mogli, M., & Papadopoulou, M. (2018). If I stay here, I will learn the language”: Reflections from a case study of Afghan refugees learning Greek as a second language. *Research Papers in Language Teaching and Learning*, 9(1), 181-194. https://www.academia.edu/download/57562971/Afghan_refugees_learning_Greek_as_L2.pdf

Morgaine, K., & Capous-Desyllas, M. (2014). *Anti-Oppressive Social Work Practice*. SAGE.

Muižnieks, N. (2016). *Human rights of refugee and migrant women and girls need to be better protected*. Council of Europe: The Commissioner's Human Rights Comments. <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/human-rights-of-refugee-and-migrant-women-and-girls-need-to-be-better-protected>

Mullaly, B. (2001). Confronting the politics of despair: Toward the reconstruction of progressive social work in a global economy and postmodern age. *Social Work Education*, 20(3), 303–320. <https://doi.org/10.1080/02615470120057406>

Naddin-Eddin, N. (2017). Gender performativity in diaspora: Syrian refugee women in UK. In: J. Freedman, Z. Kivilcim & N. Özgür Baklacioğlu (Eds.), *A Gendered Approach to the Syrian Refugee Crisis*. (pp. 142-154). Routledge. <https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi89diZv--EAXUSBdsEHfesDrsQFnoECCYQAQ&url=https%3A%2F%2Fclass.aegean.gr%2Fmodules%2Fdocument%2Ffile.php%2FSOC307%2F%25CE%25A0%25CF%2581%25CE%25BF%25CF%2583%25CF%2586%25CF%2585%25CE%25B3%25CE%25B9%25CE%25BA%25CF%258C%2FA%2520Gendered%2520Approach%2520to%2520the%2520Syrian%2520Refugee%2520Crisis%2520%2528%2520PDFDrive%2520%2529.pdf&usg=AOvVaw37P2cfMmr7ZPQrF2g78dUA&opi=89978449>

Newbold, K. B., Cho, J., & McKeary, M. (2013). Access to health care: the experiences of refugee and refugee claimant women in Hamilton, Ontario. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 11(4), 431–449. <https://doi.org/10.1080/15562948.2013.808390>

- Newman, E. (2003). Refugees, international security, and human vulnerability: Introduction and survey. In: E. Newman & J. Van Selm (Eds.), *Refugees and Forced Displacement International Security, Human Vulnerability, and the State* (pp. 3-29). United Nations University Press.
https://www.researchgate.net/publication/254769573_Refugees_and_forced_displacement_International_security_human_vulnerability_and_the_state
- O'Neil, T., Fleury, A., & Foresti, M. (2016). Women on the move: Migration, gender equality and the 2030 Agenda for Sustainable Development (Briefing), ODI.
https://www.academia.edu/28423391/Women_on_the_move_migration_gender_equality_and_the_2030_Agenda_for_Sustainable_Development
- Oberman, K. (2020). Refugee discrimination – the good, the bad, and the pragmatic. *Journal of Applied Philosophy*, 37(5), 695–712.
<https://doi.org/10.1111/japp.12448>
- Oikonomou, S. V., Roussou, M., Koumpou, M. & Mavrommatis, M. (2022). *HOMELESS AND HOPELESS: An assessment of the housing situation of asylum applicants and beneficiaries of international protection in Greece*. (Report).
<https://www.gcr.gr/en/do-the-human-right-thing/item/1881-homeless-and-hopeless-an-assessment-of-the-housing-situation-of-asylum-applicants-and-beneficiaries-of-international-protection-in-greece>
- Okitikpi, T., & Aymer, C. (2009). *Key concepts in Anti-Discriminatory Social Work*. SAGE.
https://books.google.gr/books?id=tb1jM6M9u4EC&hl=el&num=14&redir_esc=y

- Oui Jin Lee, E. & Brotman, Sh. (2013). SPEAK OUT!: Structural Intersectionality and Anti-Oppressive Practice with LGBTQ Refugees in Canada. *Canadian social work review*, 30(2), 157-183. https://www.academia.edu/8988721/Speak_Out_Structural_Intersectionality_and_Anti_Oppressive_Practice_with_LGBTQ_Refugees_in_Canada
- OXFAM. (2019). *Vulnerable and abandoned: How the Greek reception system is failing to protect the most vulnerable people seeking asylum*. https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi2uszenuqEAXUzQ_EDHf-UAfwQFnoECBEQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww-cdn.oxfam.org%2Fs3fs-public%2Ffile_attachments%2F2019-01_greece_media_briefing_final.pdf&usq=AOvVaw3kT_auGsUq3sUQxQHKNTCh&opi=89978449
- Özdemir, Ö. (2018). Forced Migration and Security Threats to Syrian Refugee Women. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2018/09/01/forced-migration-and-security-threats-to-syrian-refugee-women/>
- Pail, A. (2021). The influence of gender in refugee camp safety: a case study of Moria and Kara Tepe in Lesvos, Greece. *Gendered Perspectives on International Development*, 1(1), 1–19. <https://doi.org/10.1353/gpi.2021.0000>
- Papadakaki, M., Iliadou, M., Sioti, E., Petelos, E., & Vivilaki, V. (2021). The Perinatal Journey of a refugee woman in Greece: A qualitative study in the context of the ORAMMA Project to elucidate current challenges and future perspectives. *Sexes*, 2(4), 452–467. <https://doi.org/10.3390/sexes2040036>

- Papaleonidopoulos, G. (2023). *Social justice and social work with asylum seekers and refugees in times of crisis: Voices from the front line*. [Doctoral thesis, University of Essex]. [Social justice and social work with asylum seekers and refugees in times of crisis: Voices from the front line. - Research Repository \(essex.ac.uk\)](https://research-repository.essex.ac.uk/)
- Paz, A., & Kook, R. (2020). 'It reminds me that I still exist'. Critical thoughts on intersectionality; refugee Muslim women in Berlin and the meanings of the hijab. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2020.1757417>
- Pennix, R. (2006). Integration Processes of Migrants: Research Findings and Policy Lessons. In: D. G. Papademetriou (Ed.). *Europe and Its Immigrants in the 21st Century: A New Deal or a Continuing Dialogue of the Deaf?*. (pp. 31-52). Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/research/europe-and-its-immigrants-21st-century-new-deal-or-continuing-dialogue-deaf>
- Peters, L. D., Engelen, P., & Cassimon, D. (2023). Explaining refugee flows. Understanding the 2015 European refugee crisis through a real options lens. *PLOS ONE*, 18(4), e0284390. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0284390>
- Petraki, M. & Matsaganis, M. (2018). Experiences of and Factors Contributing to Discrimination in Greek Hospitals, from the Perspective of Healthcare Users, Physicians, Nurses, and Hospital Administrators. In: D. Balourdos & N., Sarris (Eds.). *Tackling. Multiple Discrimination in Greece*. (pp. 235-267). ION PUBLISHING GROUP. EKKE. (NATIONAL CENTRE FOR SOCIAL RESEARCH). <https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjIt-vwpu->

[EAxXoVfEDHZLvCjcQFnoECBAQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.abo.fi%2Fwp-content%2Fuploads%2F2018%2F03%2F2002-Makkonen-Multiple-compound-and-intersectional-discrimination.pdf&usg=AOvVaw0V3_8lFKHqk1dzkxhuCgTp&opi=89978449](https://www.abo.fi/wp-content/uploads/2018/03/2002-Makkonen-Multiple-compound-and-intersectional-discrimination.pdf&usg=AOvVaw0V3_8lFKHqk1dzkxhuCgTp&opi=89978449)

- Pickering, S. (2011). Women, borders, and violence: Current Issues in Asylum, Forced Migration, and Trafficking. Springer Science & Business Media. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4419-0271-9>
- Pickering, S., & Cochrane, B. (2012). Irregular border-crossing deaths and gender: Where, how and why women die crossing borders. *Theoretical Criminology*, 17(1), 27–48. <https://doi.org/10.1177/1362480612464510>
- Pittaway, E., & Bartolomei, L. (2001). Refugees, Race, and Gender: The Multiple Discrimination against Refugee Women. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 21–32. <https://doi.org/10.25071/1920-7336.21236>
- Pittaway, E., & Pittaway, E. (2004). 'Refugee woman': a dangerous label. *Australian Journal of Human Rights*, 10(1), 119–135. <https://doi.org/10.1080/1323238x.2004.11910773>
- Pollock, G., Newbold, B., Lafrenière, G., & Edge, S. (2011). Perceptions of Discrimination in Health Services Experienced by Immigrant Minorities in Ontario. *Welcoming Communities Initiative*. Citizenship and Immigration Canada. <http://p2pcanada.ca/wp-content/blogs.dir/1/files/2015/09/Perceptions-of-Discrimination-in-Health-Services-Experienced-by-Immigrant-Minorities-in-Ontario.pdf>

- Ramsundarsingh, S., & Shier, M. L. (2017). Anti-Oppressive Organisational Dynamics in the Social Services: A Literature review. *The British Journal of Social Work*, bcw174. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcw174>
- Ratzmann, N. (2022). “No German, no Service”: EU migrants’ unequal access to welfare entitlements in Germany. *Social Inclusion*, 10(1), 227–238. <https://doi.org/10.17645/si.v10i1.4647>
- Refugee Support Aegean (RSA) & PRO ASYL. (2023). *What is happening today in the refugee structures on the Aegean islands. Serious problems in the EU-funded structures.* <https://rsaegean.org/wp-content/uploads/2023/05/ccac-aegean-islands-greece.pdf>
- Refugee Support Aegean (RSA). (2023, March 21). *Refugee women in the offside: Greece encampment policy and services takeover lead to isolation and deny protection.* <https://rsaegean.org/en/refugee-women-in-the-offside/>
- Robbins, S. P. (2017). Oppression theory. In: F. J. Turner (Ed.), *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches* (6th ed., pp. 376-386). Oxford University Press. <http://ndl.ethernet.edu.et/handle/123456789/72045>
- Robinson, K. (2013). Supervision Found Wanting: Experiences of Health and Social Workers in Non-Government Organisations Working with Refugees and Asylum Seekers. *Practice*, 25(2), 87–103. <https://doi.org/10.1080/09503153.2013.775238>
- Robinson, K. (2014). Voices from the Front Line: Social Work with Refugees and Asylum Seekers in Australia and the UK. *The British Journal of Social Work*, 44(6), 1602–1620. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct040>
- Pocock, N. & Chan, C. (2018). *Refugees, Racism and Xenophobia: What Works to Reduce Discrimination?*. Our World: Brought to you by United Nations

University. <https://ourworld.unu.edu/en/refugees-racism-and-xenophobia-what-works-to-reduce-discrimination>

Rota, M., Lietaert, I. & Derluyn, I. (2023). EU border migration policy and unaccompanied refugee minors in Greece: the example of Lesbos and Samos hotspots. In: E. J. Gomez-Ciriano, E. Cabiati & S. Dedotsi (Eds.). *MIGRATION AND SOCIAL WORK: Approaches, Visions and Challenges*. (pp. 177-194). Policy Press: Bristol University Press.
https://books.google.gr/books/about/Migration_and_Social_Work.html?id=4aOmEAAAQBAJ&redir_esc=y

Roussou, M. (2020). *The time is now: A plan to realise the potential of refugees in Greece: An analysis of the benefits of integration support from the reception stage*. International Rescue Committee.
https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwilhMKc2OqEAxXpcfEDHWh0CtcQFnoECBkQAQ&url=https%3A%2F%2Ffeu.rescue.org%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2F2020-09%2FIRC_TheTimeisNow_Greece_ENG_final.pdf&usg=AOvVaw32Th97TdztT3Ww48mziYqD&opi=89978449

Ruggs, E. N., Martinez, L. R., & Hebl, M. R. (2011). How individuals and organizations can reduce interpersonal Discrimination. *Social and Personality Psychology Compass*, 5(1), 29–42. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00332.x>

Ryden, J., & Willets, C. (2013). *Power, discrimination, and oppression*. Oxford: Wiley Blackwell.
<https://www.google.com/books?hl=el&lr=&id=LCoDDQAAQBAJ&oi=fnd&>

[pg=PA28&dq=Ryden+%26+Willets,+2013\).&ots=N1DWnBq8cC&sig=WD41ha6416aJLpDadcQ-T-WnA8I](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiQ5PeU7-mEAxX1SfEDHez3DfUQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fsocial%2FBlobServlet%3FdocId%3D16180%26langId%3Den&usg=AOvVaw362w7Gd1RHa1XqdXcm_6h0&opi=89978449)

Sakellis, Y., Spyropoulou, N. & Ziomas, D. (2016). The refugee crisis in Greece in the aftermath of the 20 March 2016 EU-Turkey Agreement. *ESPN Flash Repot* No. 64/2016, August 2016, European Social Policy Network (ESPN). Brussels: European Commission.
https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiQ5PeU7-mEAxX1SfEDHez3DfUQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fec.europa.eu%2Fsocial%2FBlobServlet%3FdocId%3D16180%26langId%3Den&usg=AOvVaw362w7Gd1RHa1XqdXcm_6h0&opi=89978449

Samuels, G. M., & Ross-Sheriff, F. (2008). Identity, oppression, and power. *Affilia*, 23(1), 5–9. <https://doi.org/10.1177/0886109907310475>

Sansonetti, S. (2016). *Female refugees and asylum seekers: The issue of integration*. Women's Rights & Gender Equality. A study commissioned by the Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs at the request of the FEMM Committee.
[https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiaw6HMxuqEAXWmX_EDHftABzsQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2FRegData%2Fetudes%2FSTUD%2F2016%2F556929%2FIPOL_STU\(2016\)556929_EN.pdf&usg=AOvVaw0Py90at4bQED6oRKBSRtmv&opi=89978449](https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiaw6HMxuqEAXWmX_EDHftABzsQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.europarl.europa.eu%2FRegData%2Fetudes%2FSTUD%2F2016%2F556929%2FIPOL_STU(2016)556929_EN.pdf&usg=AOvVaw0Py90at4bQED6oRKBSRtmv&opi=89978449)

- Scott, H. M., & Wallis, N. (2020). Maternity care for refugees living in Greek refugee camps: What are the challenges to provision? *Birth: Issues in Perinatal Care*, 48(1), 114–121. <https://doi.org/10.1111/birt.12522>
- Sensoy, O., & DiAngelo, R. (2017). *Is everyone really equal?: An Introduction to Key Concepts in Social Justice Education* (2nd ed.). Teachers College Press.
- Shastri, A. (2014). Gender inequality and women discrimination. *IOSR Journal of Humanities and social science*, 19(11), 27-30. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=981ebda5dd9c337eef0b20da797a62ac9cfa895e>
- Siatitsa, D., Maloutas, T., & Balampanidis, D. (2020). Access to Housing and Social Inclusion in a Post-Crisis Era: Contextualizing Recent Trends in the City of Athens. *Social Inclusion*, 8(3), 5-15. <https://doi.org/10.17645/si.v8i3.2778>
- Simon, J. D., Boyd, R., & Subica, A. M. (2021). Refocusing intersectionality in social work education: creating a brave space to discuss oppression and privilege. *Journal of Social Work Education*, 58(1), 34–45. <https://doi.org/10.1080/10437797.2021.1883492>
- Skleparis, D. (2018). Refugee Integration in Mainland Greece: Prospects and Challenges [Policy Brief]. Yasar University. UNESCO Chair on International Migration <https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiQiZ31rvOCAxUIRPEDHZxoC4IQFnoECBcQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.eliamep.gr%2Fwp->

[content%2Fuploads%2F2018%2F03%2FSkleparis-Policy-Brief-GREECE.pdf&usg=AOvVaw1Ij2yl4qUjYW2qZ4ijnjZT&opi=89978449](#)

Standke-Erdmann, M. (2021). *Intersectionality and refugee women: The shortcomings of the EU Pact on Migration and Asylum from an intersectional perspective*. Heinrich-Böll-Stiftung. Brussels Office- European Union. <https://eu.boell.org/en/intersectionality-refugee-women>

Strier, R., & Binyamin, S. (2009). Developing Anti-Oppressive Services for the Poor: A Theoretical and Organisational Rationale. *The British Journal of Social Work*, 40(6), 1908–1926. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcp122>

Tedam, P. (2021). *Anti-Oppressive social work practice*. Learning Matters. <https://us.sagepub.com/en-us/nam/anti-oppressive-social-work-practice/book266668>

Teloni, D. (2020) Greek social work in the times of —double crisisl. Social Dialogue. (online) Issue 22. Available from https://www.academia.edu/43284250/Greek_social_work_in_the_times_of_double_crisis

Teloni, D., Dedotsi, S., & Telonis, A. G. (2020). Refugee ‘crisis’ and social services in Greece: social workers’ profile and working conditions. *European Journal of Social Work*, 23(6), 1005–1018. <https://doi.org/10.1080/13691457.2020.1772729>

Teloni, D., Dedotsi, S., Lazanas, A., & Telonis, A. (2021). Social work with refugees: Examining social workers’ role and practice in times of crisis in Greece. *International Social Work*, 66(4), 1-18. <https://doi.org/10.1177/00208728211046980>

Thompson, N. (2020). *Anti-Discriminatory practice: Equality, Diversity and Social Justice*. Bloomsbury

Publishing. <https://www.perlego.com/book/2997011/antidiscriminatory-practice-equality-diversity-and-social-justice-pdf>

Thompson, N., Campling, J. (2003). Discrimination and Oppression. In: Campling, J. (eds) Promoting Equality. Palgrave, London. https://doi.org/10.1007/978-0-230-21647-1_4

Tramountanis, A., Linardis, A., Mouriki, A., Gerakopoulou, P., Kondyli, D., Papaliou, O., Varouxli, C. and Levine, S. (2022). *Humanitarian assistance and social protection responses to the forcibly displaced in Greece*. https://www.researchgate.net/publication/359937849_Humanitarian_assistance_and_social_protection_responses_to_the_forcibly_displaced_in_Greece

United Nation High Commissioner for Refugees & HIAS. (2022). *EXECUTIVE SUMMARY. Our Right to Safety: Placing forcibly displaced women at the center of searching solutions to address gender-based violence*. <https://reliefweb.int/report/colombia/our-right-safety-placing-forcibly-displaced-women-center-searching-solutions-address-gender-based-violence-executive-summary>

United Nations High Commissioner for Refugees (n.d.a.). *Women/UNHCR*. <https://www.unhcr.org/what-we-do/how-we-work/safeguarding-individuals/women>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (1951). *Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees*. <https://www.unhcr.org/3b66c2aa10>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2002). *GUIDELINES ON INTERNATIONAL PROTECTION: Gender-Related Persecution within the context of Article 1A (2) of the 1951 Convention and/or its 1967 Protocol relating to the Status of Refugees*. (HCR/GIP/02/017). https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj8s6Crk_KEAxXBVfEDHSvvB1EQFnoECBcQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.unhcr.org%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Flegacy-pdf%2F3d58ddef4.pdf&usg=AOvVaw0FuJ_EE9nF0DMX0F6TA7Lh&opi=89978449

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2014). *The integration of refugees: A Discussion Paper*. https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/02/integration_discussion_paper_July_2014_EN.pdf

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2018). *COUNTRY REPORT GREECE: Inter-agency Participatory Assessment Report*. UNHCR-The UN Refugee Agency. <https://data.unhcr.org/en/documents/details/66441>

United Nations- Office of the High Commissioner for Human Rights (n.d.). *Gender-based violence against women and girls: OHCHR and women's human rights and gender equality*. United Nations. <https://www.ohchr.org/en/women/gender-based-violence-against-women-and-girls>

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2021). *Abused and Neglected: A Gender Perspective on Aggravated Migrant Smuggling Offences and Response*. <https://reliefweb.int/report/world/abused-and-neglected-gender-perspective-aggravated-migrant-smuggling-and-response>

- United Nations. (2005). *2004 World Survey on the Role of Women in Development: Women and International Migration*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs (DESA).
<https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiZ7fOSzPGEAxVMQvEDHSCDAxcQFnoECCMFAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.unwomen.org%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2FHeadquarters%2FAttachments%2FSections%2FLibrary%2FPublications%2F2005%2FWorld-survey-2004-Women-and-international-migration-en.pdf&usg=AOvVaw0oGUxa8l7BZibEB9yvqCj0&opi=89978449>
- Valtonen, K. (2008). *Social Work and Migration: Immigrant and Refugee Settlement and Integration*. ASHGATE.
<http://dx.doi.org/10.1177/00208728100530041003>
- Vasilaki, R. (2017). *Mapping the training needs of beneficiaries of international protection and the existing mechanisms for training provision in five EU Member States (with focus on women)*.
<https://www.eliamep.gr/en/publication/english-mapping-the-training-needs-of-beneficiaries-of-international-protection-and-the-existing-mechanisms-for-training-provision-in-five-eu-member-states-with-focus-on-women/>
- Women Policy BriefHealy, K. (2005). *Social Work Theories In Context: Creating Frameworks for Practice*. PALGRAVE MACMILLAN.
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiVmrKj7-yEAXES_EDHQ_3DsYQFnoECFkQAQ&url=https%3A%2F%2Fis.muni.cz%2Fel%2Ffss%2Fpodzim2016%2FSPR476%2Fum%2FHealy_2005_SW_Th

[ories in Context.pdf&usg=AOvVaw1QJCbU2v8osB0NvVDkIlbU&opi=89978449](#)

Yazid, S., & Natania, A. L. (2017). Women refugees: an imbalance of protecting and being protected. *Journal of Human Security*, 13(1).
<https://doi.org/10.12924/johs2017.13010034>

Human Rights Watch (HRW). (2019). *Greece: Camp Conditions Endanger Women, Girls Asylum Seekers Lack Safe Access to Food, Water, Health Care*.
<https://www.hrw.org/news/2019/12/04/greece-camp-conditions-endanger-women-girls>

International Rescue Committee Hellas (n.d.). About IRC Hellas, Our Work in Greece: *Women's protection and empowerment*.
<https://www.rescue.org/eu/country/greece>